CHARLES MAURRAS

ΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

ελευθερη σκεψις

CHARLES MAURRAS

ΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

«ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΚΕΨΙΣ»

Τό βιβλίο αὐτό, τό πρῶτο ἔργο τοῦ Μωρράς πού ἐκδίδεται στά Ἑλληνικά, εἶναι μεταφρασμένο ἀπό τό ἀντίστοιχο Γαλλικό, μέ τόν τίτλο «L' avenir de d' intelligence». Ἡ μετάφρασις ἔγινε ἀπό τόν Φώτη Παπαθανασίου. Τό ἐπόμενο ἔργο τοῦ ἰδίου συγγραφέως, πού θά ἐκδώσωμε εἶναι τό «Φυσική Πολιτική».

Ἐλεύθερη Σκέψις
Δεκέμβριος 1987

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1988
ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΚΕΨΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 112 - ΑΘΗΝΑ 114 72
ΤΗΛ. 3614 736 - 3630 697

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ Σάρλ Μωράς ὑπῆρξε ἀναμφισβήτητα ἕνας ἀπό τούς πρωτοπόρους τῆς ἐθνικιστικῆς διανοήσεως στή Γαλλία.

Μέ πλούσια δραστηριότητα, συγγραφική, ἐκδοτική καί πολιτική, πρωταγωνίστησε στήν πολιτική ζωή τῆς Γαλλίας κατά τό πρῶτο ἥμισυ τοῦ αἰώνα μας, ὄχι μόνον προβάλλοντας ὁ ἴδιος σάν μία σημαντική προσωπικότης, ἀλλά καί δημιουργῶντας θεωρητική-πολιτική σχολή γύρω ἀπό τήν περίφημη πολιτική επιθεώρηση « Ἀξιόν Φρανσαίζ» (Γαλλική Δρᾶσις), πού ὁ ἴδιος ἐξέδιδε.

Φανατικός ἐθνικιστής, μέ ὁδηγό τό μεγαλεῖο τοῦ παρελθόντος, ὁραματιζόταν γιά τό γαλλικό ἔθνος μία νέα ἱστορική ἀνάτασι, στηριγμένη στήν παραδοσιακή ὀργάνωσι τῆς γαλλικῆς κοινωνίας καί στή μοναρχία. Ἡ συμπάθειά του, ἄλλωστε, πρός τή μοναρχία καί ἡ ἐπιμονή του γιά τήν ἔρευνα καί τήν ἀνάλυσί της, εἶναι ἀπό τίς κύριες αἰτίες πού παρέμεινε στίς ἡμέρες μας χωρίς προβολή, λόγω τῆς σχεδόν πλήρους, θεωρητικῆς καί πρακτικῆς ἀπορρίψεως τῶν μοναρχικῶν καθεστώτων στήν Εὐρώπη.

Κι ὅμως κάθε ἄλλο παρά χωρίς συνέπεια καί λογική εἶναι ἡ σκέψις τοῦ Σάρλ Μωράς. Βαθύς γνώστης τῆς γαλλικῆς ἱστορίας καί μελετητής ἰδιαίτερα αὐτῆς τῶν τελευταίων αἰώνων, παρατηρεῖ τίς περιόδους ἀκμῆς καί παρακμῆς τῆς φυλῆς του, ἀναζητᾶ τίς αἰτίες, σταθμίζει τίς δυνάμεις πού παρεμβαίνουν θετικά ἤ ἀρνητικά στήν πορεία της, κρίνει καί καταλήγει στίς δικές του ἐμπεριστατωμένες ἀπόψεις, στή δική του κοσμοθεωρία, παραδοσιακή, φιλολαϊκή καί ἀντιπλουτοκρατική, φιλομοναρχική καί ἀντικοινοβουλευτική, φυλετική καί ἀντισημιτική.

Στή σταδιοδρομία του εἶχε πάντοτε περισσοτέρους ἀντιπάλους

παρά φίλους. Κίνησε, κατά καιρούς, ἐναντίον του, τίς κατεστημένες κοινοβουλευτικές δυνάμεις, γιά τίς πάγιες θέσεις του ἐναντίον τῆς δημοκρατίας· τούς σιωνιστές, γιά τήν πατριωτική του στάσι κατά τή γνωστή ὑπόθεσι Ντρέυφους· τήν Καθολική Ἐκκλησία πού τόν κατηγόρησε γιά ὑπερεθνικισμό· καί τελικά, τό 1945, τήν γαλλική κυβέρνησι πού τόν κατεδίκασε σέ ἰσόβια κάθειρξι, σέ μία ἀπό ἐκεῖνες τίς δικαστικές παρωδίες πού ἔκλεισαν τήν αὐλαία τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου στή Γαλλία. Κι ὅμως, αὐτός εἶχε ταχθῆ ἀνοικτά κατά τοῦ πολέμου, ὑποστηρίζοντας πώς μόνον οἱ δυνάμεις τοῦ χρήματος τόν ἤθελαν.

Ἀπό τότε, παρέμεινε στή φυλακή, μέχρι τό 1952, ὁπότε μεταφέρθηκε σέ νοσοκομεῖο, ὅπου πέθανε σέ ἡλικία 90 ἐτῶν. Ἄφησε ἕνα πλούσιο καί ποικίλο συγγραφικό ἔργο· κείμενα πολιτικά, φιλοσοφικά, φιλολογικά καί ποίησι. Ἡ σημαντικότερη ὅμως πνευματική του κληρονομία εἶναι ἡ ἀναμόρφωσις πού ἐπέφερε στήν πολιτική σκέψι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα μας καί ἡ ἐπιτυχία του νά ἐγκαινιάση μία ἔντονη πνευματική δραστηριότητα στόν χῶρο τῆς ἐθνικιστικῆς Γαλλίας.

Το βιβλίο «Οἱ Διανοούμενοι καί τό Μέλλον», ἀποτελεῖ σημαντική ἔκδοσι γιά πολλούς λόγους.

Γιατί εἶναι τό πρῶτο ἔργο τοῦ Σάρλ Μωράς πού ἐκδίδεται στήν Ἑλλάδα καί φέρνει τούς Ἕλληνες σέ μία πρώτη ἐπαφή μέ τή σκέψι καί τή γραφή τοῦ Γάλλου διανοουμένου.

Γιατί περιέχει ἐνδιαφέρουσα κριτική γιά τίς σχέσεις τῆς συντεχνίας του (τῶν διανοουμένων) μέ τήν ἐξουσία, στό παρελθόν καί στό παρόν (1905) καί διεξοδική διερεύνησι τῆς δυνατότητος ὑγιεστέρας παρεμβάσεως τῆς διανοήσεως, γιά τό καλό τῆς φυλῆς καί τοῦ πολιτισμοῦ.

Τέλος, γιατί εἶναι πρώτης τάξεως εὐκαιρία, νά συγκρίνωμε τίς δυνατότητες καί τίς διαθέσεις τῆς δημοκρατίας, τότε καί σήμερα, νά δημιουργῆ τούς δεσμούς ἐκείνους πού θά τήν κρατήσουν στήν ἐξουσία. Ὅσο κι ἄν εἶναι αὐθαίρετη ἡ χρονική καί τοπική μεταφορά τοῦ σκηνικοῦ, ἀπό τήν Γαλλία τοῦ 1905 στήν Ἑλλάδα τοῦ 1988, ὑπάρχουν σελίδες αὐτοῦ τοῦ δοκίμιου, πού μοιάζουν νά ἀναφέρωνται στίς τελευταῖες δεκαετίες τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Κατά τόν Μωράς, «πρέπει νά εἶσαι ἠλίθιος ὅπως ἕνας συ-

ντηρητικός ἤ ἀφελής ὅπως ἕνας δημοκράτης, γιά νά μήν αἰσθανθῆς ποιές δυνάμεις τείνουν νά κυριαρχήσουν στόν κόσμο». Καί σημειώνει τήν προαιώνια πάλη, πού ταράσσει τόν ὑλικό κόσμο, ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές δυνάμεις: τό Αἷμα καί τόν Χρυσό. Σ' αὐτήν τήν διαμάχη ὑπεισέρχεται ἡ δρᾶσις τῆς διανοήσεως καί σάν καταλύτης ὀξύνει ἤ ἀμβλύνει τήν σύγκρουσι, διατηρῶντας τήν εὐχέρεια ἀνακηρύξεως τοῦ νικητοῦ.

Αὐτή ἡ ἁπλοϊκή περιγραφή, πού ἀποτελεῖ σέ γενικές γραμμές τό σκηνικό αὐτοῦ τοῦ δοκιμίου θά ἔχανε ἀπό τήν ἀξία της χωρίς τήν ὀξυδερκή παρουσίασί της ἀπό τόν Μωράς. Μέ ἱστορική συνέπεια καί πολιτική ὡριμότητα, γράφει ἕνα κείμενο γιά σύγχρονή του πολιτική ἐφαρμογή, ἀλλά καί διαχρονική λειτουργικότητα. 'Αφοῦ μᾶς ξεναγεῖ μέ ἕνα σύντομο καί ἐμπεριστατωμένο ὁδοιπορικό, στήν ἱστορική πορεία τῆς διανοήσεως, σέ σχέσι μέ τίς πολιτικές ἐξελίξεις, στή Γαλλία τῶν τελευταίων αἰώνων, ἐπικεντρώνει τή μελέτη του στή σύγχρονή του πραγματικότητα καί σηματοδοτεῖ τόν δρόμο, πού πρέπει ἡ διανόησις νά ἀκολουθήση γιά νά ἐξυγιανθῆ ἡ ἴδια καί νά ἐξυγιάνη, στή συνέχεια, τήν πολιτική ἐξουσία.

Στά χρόνια τῆς παρακμῆς της, ἡ κληρονομική ἐξουσία διαστρεβλώνει τό ἰδανικό τῆς πνευματικῆς καλλιεργείας, στήν δυστυχία τοῦ «φιλοσοφισμοῦ», πού «ἀπολιθώνει τούς ἡγεμόνες». 'Αρχίζει ἔτσι, καί βαθμιαίως ὁλοκληρώνεται μέσα της, μία σῆψις, πού ὁδηγεῖ σέ ὁλική παράλυσι καί τελικά, στήν παραίτησί της ἀπό τήν διακυβέρνησι. Ἡ μόνη παρέμβασις τῶν ἐπαναστατῶν, εἶναι νά κάνουν ἀποδεκτή, μέ τόν τρόπο τους, τήν παραίτησι. 'Αλλά «ὅταν ἡ βασιλική ἐξουσία ἐχάθη, δέν παρεχώρησε τήν θέσι της διόλου, ὅπως λένε, στήν κυριαρχία τοῦ λαοῦ: ὁ διάδοχος τῶν Βουρβώνων εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων».

Το κακό, πού ἄρχισε στά τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας, νομιμοποιεῖται καί θεσμοθετεῖται. Μέσα στόν 19ο αἰῶνα, ἡ διανόησις γίνεται κατεστημένο, ὁ πλοῦτος τό ἴδιο καί τό ζητούμενο εἶναι ποιός διατάσσει καί ποιός ὑποτάσσεται.

Οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων παράγουν ἕνα σύνολο πνευματικοῦ ἔργου, σύμφωνα μέ τίς ἰδέες τους, τά αἰσθήματά τους, τίς

ψυχικές τους ἐμπνεύσεις καί ἐξάρσεις. Κάπου ἀνακαλύπτουν τήν ἀνάγκη νά διαβαστοῦν ἀπό τόν λαό. Παράλληλα, ἡ ὑλική ἀνάπτυξις φέρει νέα ἤθη καί στό βιβλίο. «Ἡ μᾶζα διαβάζει, γιατί ἔχει ἀνάγκη νά διαβάση, κατά κύριο λόγο ἐξ αἰτίας τῶν νέων συνθηκῶν τῆς ζωῆς, πού τήν ὑποχρέωσαν νά μάθη νά διαβάζη». Οἱ διανοούμενοι ἀρχίζουν νά καταλαβαίνουν τή δύναμι πού κρατοῦν στά χέρια τους. Γεννιοῦνται οἱ πρῶτες τους ἐπιθυμίες νά τήν ἐξαργυρώσουν σέ χρῆμα ἤ σέ ἐξουσία πολιτική. Ἐδῶ, γίνεται ἡ συνάντησή τους μέ τήν ἄλλη κατεστημένη τάξι τοῦ φιλελευθερισμοῦ· τόν πλοῦτο. Ὁ πλοῦτος βλέπει κι αὐτός πρός τήν ἐξουσία. Ἔχει στά χέρια του τήν κινητήρια δύναμι, τό χρῆμα. Θέλει καί τόν λαό. Καί ἐξαγοράζει αὐτούς πού τόν ἐπηρεάζουν. Ἕνα ἰσχυρό πλέγμα δημιουργεῖται, μεταξύ Ἐξουσίας - Πλούτου - Διανοήσεως. Ἕνα πραγματικό τρίγωνο τῆς διαφθορᾶς, πού ἀποφασίζει, κινεῖται καί ἐνεργεῖ ἐρήμην τοῦ λαοῦ. Ἕνα ἰσχυρό τράστ πού διαφεντεύει τίς πολιτικές διαδικασίες καί πού βγαίνει πάντοτε περισσότερο συμπαγές καί ἰσχυροποιημένο, μετά ἀπό κάθε σύγκρουσι καί ἀναταραχή, κάθε πόλεμο καί ἐξέγερσι.

Ἔτσι, ἄν ὅταν γράφτηκε αὐτό τό κείμενο, ἡ φωνή διαμαρτυρίας τοῦ Μωράς ἦταν ἱκανή νά κινητοποιήση τά ἐναπομείναντα ὑγιῆ κύτταρα, (καί τό ἔκανε σέ μικρό, δυστυχῶς, βαθμό) σήμερα μία τέτοια φωνή εἶναι ἀνίκανη νά ἀνιχνεύση, ἔστω, παρόμοια κύτταρα.

Σήμερα, ὅλες οἱ σκηνές ὑποδουλώσεως, ἀλληλεξαρτήσεως, ἐξαγορᾶς ἐπαναλαμβάνονται ἐντονώτερα, συχνότερα καί μέ μεγαλύτερο θράσος. Ἐλάχιστες καί ἐπουσιώδεις εἶναι οἱ ποιοτικές διαφοροποιήσεις πού ἐπέφερε ὁ χρόνος κι αὐτές γιά νά ὑπάρξη συνέπεια μέ τίς κοινωνικές καί οἰκονομικές ἐξελίξεις. Οἱ διανοούμενοι τοῦ 1905, δέν δικαιοῦνται πλέον νά χαρακτηρίζονται ἔτσι. Πρόκειται, τώρα, γιά ὑπαλλήλους τῆς ἐξουσίας ἀπασχολουμένους στόν τομέα τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς. Ἡ πλουτοκρατία παραμένει ἡ ἴδια, ἀλλά ἀφήνει τώρα μεγαλύτερο κομμάτι ψωμί στόν λαό. Ἡ δημοκρατική ἐξουσία, τό μόνο πού κατάφερε νά μάθη στούς δύο αἰῶνες κυριαρχίας της, εἶναι νά κρατάη θαυμάσια τίς ἰσορροπίες μέσα στό χάος, χρυσωμένη ἀπό τήν πλουτοκρατία γιά τίς ὑπηρεσίες της σ' αὐτήν καί χρυσώνοντας, μέ τή σειρά της, τούς μηχανισμούς ἐλέγχου καί καθοδηγήσεως τῶν

μαζῶν. Οἱ δημοσιογράφοι, ἡ ἐσχάτη βαθμίς τῆς ὑπαλληλικῆς μετουσιώσεως τῶν διανοουμένων, διαμορφώνουν τήν «κοινή γνώμη», σύμφωνα μέ τά συμφέροντα τῶν ἐργοδοτῶν τους ἤ τά δικά τους. Καί, τέλος, ἀνάμεσα σ' ὅλους αὐτούς, μία μικρή κάστα πέντε - δέκα οἰκογενειῶν (αὐτῶν πού κατάφεραν νά κάνουν τίς περισσότερες παραχωρήσεις, νά ξεπουλήσουν τά πάντα στήν μικρότερη τιμή), ἐναλλάσσονται στήν προθήκη τῆς ἐξουσίας, συμπληρώνοντας τό προφίλ τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς.

Σ' αὐτόν τόν ἐφιαλτικό κόσμο, οἱ παραινέσεις τοῦ Μωράς ἀκούγονται πολύ ρομαντικές: «Ἄς χρησιμοποιήση γρήγορα ἡ Διανόησις ὅσες δυνάμεις τῆς ἀπέμειναν! Ἄς λάβη μέρος! Ἄς ἀποφασίση, ἄς διαλέξη ἀνάμεσα στόν Τοκογλύφο καί τόν Πρίγκηπα, ἀνάμεσα στήν Οἰκονομία καί τό Σπαθί...» (σ.σ. ἡ σωστή ἔκφρασις θά ἦταν: ἄς ... ξαναδιαλέξη).

Δέν μπορῶ νά αἰσθανθῶ τό κλῖμα τοῦ 1900 γιά νά κρίνω αὐτές τίς προτροπές. Σήμερα, πάντως, εἶναι πιά ἀργά (γιά τή διανόησι). Ἴσως τότε νά μήν ἦταν. Ἀλλά, ἐπιτέλους, γιατί πρέπει ἀπ' αὐτόν πού εὐθύνεται κατά μεγάλο μέρος γιά τήν πτῶσι μας, νά ζητήσωμε τήν ἀνάτασί μας. Γιατί πρέπει νά διαλέξη, ἡ διανόησις, ἀνάμεσα στήν Οἰκονομία καί τό Σπαθί; Ἄς εἶναι τό Σπαθί αὐτό πού θά διαλέξη!

Ἡ διανόησις ἔχει τήν θέσι της στήν ἐθνική, παραδοσιακή κοινωνία. Νά λειτουργεῖ σάν φορέας πολιτισμοῦ, νά καταγράφη τίς εὐγενικές δραστηριότητες τῶν ἐκλεκτῶν τῆς φυλῆς, νά προεκτείνη τίς ἀνησυχίες της καί νά τίς ἀναλύη, νά συστηματοποιῆ τή σκέψι τους καί νά τή διαμορφώνη, νά σκιαγραφῆ τούς σφιγμούς τῆς φυλετικῆς ψυχῆς, νά ὑποβαστάζη τίς ὑγιεῖς δυνάμεις τοῦ αἵματος στήν προσπάθειά τους γιά φυλετική ἀνάτασι, γιά φυλετική ὁλοκλήρωσι.

Αὐτήν τήν θέσι, δέν τήν παραχωροῦμε στήν διανόησι ἐξ ἀνάγκης, οὔτε εἰς ἀντάλλαγμα. Τήν κατέχει δικαιωματικά. Ὅμως, ὅποιος ὑπερτιμᾶ τίς δυνατότητες καί τήν ἀποστολή του, βρίσκεται κάποτε ἀντιμέτωπος μέ τά ὀδυνηρά ἀποτελέσματα τῆς παρατολμίας του.

Ἄς δώσωμε, λοιπόν, στή διανόησι τήν θέσι πού τῆς ἀξίζει, ἄς ἀναλάβη καί αὐτή τίς δικές της εὐθύνες καί τότε δέν θά με-

τριασθῆ ἡ αἰσιοδοξία, ἡ δική μας καί τοῦ συγγραφέως: «... μία φυλή, ἕνα ἔθνος ἀποτελοῦν ἔννοιες οὐσιαστικῶς ἀθάνατες! Διαθέτουν ἀνεξάντλητα ἀποθέματα σκέψεων, καρδιῶν καί σημάτων. Μία συλλογική, ἐλπίδα δέν μπορεῖ, λοιπόν, νά δαμασθῆ. Κάθε κλαρί πού κόβεται, ξανανθίζει πιό ἰσχυρό καί ποιό ὡραῖο. Κάθε ἀπελπισία στήν πολιτική εἶναι μία τέλεια ἀνοησία».

*Γιά τήν «**Ἐλεύθερη Σκέψι**»*
Βασίλης Χρήστου
Δεκέμβριος 1987

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΤΟΝ ΡΕΝΕ - ΜΑΡΚ ΦΕΡΡΥ

I

Κανένα πνεῦμα δέν μπορεῖ νά καυχηθῆ, ὅτι κατέχει μία ἱκανοποιητική καί σίγουρη γνῶσι τοῦ μέλλοντος. Τό νά προβλέπης, ἀκόμη καί τό νά προσπαθῆς νά προβλέπης, εἶναι ἕνας πόνος καρδίας. Τόν πήραμε ἀπό τίς μητέρες μας μαζί μέ τίς ἀνησυχίες, πού τούς ἐνέπνεε ἡ ζωή μας. Τό μέλλον ἀνήκει στόν φόβο ἤ τήν ἐλπίδα. Μπορεῖ, ὅμως, κανείς νά φοβᾶται δίκαια, κι ἐν τούτοις νά ἐλπίζη στήν διάψευσι. Ὅπου δέν φθάνει ἡ ἀκρίβεια τῆς ἐπιστήμης, ἡ λεπτή ἐκτίμησις τῆς κρίσεως καί τῆς λογικῆς, ἕνα μῖγμα διαισθήσεως καί ὑπολογισμοῦ μποροῦν νά διαβλέψουν καί νά συλλάβουν τί ὑπόσχεται ἤ τί ἀπειλεῖ. Θά ἔλεγα, ὅτι ὁ καλύτερος ὁδηγός σέ τέτοιες ἀναζητήσεις εἶναι ἀκόμη ἕνα ρεφραίν τῶν ποιητῶν τῆς Προβηγγίας μου: *« Ὁ ἔρως ὁδηγεῖ καί ἡ τέχνη μᾶς ὑποβοηθᾶ».* Φυλαχθεῖτε, λοιπόν, μήν σᾶς παρασύρει ἡ ξηρότης καί ὁ ἀφηρημένος τρόπος ἐκφράσεως αὐτοῦ τοῦ μικροῦ βιβλίου. Ἡ φιλοσοφία δέν παρουσιάζεται σ' αὐτό, παρά γιά νά διευκρινήση καί νά στερεώση τό συναίσθημα.

Εὐτυχής ὅποιος παρακολουθεῖ ψύχραιμα τίς βαθειές ἀλλαγές, πού πραγματοποιοῦνται γύρω μας! Ἐγώ δέν εἶμαι τέτοιος ὑψηλότατος θεωρητής. Τό θέαμα εἶναι ὑπερβολικά ὄμορφο καί πλούσιο ἀπό ἐνδείξεις, γιά νά μήν θελήση κανείς νά ριγήση ἀπό τόν ἐνθουσιασμό τῆς περιεργείας. Ὅμως, δέν βρισκόμαστε πλέον, οὔτε σεῖς, οὔτε ἐγώ, ἀγαπητέ μου φίλε, στήν ὡραία ἐποχή, ὅπου τό μάτι δέν μπορεῖ νά διακριθῆ ἀπό τά ζεστά χρώματα, πού θαυμάζει. Ἰδού ἡ ζωή, ἡ ἐμπειρία! Καί ἰδού, πού γίνεται τελικά αἰσθητή ἡ ἀνθρώπινη ἀδυναμία. Ἡ εὐαισθησία ἀναμιγνύεται μέ τήν σκέψι.

'Οργανώνει βαθειές ἐνδοσκοπήσεις τῶν ἑαυτῶν μας: Αὐτός ὁ μηχανισμός τῶν συγχρόνων ἠθῶν, πού ἐγκαθίσταται! Αὐτή ἡ νέα κατανομή ἐνεργειῶν, πού τείνει νά ἐξαλείψη τήν μέση διαβίωσι καί τίς μεσαῖες τάξεις! Αὐτό τό ἠλεκτρικό ἅρμα, πού περνάει*, ξαναδιαιρῶντας τόν κόσμο σέ πατρικίους καί πληβείους! Πρέπει νά εἶσαι ἠλίθιος ὅπως ἕνας συντηρητικός ἤ ἀφελής ὅπως ἕνας δημοκράτης, γιά νά μήν αἰσθανθῆς ποιές δυνάμεις τείνουν νά κυριαρχήσουν στόν κόσμο. Τά μάτια, πού ἔγιναν γιά νά βλέπουν, ἀνεγνώρισαν ἤδη τίς δύο ἀρχαῖες ὑλικές δυνάμεις: τόν Χρυσό, τό Αἷμα.

Πράγματι, ἕνας σημερινός ἄνθρωπος θἄπρεπε νά αἰσθάνεται πιό κοντά στόν 10ο αἰῶνα παρά στόν 18ο. Μερικές ἑκατοντάδες οἰκογένειες ἔχουν γίνει οἱ ἄρχοντες τοῦ πλανήτη. Τά ἁπλοϊκά πνεύματα, πού ὠρύονται: *«Ἄς ἐπαναστατήσωμε, ἅς τίς ἀνατρέψωμε»*, ξεχνοῦν ὅτι ἡ ἐμπειρία τῆς ἐπαναστάσεως βιώθηκε στήν Γαλλία ἐδῶ καί 115 χρόνια. Καί τί βγῆκε ἀπ' αὐτήν; 'Από τήν ἐξουσία τῶν ἡγεμόνων τῆς φυλῆς μας, περάσαμε ὑπό τήν ράβδο τῶν ἐμπόρων τοῦ χρυσοῦ, πού εἶναι διαφορετικῆς σάρκας ἀπό μᾶς, δηλαδή ἄλλης γλώσσας καί ἄλλης σκέψεως. Αὐτός ὁ Χρυσός ἀποτελεῖ, χωρίς ἀμφιβολία, μιάν ἀναπαράστασι τῆς Δυνάμεως, στερημένη ὅμως τῆς ὑπογραφῆς τοῦ δυνατοῦ. Μποροῦμε νά δολοφονήσωμε τόν ἰσχυρό, πού κάνει κατάχρησι τῆς ἰσχύος του: ὁ Χρυσός διαφεύγει τόν προσδιορισμό καί τήν ἐκδίκησι. Κομιστός καί πτητικός, εἶναι ἀπρόσωπος. Ἡ βασιλεία του εἶναι ἀδιακρίτως ἐκείνη ἑνός φίλου ἤ ἑνός ἐχθροῦ, ἑνός συμπατριώτη ἤ ἑνός ξένου. Χωρίς νά τόν προδίδη τίποτε, ὑπηρετεῖ ἐξ ἴσου τό Παρίσι, τό Βερολῖνο ἤ τήν Ἱερουσαλήμ. Αὐτή ἡ κυριαρχία, ἡ πιό ἀπόλυτη, ἡ πιό ἀνεύθυνη ἀπό ὅλες, εἶναι ἐν τούτοις αὐτή πού ὑπερισχύει στίς χῶρες, πού αὐτοαποκαλοῦνται ἀνεπτυγμένες. Στήν 'Αμερική ἀρχίζει νά κυριαρχῆ στήν θρησκεία, ἡ ὁποία δέν τῆς ξεφεύγει στήν Εὐρώπη παρά τιθεμένη ὑπό τήν προστασία τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, ὅταν αὐτή βασίζεται στό Αἷμα.

---

* 'Εννοεῖ τό αὐτοκίνητο. Σημειωτέον, τό κείμενο ἐγράφη τό 1905 (Σ.μ.).

Χωρίς ἀμφιβολία, ὁ καθολικισμός ἀνθίσταται, καί μάλιστα μόνος: γιά τόν λόγο ἐτοῦτο ἡ Ἐκκλησία αὐτή ταλαιπωρεῖται, διώκεται καί πιέζεται παντοῦ, ὅσο εἶναι δυνατό. Στήν χώρα μας [τήν Γαλλία] τό Κονκορδᾶτο τήν καθιστᾶ δέσμιο τοῦ Κράτους[1], τό ὁποῖο, μέ τήν σειρά του, εἶναι δέσμιο τοῦ Χρυσοῦ, καί οἱ ἐλεύθεροι στοχαστές μας δέν κατάλαβαν ἀκόμη, ὅτι τό τελευταῖο ἐμπόδιο τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ τοῦ Χρυσοῦ, τό τελευταῖο ὀχυρό τῶν ἐλευθέρων ἰδεῶν, ἐκπροσωπεῖται ἀκριβῶς ἀπό τήν Ἐκκλησία, τήν ὁποία ἐπιβαρύνουν μέ ὀχλήσεις! Εἶναι τό τελευταῖο αὐτόνομο ὄργανο τοῦ καθαροῦ πνεύματος. Μία εἰλικρινής διανόησις δέν μπορεῖ νά βλέπη νά ἐξασθενῆ ὁ καθολικισμός, δίχως νά ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ἐξασθενεῖ κι αὐτή μαζί του: τό πνευματικό στοιχεῖο συρρικνοῦται στόν κόσμο, αὐτό πού κυβερνοῦσε τούς θησαυροφύλακες καί τούς βασιλεῖς· ἡ κτηνώδης δύναμις ξεκινᾶ γιά τήν κατάκτησι τοῦ σύμπαντος.

Εὐτυχῶς, ἡ κατακτητική δύναμις δέν εἶναι μία καί μοναδική. Τό Αἷμα καί ὁ Χρυσός ἀντιμάχονται. Ἡ Διανόησις διατηρεῖ μία ἐξουσία, αὐτήν τῆς ἐπιλογῆς, τοῦ νά ὀνομάση τόν ἀξιώτερο καί νά τόν ἀνακηρύξη νικητή. Θά τήν κρατᾶ διά παντός; Θά τήν κρατᾶ γιά πολύ καιρό; Οἱ ἰδέες εἶναι ἀκόμη δυνάμεις καθ᾽ ἑαυτές. Σέ εἴκοσι χρόνια, ὅμως; Σέ τριάντα χρόνια; Ἄν θέλουν νά δράσουν, νά ἀναλάβουν ἕναν ἐντυπωσιακό ρόλο, θά ἦταν σοφό καί προνοητικό ἐκ μέρους τους νά κάνουν γρήγορα. Τό μέλλον, ἀλλοίμονο, τούς διαφεύγει!

II

Αὐτή ἡ τοποθέτησις τοῦ προβλήματος θά ἐνοχλήση μερικούς τσαρλατάνους, πού ἔχουν συμφέρον νά ἀποκρύπτουν ὅλα αὐτά. Παριστάνουν τούς ἀξιοπρεπεῖς καί τούς ἐλεύθερους, ἐνῶ ἔχουν τό χαλινάρι στό στόμα καί τήν ἱπποσκευή στήν πλάτη. Ἀρνοῦνται τήν δουλεία γιά νά ἀποκομίσουν κέρδη, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού

1. Ἡ ἀναστολή τοῦ Κονκορδάτου, στά τέλη τοῦ 1905, δέν κατήργησε διόλου τήν μάχη ἑνός Κράτους δούλου τοῦ Χρυσίου ἐναντίον μιᾶς μοναδικῆς πνευματικῆς ἐξουσίας (1927).

ἐξωθοῦν σέ ἐπαναστάσεις γιά νά ἐγγράψουν ὑποθήκη στά ταμεῖα τοῦ Κεφαλαίου. Ἕνας δηλητηριώδης κριτικός, πού καταγγέλλει τήν βιομηχανική φιλολογία καί πού τήν ἐξασκεῖ, μέ κατηγόρησε ἤδη, ὅτι μειώνω τό λειτούργημα τῶν συγγραφέων καί δείχνομαι φιλόφρων πρός τήν ἐξουσία. Πρέπει κανείς νά ἀπαντᾶ στούς ἀθλίους μέ τήν περιφρόνησι. Τό νά διαπιστώνης τήν ἰσχύ δέν εἶναι τό ἴδιο μέ τό νά τήν ὑφίστασαι· σημαίνει, ὅτι ἀποκτᾶς τήν δυνατότητα νά τῆς διαφύγης. Ἀντιθέτως, τήν ὑφίστασαι, ὅταν τήν ἀρνεῖσαι ἀπό ὑποκριτική ματαιοδοξία.

Τίποτε δέν εἶναι πιό ψευδές ἀπό τήν βαθειά γενική ἀσφάλεια. Οἱ ὑποσχέσεις τῆς ἀναρχίας καί τῆς βαρβαρότητος ἀντισταθμίζουν ἐπαρκῶς τίς ἄλλες καί, καθώς ἡ πλειονότης ἐκείνων, πού λένε τό ἀντίθετο, πληρώνονται γιά νά ψεύδωνται, δέν πρέπει νά γίνωνται ἀκουστοί παρά μόνο γιά νά καταλαβαίνωμε τά ἀντίθετα ἀπ᾽ ὅσα λένε. Ὦ! Ἄς χρησιμοποιήση γρήγορα ἡ Διανόησις ὅσες δυνάμεις τῆς ἀπέμειναν! Ἄς λάβη μέρος! Ἄς ἀποφασίση, ἄς διαλέξη ἀνάμεσα στόν Τοκογλύφο καί τόν Πρίγκηπα, ἀνάμεσα στήν Οἰκονομία καί τό Σπαθί! Τό εἴδαμε: ἡ φύσις τῆς συγκρούσεως τῶν δύο δυνάμεων τῆς δίνει, μόνον σ᾽ αὐτήν, μία ὑπεράνθρωπη δυνατότητα, τό χάρισμα τῆς νεράϊδας νά δημιουργῆ ἤ νά καθορίζη κάτι τό ὡραῖο, κάτι τό καθαρά, τό μοναδικά ὄμορφο. Στήν Γαλλία μας τῶν πρώτων χρόνων τοῦ 20ου αἰῶνος, ἡ Διανόησις μπορεῖ νά προτιμήση, νά ἐξάρη, καί ἔτσι νά ὁδηγήση στόν θρίαμβο, εἰς βάρος ἑνός μετάλλου ἤ ἑνός ἄψυχου χαρτιοῦ, τήν φωτοβόλο Δύναμι καί τήν ζωντανή θέρμη, αὐτήν πού φαίνεται καί ὀνομάζεται, αὐτήν πού διαρκεῖ καί μεταδίδεται, αὐτήν πού γνωρίζει τίς πράξεις της, πού τίς προσυπογράφει, πού δίνει λόγο γι᾽ αὐτές.

Ὁ Χρυσός, διαιρετός ἐπ᾽ ἄπειρον, εἶναι ἐπίσης καί μέγας γεννήτωρ διαιρέσεως: καμμία πατρίδα δέν τοῦ ἀντιστάθηκε. Δέν παραγνωρίζω διόλου τήν χρησιμότητα τοῦ πλούτου γιά τό ἄτομο. Τό συμφέρον τοῦ σκεπτομένου ἀνθρώπου μπορεῖ νά εἶναι ἡ κτῆσις μεγάλης ποσότητος χρυσοῦ, ἀλλά τό συμφέρον τῆς σκέψεως εἶναι νά συνδέεται μέ μία ἐλεύθερη πατρίδα, πού μπορεῖ μόνη νά διατηρήση ἡ κληρονομική δύναμις τοῦ Αἵματος. Σ᾽ αὐτήν τήν ἐλεύθερη πατρίδα, ἡ σκέψις ἀπαιτεῖ ἐπίσης τάξι, ἐκείνην πού τό Αἷμα μπορεῖ νά ἐγκαθιδρύση καί νά διατηρήση. Ὅταν, ἑπομένως, ὁ

σκεπτόμενος ἄνθρωπος θά ἔχη θυσιάσει τίς ἀνέσεις καί τίς ἡδονές, πού θά μποροῦσε νά ἀγοράση, στόν βωμό τῆς τάξεως καί τῆς πατρίδος, ὄχι μόνον θά φανῆ ἀντάξιος τῶν θεῶν του, ἀλλά θά τιμηθῆ ἐνώπιον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἐξυψώνοντας τό ὄνομα καί τήν κατάστασί του. Ἡ ἐκτίμησις, πού κερδήθηκε μ' αὐτόν τόν τρόπο, θά ἐξαπλωθῆ σέ ὁποιονδήποτε κρατᾶ μία πέννα. Ἔχοντας γίνει τό λυτρωτικό πνεῦμα τῆς Πολιτείας, ἡ Διανόησι θά σώση τόν ἑαυτό της ἀπό τήν ἄβυσσο, ὅπου βυθίζεται ἡ καταφρονεμένη τέχνη μας.

Τίποτε, ὅμως, δέν εἶναι δυνατόν χωρίς τήν διανοητική ἀναμόρφωσι *μερικῶν*. Ὁ μικρός αὐτός ἀριθμός ἐκλεκτῶν πρέπει νά σκεφθῆ καλά ὅτι, ἄν ἡ πανώλης μεταδίδεται μέ τήν ἁπλῆ ἐπαφή, ἡ δημοσία ὑγεία δέν ἀποκαθίσταται μέ τόν ἴδιο τρόπο. Οἱ προσωπικές τους πρόοδοι δέν θά ἀρκέσουν γιά νά καθορίσουν μία πρόοδο τῶν ἠθῶν. Καί ἄλλωστε, αὐτοί οἱ εὐνοούμενοι, ἀκόμη κι ἄν ἦσαν οἱ σοφώτεροι καί οἱ ἰσχυρότεροι τῶν ἀνθρώπων, δέν εἶναι παρά θνητοί, οἱ ὁποῖοι κάποια μέρα θά πεθάνουν. Οἱ ἴδιοι, οἱ πράξεις τους καί τά παραδείγματά τους δέν θά ἀποτελέσουν τίποτε παραπάνω ἀπό μία στιγμή στήν ζωή τῆς φυλῆς τους, ἡ εὐεργετική τους ἀστραπή δέν θά σχίση τήν νύκτα παρά γιά νά ἀφήση πίσω της σκοτάδι, ἐάν δέν δοκιμάσουν νά συμπυκνώσουν σέ θεσμούς κάπως λιγώτερο ἐφήμερους ἀπό αὐτούς τούς ἰδίους τά ὀρχηστρικά βήματα τῆς εὐτυχισμένης ὥρας, πού θά ἔχουν ἀποκαλέσει σοφία, ἀξία, ἀρετή. Μόνον ἡ Διανόησις, ἀνθεκτική ἐπ' ἄπειρον, κάνει νά διαρκῆ τό καλύτερο μέσα μας. Μέσω αὐτῆς, *ὁ ἄνθρωπος διαιωνίζεται:* ἡ καλή δρᾶσις του συνεχίζεται, παγιώνεται σέ ἔθιμα, τά ὁποῖα ἀνανεώνονται συνεχῶς στά νέα ὄντα, πού ἀνοίγουν τά μάτια τους στήν ζωή. Μία ὡραία κίνησις ἐπαναλαμβάνεται, διαδίδεται καί ἀναγεννᾶται ἔτσι ἐς ἀεί. Ἄν θέλωμε νά ἀποφύγωμε ἕναν ἀτομικισμό, πού δέν ταιριάζη παρά σέ προτεστάντες, *ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΞΑΝΑΓΙΝΕΤΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ:* δέν ὑπάρχουν ἤθη δίχως θεσμούς. Τό πρόβλημα τῶν ἠθῶν πρέπει νά τεθῆ καί πάλι ὑπό τήν ἐξάρτησι τοῦ ἄλλου προβλήματος, καί αὐτό τό τελευταῖο, καθαρά πολιτικό, ἀποκαθίσταται στό πρῶτο πλάνο τοῦ στοχασμοῦ τῶν ἀρίστων.

Κατανοῶ, ὅτι ἕνα ἀπομονωμένο ὄν, πού δέν ἔχει παρά ἕναν

ἐγκέφαλο καί μία καρδιά, τά ὁποῖα ἐξαντλοῦνται μέ θλιβερή ταχύτητα, ἀποκαρδιώνεται καί, ἀργά ἤ γρήγορα, ἀπελπίζεται γιά τό αὔριο. Ὅμως, μία φυλή, ἕνα ἔθνος ἀποτελοῦν ἔννοιες οὐσιαστικῶς ἀθάνατες! Διαθέτουν ἀνεξάντλητα ἀποθέματα σκέψεων, καρδιῶν καί σωμάτων. Μία συλλογική ἐλπίδα δέν μπορεῖ, λοιπόν, νά δαμασθῇ. Κάθε κλαρί πού κόβεται, ξανανθίζη πιό ἰσχυρό καί πιό ὡραῖο. Κάθε ἀπελπισία στήν πολιτική εἶναι μία τέλεια ἀνοησία.

1904-1905

ΜΕΓΑΛΕΙΟ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΜΗ

I. ΠΕΡΑΣΜΕΝΑ ΜΕΓΑΛΕΙΑ

Κατά πρῶτον, ἄς διευκρινίσωμε. Μιλᾶμε γιά τήν Διανόησι, ὅπως μιλοῦν γι᾽ αὐτήν στήν Ἁγία Πετρούπολι: γιά τό ἐπάγγελμα, τό ἐπιτήδευμα, τήν «μερίδα» τῆς Διανοήσεως. Δέν πρόκειται, ἑπομένως, γιά τήν ἐπιρροή πού μπορεῖ σέ κάθε ἐποχή νά ἀποκτήση, ἐξ αἰτίας τῆς ἰσχύος της, ἡ διάνοια ἑνός λογίου, ἑνός ποιητοῦ, ρήτορος, φιλοσόφου. Ἡ μαγεία τοῦ λόγου, ἡ γονιμότης τῆς ζωῆς καί τῆς σκέψεως εἶναι δυνάμεις ὅπως οἱ ἄλλες. Ἄν εἶναι σημαντικές ἤ βοηθοῦνται ἀπό τίς περιστάσεις, εἰσδύουν στό παιγνίδι τῶν ἄλλων ἀνθρωπίνων δυνάμεων καί *δίνουν* λιγώτερα ἤ περισσότερα ἀνάλογα μέ αὐτές ἤ ἀνάλογα μέ τήν μοῖρα. Ἕνας νομομαθής θά ἔλεγε: ἰδού τά *εἴδη*. Ἕνας ἠθικοσοφιστής: οἱ *περιπτώσεις*. Ἐμεῖς, ὅμως, ἔχομε νά κάνωμε μέ τό *γένος* «συγγραφεύς».

Ἕνας Ἅγιος Βερνάρδος, διεισδύοντας σέ ὁποιοδήποτε περιβάλλον, θά δροῦσε πάντοτε καί, ὅπως λέει ὁ λαός, θά *ξεχώριζε* σίγουρα. Ἕνα πνεῦμα κατά τό ἥμισυ λιγώτερο ἰσχυρό ἀπό τοῦ Ἁγίου Βερνάρδου, ἀλλά στηριζόμενο, ἐξυπηρετούμενο ἀπό μία ἰσχυρή συλλογικότητα, ὅπως εἶναι ἡ χριστιανική Ἐκκλησία, θά ἀποκτήση ἐπίσης, σέ ὅλες τίς περιπτώσεις, μία ἀξιοσημείωτη ἐπιρροή. Ὅμως, ἡ μοῖρα τῶν ἐξαιρετικῶν ἀτόμων, ἀκόμη κι ἄν εἶναι ἄνθρωποι τῆς πέννας, κι ἡ μοῖρα τῶν μεγάλων ἠθικῶν ἤ πολιτικῶν συνόλων, μέσα στά ὁποῖα ἕνας ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων μπορεῖ νά ἐνταχθῆ, δέν εἶναι αὐτό, πού ἐπί τοῦ παρόντος ἐξετάζομε. Ἀσχολούμεθα μέ τό κοινό πεπρωμένο τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων, τήν μοῖρα τῆς συντεχνίας τους καί τήν αἴγλη, πού τῆς παρέσχε ἡ ἐργασία τῶν δύο τελευταίων αἰώνων.

Αὐτή ἡ αἴγλη δέν ἀμφισβητεῖται. Τήν ἀποκτήσαμε πλούσια ἐδῶ καί διακόσια χρόνια. Ἀπό τότε, μέ ὅλη τήν δεξιότητα ἤ ὅλη τήν ἀδεξιότητα τοῦ κόσμου, γεννημένος καλός ἤ κακός, πτωχός ἤ πλούσιος, περιτριγυρισμένος ἀπό ἄλλους ἤ μόνος, καί ἀπό ὁποιαδήποτε τοποθεσία ἤ ὁποιαδήποτε θρησκευτική κοινότητα κι ἄν προέρχεται, ἕνας ἄνθρωπος, γιά τόν ὁποῖο λέγεται ὅτι γράφει κι ὅτι διαβάζεται, ἕνας ἄνθρωπος πού κατατάσσεται στήν στρατιά τῶν μανδαρίνων, λαμβάνει ἐξ αἰτίας αὐτοῦ καί μόνου τοῦ γεγονότος μία μικρή προσθήκη κύρους. Μέ ἤ χωρίς ταλέντο, κυκλοφορεῖ, προχωρεῖ πιό εὔκολα, γιατί οἱ ἄλλοι ὑποχωροῦν μπροστά του ὅπως ἄλλοτε μπροστά σέ ἕναν εὐγενῆ ἤ ἕναν ἱερέα. Τοῦ προσετέθη κάτι τό ἰδιαίτερο.

Τόν φοβήθηκαν, τόν ἐτίμησαν, τόν ἐξετίμησαν, τόν ἀπεχθάνθηκαν. Ἀπό ὅλα αὐτά τά συναισθήματα ἑνωμένα σέ ἕνα κρᾶμα ἀπεπνέετο ἕνα εἶδος ἐρωτικῆς καί ζηλότυπης ἐκτιμήσεως γιά τό στοιχεῖο τῆς ἰσχύος ἤ τῆς ἐπιρροῆς, πού φαινόταν νά περιλαμβάνη τό ἐπάγγελμά του. Εἶχε τό φωτοστέφανο, κι ἄν κάποια στολή τοῦ ἐπέτρεπε νά ἀναγνωρίζεται ἀπό τά πλήθη, σ' αὐτόν θά ἀπεδίδοντο οἱ καλύτεροι χαιρετισμοί.

II. ΑΠΟ ΤΟΝ 16ο ΣΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ

Ἡ ἱστορία τῆς ἐπαγγελματικῆς μας ἀνόδου ἐγράφη πολλές φορές. Ἀρκεῖ, ὑποθέτω, νά ὑπενθυμίσωμε τήν κεραυνοβόλο ταχύτητά της. Τόν 16ο αἰῶνα, οἱ ἀφιερώσεις τοῦ Κορνηλίου, οἱ μελαγχολικές ἀποσιωπήσεις τοῦ Λα Μπρυγιέρ, ἡ θλιμμένη καί σκυθρωπή ἔκφρασις τοῦ γέρου Μαλέρμπ, ὅτι ἕνας ποιητής δέν εἶναι πιό χρήσιμος στό Κράτος ἀπό ἕναν καλό παίκτη μπιλλιάρδου, μᾶς ἐπιτρέπουν νά καθορίσωμε τήν κατάστασι ἑνός ἀνθρώπου, τόν ὁποῖον ἀνύψωνε καί διέκρινε μονάχα ἡ δύναμις τοῦ πνεύματός του.

Θά ἦταν καλό νά μάθη κανείς πρῶτα τήν γλῶσσα τῆς ἐποχῆς, προτοῦ νά συμπεράνη ἀπό μία φράσι ἤ ἀπό ἕνα ἀνέκδοτο, ὅτι ἐπρόκειτο γιά μία κατάστασι τελείως ὑπηρετική. Οὔτε ἡ λάμψις οὔτε ἡ ἄνεσις οὔτε ἡ ἀξιοπρέπεια οὔτε, πέραν ὅλων τῶν φυσικῶν γιά ὁποιαδήποτε καρριέρα ἐπεισοδίων, ἡ τιμή καθ' ἑαυτή τοῦ

ἔλλειψαν. Ἡ σειρά του ἦταν σημαντική, ἀλλά ἐξηρτημένη. Τά Γράμματα ἐπιτελοῦσαν τήν λειτουργία τους ὡς κόσμημα τοῦ κόσμου. Ἀγωνίζονταν νά γλυκάνουν, νά στιλβώσουν καί νά βελτιώσουν τά γενικά ἤθη. Ἦσαν οἱ ἑρμηνεῖς καί κάτι σάν τήν φωνή τοῦ ἔρωτος, τό κεντρί τῆς ἡδονῆς, ἡ διασκέδασις τῶν ἀργῶν χειμώνων καί τῶν μακρῶν γηρατειῶν. Ὁ κρατικός λειτουργός, ὁ πολιτικός τούς ζητοῦσε ψυχαγωγία καί ὁ κτηματίας τήν συναναστροφή πού προτιμοῦσε. Δέν ἀξίωναν ἀκόμη νά κυβερνήσουν τίποτε.

Ἡ Ἀναγέννησις εἶχε εἰσαγάγει μία τάξι πραγμάτων πιό εὔκαμπτη καί λιγώτερο κανονική: ὁ βασιλεύς Κάρολος Θ΄ εἶχε μέ τόν ποιητή Ρονσάρ οἰκειότητες, τίς ὁποῖες ὁ Λουδοβῖκος ΙΔ΄ δέν θά ἄντεχε καθόλου. Ἐν τούτοις, τόν 16ο καί 17ο αἰῶνα, οἱ ρήτορες, οἱ φιλόσοφοι, οἱ ποιητές σέβονταν τίς φυσικές σχέσεις καί, ὅποτε προσπαθοῦσαν νά δώσουν τήν καλύτερη δυνατή μορφή στό Κράτος, φρόντιζαν σχεδόν πάντοτε νά ἀποφεύγουν νά ἐπιδιώξουν τήν ἄμεση ἐφαρμογή ἤ τήν σοβαρή ἐνάσκησί της. Τά πνεύματά τους ὁδηγοῦνταν σέ συνδυασμούς, τούς ὁποίους ἀντιλαμβάνονταν καί ὀνόμαζαν ὑποθετικούς. Ἄφηναν τήν πολιτική καί τήν θεολογία σέ ἐκείνους, πού τήν εἶχαν ὡς ἐπάγγελμα. Ἄς ἀντλήσωμε τό παράδειγμά μας ἀπό τό πιό λεπτό θέμα, τήν θρησκευτική τάξι: Ὁ Ρονσάρ καί οἱ φίλοι του μποροῦσαν νά συγκεντρώνωνται γιά νά προσφέρουν σπονδές στόν Βάκχο καί τίς Μοῦσες, ἤ ἀκόμη καί νά ὑποκρίνωνται, ὅτι τούς θυσιάζουν ἕναν τράγο, τόν ὁποῖον στόλιζαν μέ ταινίες καί κορδέλλες. Ὅταν, ὅμως, διηγεῖται αὐτήν τήν ἱστορία τῆς νεότητός του καί μιᾶς ἐποχῆς, ὅπου ἡ θρησκευτική διαμάχη δέν ὑπῆρχε ἀκόμη, ὁ ποιητής φροντίζει προσεκτικά νά διευκρινίση, ὅτι αὐτά γίνονταν γιά διασκέδασι. Δέν ὀνειρεύθηκε κανείς, φορῶντας τά ἀνθοστόλιστα στεφάνια τοῦ μύθου, νά κάνη πραγματικά τόν παγανιστή, οὔτε βεβαίως νά ἀπομακρυνθῆ ἀπό τίς διδασκαλίες τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἰδού τό μέτρο καί τό ὅριο. Τά Γράμματα εἶναι μία εὐγενική ἄσκησις, ἡ τέχνη μία ἐπινόησις, στήν ὁποία τό πνεῦμα τέρπεται ἐλεύθερα. Τά ἀποτελέσματα ἐπί τῶν ἠθῶν εἶναι, ἑπομένως, ἔμμεσα καί μακρινά — μόλις πού τά ἀντιλαμβάνεται κανείς. Ὁ καλλιτέχνης καί ὁ συγγραφεύς δέν μποροῦν νά θριαμβολογήσουν οὔτε

νά μετανοήσουν γι᾿ αὐτά. Τά ἀγνοοῦν καί δέν εὐθύνονται γι᾿ αὐτά. Νά εὐχαριστοῦν τό κοινό, νά διασκεδάζουν μεταξύ τους, αυτός εἶναι ὁ μοναδικός τους σκοπός. Ὁ Λα Φονταίν οὔτε πού ὀνειρευόταν, ὅτι τό βιβλίο τῶν *Μύθων* του θά ἔκανε μερικούς νά σκεφθοῦν τό κακό. Δέν ὑποπτεύονται οὔτε τό ἥμισυ τῆς ἐπιρροῆς, πού ἔχουν στό κοινό. Ἄν ὑποδεικνύουν κάποια ἀλλαγή ἤ κάποια μεταρρύθμισι, τό κάνουν σχεδόν ἐν ἀγνοία τους.

III. ΟΙ ΛΟΓΙΟΙ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΒΑΣΙΛΕΙΣ

Κατά τελείως ἀντίθετο τρόπο, ἡ μεταρρύθμισις, ἡ ἀλλαγή τῶν παραδεδεγμένων ἰδεῶν καί τῶν κατεστημένων τρόπων ἀπετέλεσε τόν δεδηλωμένο στόχο τῶν συγγραφέων τοῦ 18ου αἰῶνος.

Τά ἔργα τους ἀποφασίζουν ἐπαναστάσεις πολιτικές. Δέν εἶναι καθόλου δύσκολο νά τό διαπιστώσωμε: φθάνει νά δοῦμε ὅτι, προτοῦ ἀποκτήσουν αὐτήν τήν ἐξουσία, τήν ἐπεδίωξαν, τήν θέλησαν, τήν ἀνεζήτησαν ἐπιμόνως. Εἶναι δυσαρεστημένοι. Φέρνουν στόν κόσμο μία λίστα παραπόνων, ἕνα σχέδιο ἀνασυγκροτήσεως.

Ὅμως, ἐπευφημοῦνται ἀμέσως γι᾿ αὐτήν τήν θαρραλέα κίνησί τους. Τό πνεῦμα καί ἡ μετριοπάθεια τῶν προπατόρων τους τοῦ Μεγάλου Αἰῶνος* τούς εἶχαν ἐξασφαλίσει κῦρος. Ἀρχικῶς, τούς ζητοῦν νά τοποθετηθοῦν. Τούς ἱκετεύουν στήν συνέχεια νά συνεχίσουν τό ἔργο τους τῆς πραγματικῆς καταστροφῆς καί τῆς φανταστικῆς δημιουργίας. Καί ἡ ζωηρότης, τό πνεῦμα, ἡ εὐφράδεια τῶν κριτικῶν τους τούς φέρνουν στήν μόδα. Μέχρις ποίου σημείου; Τό μέτρο μᾶς δίνει ὁ βαθμός τῆς ἀνοχῆς, πού κατόρθωσε νά ἀπολαύση ὁ Ζάν - Ζάκ [Ρουσσῶ]. Πρέπει νά θυμηθοῦμε τούς τρόπους, τήν συμπεριφορά κι ὅλα τά ἐλαττώματα τοῦ χαρακτῆρος του. Τό ὅτι ἡ τελειότερη κοινωνία τῆς Εὐρώπης, ἡ πρώτη πόλις τοῦ κόσμου τόν ὑπεδέχθη καί τόν περιέθαλψε· τό ὅτι ὑπῆρξε ἕνας ἄνθρωπος τῆς μόδας· τό ὅτι παριστοῦσε τήν πνευματική δύναμι τῆς ἐποχῆς· τό ὅτι ἕνας λαός ὑποκείμενος στά γαλλικά μας ἤθη, ὁ δύστυχος λαός τῆς Πολωνίας, τοῦ ζήτησε νά τοῦ ἑτοιμάση ἕνα

---

* Τοῦ αἰῶνος, δηλαδή, τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ΄ (Σ.μ.).

«σύνταγμα»· ὅλα αὐτά σημαίνουν πάρα πολλά. Ὁ Κάρολος Ε΄ ἀνέλαβε τήν φροντίδα (περιμάζεψε, καθώς λένε, τό πινέλο) τοῦ Τισιανοῦ. Ὅταν, ὅμως, ὁ Τισιανός ζωγράφιζε, δέν ἐκτελοῦσε παρά τό ἐπάγγελμά του, στό ὁποῖο καί διέπρεπε. Ὅταν ὁ Ρουσσώ ἔγραφε, σφετεριζόταν τίς ἰδιότητες τοῦ ἡγεμόνος, ἐκεῖνες τοῦ ἱερέως κι ἀκόμη ἐκεῖνες ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ δέν ἦταν οὔτε ὑπήκοος τοῦ βασιλέως οὔτε μέλος κανενός μεγάλου στρατιωτικοῦ Κράτους τῆς τότε Εὐρώπης. Ἡ πολιτική καί κοσμική ἐλίτ, μία ἐλίτ τῶν ἠθῶν, ἔκανε κάτι περισσότερο ἀπό τό νά περιμαζέψη τήν πέννα τοῦ Ζάν - Ζάκ, ὑποκλίθηκε ἐμπρός στά αἴσχη καί τούς παραλογισμούς του, μιμούμενη τό κάθε τί. Ἡ αὐθαιρεσία αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου δέν γνώρισε ἐμπόδια παρά ἀπό τήν πλευρά τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων, τῶν συναδέλφων κι ἀντιπάλων του.

Ἡ βασιλεία τοῦ Βολταίρου καί τοῦ κόσμου τῆς *Ἐγκυκλοπαίδειας*, προστιθέμενες σ᾽ αὐτήν τήν δημοτικότητα τοῦ Ζάν - Ζάκ, ἐγκατέστησαν, γιά μία τριακονταετία ἤ τεσσαρακονταετία, τήν πανίσχυρη καί γενική δικτατορία τοῦ Γραπτοῦ. Τό Γραπτό ἐβασίλευε ὄχι ὡς ἐνάρετο, οὔτε ὡς δίκαιο, ἀλλά ἀκριβῶς ὡς γραπτό. Αὐτοαπεκλήθη «ἡ Λογική». Κατά σύμπτωσιν, αὐτή ἡ λογική δέν συμφωνοῦσε οὔτε μέ τούς φυσικούς νόμους τῆς πραγματικότητος οὔτε μέ τούς λογικούς νόμους τῆς σκέψεως: ἀντιφατική κι ἐξωπραγματική σέ ὅλους τούς ὅρους της, καθιστοῦσε παράλογα καί ἀφύσικα τά πλέον ξεκάθαρα προβλήματα. Θά ἐπανέλθωμε σ᾽ αὐτά: ἄς διαπιστώσωμε, ὅτι ἡ παράλογη νίκη τοῦ Γραπτοῦ ἦταν ὁλοκληρωτική. Ὅταν ἡ βασιλική ἐξουσία ἐχάθη, δέν παρεχώρησε τήν θέσι της διόλου, ὅπως λένε, στήν κυριαρχία τοῦ λαοῦ: ὁ διάδοχος τῶν Βουρβώνων εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων.

IV. Η ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΗΓΕΜΟΝΩΝ

Μία μικρή ὁμάδα δῆθεν φιλοσόφων θεωρεῖ πνευματικό ἤ βαθύ τό νά ἀμφισβητῆ τήν ἐπιρροή τῶν ἰδεῶν, τῶν θεωρητικῶν συστημάτων καί τῶν λέξεων στήν γένεσι τῆς Ἐπαναστάσεως.

Πῶς, διερωτῶνται, οἱ ἀφηρημένες, ἀσώματες ἰδέες ἐπέδρασαν στά γεγονότα τῆς ζωῆς; Πῶς τά ὄνειρα προκάλεσαν μία δρᾶσι; Ἄν καί κάτι τέτοιο τό βλέπομε σχεδόν παντοῦ καθημερινῶς, αὐτοί τό ἀρνοῦνται ριζικά.

Ἐν τούτοις, κανένα ἀπό τά δημόσια γεγονότα, πού συνθέτουν τόν ἱστό τῆς σύγχρονης ἱστορίας, δέν γίνεται κατανοητό οὔτε ἀντιληπτό, ἐφ' ὅσον δέν παραδεχθοῦμε, ὅτι μία νέα τάξις αἰσθημάτων εἰσήχθη στίς καρδιές καί ἄρχισε νά ἐπιδρᾶ στόν πρακτικό βίο γύρω στά 1789: πολλοί ἀπό αὐτούς, πού εἶχαν λάβει μέρος στήν διοίκησι τῶν κοινῶν ὑποθέσεων, ὀνόμασαν τό δικαίωμά τους «προκατάληψι». Ἀμφέβαλλαν σοβαρά γιά τό δίκαιον τῆς ὑποθέσεώς των καί τήν νομιμότητα αὐτοῦ τοῦ ἔργου διευθύνσεως καί διακυβερνήσεως, πού εἶχαν ἀναλάβει δημοσίως. Ἡ θυσία τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ ἀναπαριστᾶ τέλεια τό εἶδος τῆς ἀνατροπῆς, πού ὑπέστησαν τότε ὅλες οἱ κεφαλές τοῦ κοπαδιοῦ: προτοῦ κοποῦν, ὑπεχώρησαν. Δέν χρειάσθηκε νά τούς ἀνατρέψη κανείς, ἀφέθηκαν νά πέσουν. Ἀργότερα, ἡ παραίτησις τοῦ Λουδοβίκου - Φιλίππου καί ἡ ἀναχώρησις τῶν δύο υἱῶν του, τοῦ δουκός τοῦ Ὠμάλ καί τοῦ πρίγκηπος Ζουανβίλ, πού ἦσαν ἐν τούτοις ἀπόλυτοι ἄρχοντες τοῦ στρατοῦ ξηρᾶς καί τοῦ ναυτικοῦ, δείνουν κι ἄλλο ξεκάθαρο παράδειγμα τῆς ἰδίας αὐτοαμφισβητήσεως τῶν κυβερνητικῶν συνειδήσεων. Αὐτές οἱ πράγματι ὑψηλές ἐξουσίες, πού εἶχαν ἐγκαταστήσει ἡ κληρονομικότης, ἡ δόξα, τό γενικό συμφέρον, ἡ πίστις καί ὁ ἐν ἰσχύι νόμος, ὑποχωροῦσαν, προβάλλοντας ἀμελητέα ἀντίστασι, σέ ἁπλές ἀψιμαχίες. Οἱ κατάλληλοι τυφεκισμοί καί κανονιοβολισμοί θά εἶχαν, ἐν τούτοις, σώσει τήν τάξι καί τήν πατρίδα, καί θά γλύτωναν τήν ἀνθρωπότητα ἀπό τούς ἀσύγκριτους θρήνους, πού ἀκολούθησαν καί πού ἦταν φυσικό νά ἀκολουθήσουν.

«Che coglione!», ἔλεγε ὁ νεαρός Βοναπάρτης, στίς 10 Αὐγούστου. Δέν εἶναι ἀκριβῶς ἡ κατάλληλη λέξις: οὔτε ὁ Λουδοβῖκος ΙΣΤ΄ οὔτε οἱ σύμβουλοι του οὔτε οἱ ὑπάλληλοι τοῦ κράτους του οὔτε ὁ Λουδοβῖκος - Φίλιππος οὔτε οἱ υἱοί του ἦσαν αὐτό, πού ἔλεγε ὁ Βοναπάρτης, ἀφοῦ εἶχαν ἐπιδείξει ἠθική ρώμη σέ ἄλλες περιπτώσεις. Ὅμως, ἡ Ἐπανάστασις πραγματοποιήθηκε στά μύχια τῆς νοοτροπίας τους: ἀφ' ὅτου τούς ἀπελίθωσε ὁ φιλοσοφισμός, δέν ἦσαν πλέον αὐτοί πού κυβερνοῦσαν. Αὐτό πού τούς κυβερνοῦσε,

ἦταν ἡ φιλολογία τοῦ αἰῶνος. Οἱ πραγματικοί βασιλεῖς, οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, δέν εἶχαν ἐπομένως παρά νά ἐμφανισθοῦν στό προσκήνιο, γιά νά ἀποκτήσουν τήν πορφύρα καί νά τήν μοιρασθοῦν μεταξύ των.

Ἡ ἐπαναστατική ἐποχή σημαδεύει τό ὕψιστο σημεῖο τῆς φιλολογικῆς δικτατορίας. Ὅταν κανείς θελήση νά χαρακτηρίση μέ μία λέξι τήν σύνθεσι τῶν τριῶν συνελεύσεων τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅταν ἀναζητήση τόν κοινό παρονομαστή αὐτοῦ τοῦ συνονθυλεύματος τῶν ξεπεσμένων εὐγενῶν, παλαιῶν στρατιωτικῶν καί παλαιῶν καπουτσίνων, θά πρέπει νά ἀνατρέξη ξανά καί ξανά στήν λέξι «λόγιοι». Μποροῦμε νά βροῦμε στήν φιλολογία τους ὅλα τά σημεῖα τῆς παρακμῆς: προσωρινῶς ἐθριάμβευσε, ἐκυβέρνησε και διοίκησε. Καμμία κυβέρνησις δεν ὑπῆρξε πιό λογία. Ἀπό τά βιβλία τοῦ ἄλλοτε στά σαλόνια τοῦ ἄλλοτε, ἀπό τά σαλόνια στά σχέδια μεταρρυθμίσεως πού κυκλοφοροῦσαν ἀπό τό 1750, ἀπό τά δημόσια αὐτά σχέδια στίς διαδοχικές «Διακηρύξεις», τά ἴχνη εἶναι συνεχῆ: μετατρέπεται σέ νομοθετικό διάταγμα αὐτό, πού πρῶτα εἶχε ἐκδοθῆ σέ βιβλίο. Οἱ κυβερνῶσες ἰδέες εἶναι οἱ ἰδέες τῶν φιλοσόφων. Ἄν οἱ διδάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας δέν παρουσιάζωνται στό βῆμα καί στίς δημόσιες ὑποθέσεις, εἶναι ἐπειδή, στήν αὐγή τῆς Ἐπαναστάσεως, ἔχουν ἤδη πεθάνει σχεδόν ὅλοι. Οἱ ἐπιζῶντες, κατά μέγιστο μέρος, ἔρχονται νά παίξουν τό δικό τους κομμάτι τοῦ ἔργου, μαζί μέ τούς μαθητές τῶν νεκρῶν.

Τό σύστημα τῶν ἠθῶν καί θεσμῶν, πού εἶχαν ἄλλοτε οἰκοδομήσει κατ᾽ ἰδίαν, τό ἐπεβάλαν ἀπ᾽ εὐθείας στόν δημόσιο βίο. Ἡ μέθοδος αὐτή προξένησε ἕναν πολύ μεγάλο ἀριθμό ἀκρωτηριασμῶν καί καταστροφῶν, ἀκόμη κι ὅταν ὑπηρετοῦσε δίκαιες ἰδέες: ὅμως, οἱ περισσότερες τῶν τότε ἰδεῶν ὑπῆρξαν ἀνακριβεῖς. Οἱ λόγιοί μας ὁδηγήθηκαν, ἔτσι, στό νά μήν φεισθοῦν οὔτε πραγμάτων οὔτε προσώπων. Δέν χάνω τόν καιρό μου θρηνῶντας αὐτούς, τούς ὁποίους ὁδήγησαν στόν χαμό· αὐτοί ζοῦσαν, ἦσαν ἐπομένως, οὕτως ἤ ἄλλως, καταδικασμένοι σέ θάνατο. Δυστυχῶς, ὅμως, μαζί τους ἔπεσαν θεσμοί, προωρισμένοι ἐκ φύσεως γιά περισσότερο μακρόβια πεπρωμένα.

V. Ο ΝΑΠΟΛΕΩΝ

'Εάν ἐξετάσωμε τόν Ναπολέοντα ὡς νομοθέτη καί ἄρχοντα, πρέπει νά δοῦμε σ' αὐτόν ἕναν ἰδεολόγο. Παριστᾶ τόν ἐστεμμένο λόγιο. Ὅπως τό καυχᾶται, αὐτός ὁ ἀκαδημαϊκός, πού ἔλεγε: «ὁ Ρουσσώ καί ἐγώ»[1], συνεχίζει τήν 'Επανάστασι, καί μαζί της ὅλα ὅσα ὀνειρεύθηκε ἡ φιλολογία τοῦ 18ου αἰῶνος. Τήν μετατρέπει σέ διατάγματα, ἄρθρα κώδικος. Τό Σύνταγμα τοῦ ἔτους VIII, τό Κονκορδᾶτο, ἡ γραφειοκρατική Διοίκησις ἀνακλοῦν σταθερά τίς ἰδέες, πού ἦσαν τοῦ συρμοῦ κατά τό τέλος τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος. Ὅμως, χάρις σ' ἕνα θαῦμα πρακτικῆς αἰσθήσεως, τῆς ὁποίας τήν ἀξία πρέπει νά ὁμολογήσωμε, ὁ Ναπολέων ἤντλησε ἀπό τίς ἑτερόκλητες ὀνειροπολήσεις του μία ἔντονη ἐπίφασι συνεκτικῶν πραγματικοτήτων.

'Αναμφιβόλως, ὅλες μας οἱ κακοδαιμονίες ἀπορρέουν ἀπ' αὐτές τίς ψευδεῖς ἐπιφάσεις: δέν ἔπαυσαν νά συγκρούωνται μέ τίς βαθύτερες ἀναγκαιότητες τῆς πραγματικῆς τάξεως. 'Εν τούτοις, οἱ φάσεις τῆς προσωρινῆς μας ἡσυχίας δέν εἶχαν ἄλλα αἴτια, παρά τήν πρακτική σύμπτωσι τῶν διοικητικῶν ἐπινοημάτων μέ τά λογοτεχνικά ἐπινοήματα, πού ἐτάραζαν κι ἀποπλανοῦσαν ὅλους τούς ἐγκεφάλους. 'Από τήν συνάντησι τῶν δύο αὐτῶν ἐπινοημάτων καί τῶν δύο φιλολογιῶν, τῆς μίας ἐπίσημης, τῆς ἄλλης ἰδιωτικῆς, γεννήθηκε τό συναίσθημα, πρόσκαιρο μέν, ἀλλά πραγματικό, μιᾶς σχετικῆς ἁρμονίας ἤ συμφωνίας.

Οἱ πατέρες μας ἀπεκάλεσαν αὐτό τό αἴσθημα «αἴσθημα τάξεως». Ὅσοι ἀπό μᾶς διερωτῶνται, ὅπως ὁ Λαμαρτῖνος: «Αὐτή ἡ τάξις εἶναι ἡ Τάξις;», καί ἀναγκάζονται νά ἀπαντήσουν: «ὄχι»,

---

1. Ὁ Στανισλάς ντε Ζιραρντέν γράφει στό *'Ημερολόγιό* του: «Φθάνοντας στό νησί Πεπλιέ ὁ Πρῶτος Ὕπατος σταμάτησε μπροστά στόν τάφο τοῦ Ζάν - Ζάκ καί εἶπε: - *Θά ἦταν καλύτερα, γιά τήν ἡσυχία τῆς Γαλλίας, νά μήν εἶχε ὑπάρξει ποτέ αὐτός ὁ ἄνθρωπος!* - Καί γιατί, πολίτη Ὕπατε; ρώτησα. - *Αὐτός προετοίμασε τήν γαλλική 'Επανάστασι.* - Πίστευα, πολίτη Ὕπατε, ὅτι σεῖς δέν θά θρηνούσατε γιά τήν 'Επανάστασι. - *Ἔ, καλά!* ἀπήντησε: *τό μέλλον θά δείξη, ἄν θά ἦταν καλύτερα, γιά τήν ἡσυχία τοῦ κόσμου, νά μήν εἴχαμε ὑπάρξει ποτέ, οὔτε ὁ Ρουσσώ οὔτε ἐγώ*».

θεωροῦν τόν θαυμαστό φαντασιόπληκτο, πού κατεσκεύασε αὐτήν τήν ψευδῆ τάξι ὡς τόν μεγαλύτερο ποιητή τοῦ γαλλικοῦ ρομαντισμοῦ. Προσθέτουν: ὡς τόν ἔσχατο ἐθνικό πολιτικό. Τοποθετουν τόν Μεγάλο Ναπολέοντα εἴκοσι πῆχες πάνω ἀπό τόν Ζάν - Ζάκ καί τόν Οὐγκώ, ἀλλά καί περισσότερες ἀπό δέκα χιλιάδες πῆχες κάτω ἀπό τόν κ. ντε Παιρονέ[1].

Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ὁ Ναπολέων παρουσιάζεται ὑπό ἄλλη ἄποψι, ἄν, ἀντιπαρερχόμενοι τό πολιτικό του πνεῦμα, τό ὁποῖο ἦταν ὅλο ποίησι, φθάσωμε νά ἐξετάσωμε τό στρατιωτικό του πνεῦμα. Τίποτε πιό ἀντίθετο ἀπό τήν κακή πολιτική καί διπλωματική φιλολογία, ἀπ' ὅ,τι ὁ Ναπολέων ὡς ἀρχηγός στρατιᾶς· τίποτε ρεαλιστικότερο καί θετικώτερο· τίποτε πιό ἐθνικό. Ὅπως οἱ στρατηγοί τοῦ 1792, ξυπνᾶ, διεγείρει τήν πολεμική οὐσία τοῦ ἔθνους. Εἰσπνέει τά στοιχεῖα τοῦ γαλλικοῦ ψυχισμοῦ, τά συγκεντρώνει καί ἐκτινάζει τήν μᾶζα τους κατά τοῦ ξένου. Ἔτσι, τά δοκιμάζει, τά ἑνώνει καί τά χαλυβδώνει. Οἱ νέες ἐφεδρεῖες τοῦ πατριωτικοῦ συναισθήματος ἐγείρονται, συμπυκνοῦνται καί, ὑπηρετούμενες ἀπό τήν ἀνώτερη ἐξουσία τοῦ κυριάρχου, ἀντιπαραθέτουν στήν ἰδεολογία τῶν λογίων ἕνα ἀπρόβλεπτο σύστημα βιαίων δυνάμεων. Ἀπό αὐτήν τήν πλευρά, ὁ Ναπολέων προσωποποιεῖ τήν εἰρωνική καί σκληρή ἀπάντησι τῶν στρατιωτικῶν τοῦ 19ου αἰῶνος στά φιλολογικά ὄνειρα τοῦ 18ου.

VI. Ο 19ος ΑΙΩΝ

Γενικός χαρακτήρας τοῦ 19ου αἰῶνος: τό φυσικό ρεῦμα τῆς φιλολογίας του συνεχίζει τίς παρεκβάσεις τῆς προηγούμενης περιόδου. Ὅμως, ἡ ἐξέλιξις τῶν στρατιωτικῶν, οἰκονομικῶν καί πολιτικῶν γεγονότων διαψεύδει μία πρός μία αὐτές τίς παρεκβάσεις.

Παραδείγματος χάριν, ἐξετᾶστε τήν ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς πραγματικότητος μετά τήν Ἐπανάστασι. Ἡ ἐπαναστατική φιλολογία συνέτεινε στήν διάλυσι τῶν ἐθνῶν, γιά νά συστήση τήν ἑνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους, ἀλλά ἄμεση συνέπεια τῆς Ἐπα-

1. Ὑπουργός τοῦ Λουδοβίκου ΙΗ', στήν κυβέρνησι τοῦ ντε Βιλλέλ (Δεκέμβριος 1821).

ναστάσεως ἦταν, ἔξω ἀπ' τήν Γαλλία, ἡ ἀναζωπύρωσις παντοῦ τοῦ συναισθήματος τῆς κάθε ἰδιαίτερης πατρίδος καί ἡ ἐπίσπευσις τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐθνοτήτων. Ὅμως, τά γερμανικά, ἀγγλικά, ἰταλικά, σλαβικά γράμματα ὑπηρέτησαν, τό καθένα στόν δικό του ἐθνικό χῶρο, αὐτές τίς βίαιες φυσικές δυνάμεις, ἐνῶ ἡ γαλλική φιλολογία τοῦ 19ου αἰῶνος ἤθελε νά εὐνοήση ἐξωτερικῶς αὐτήν τήν τάσι: ἀπό πλευρᾶς της, τό πνεῦμα της παρέμεινε κοσμοπολιτικό καί ἀνθρωπιστικό. Ἐξεφράζετο, στήν Γαλλία, ἀντιστρόφως πρός τά γαλλικά καί διεθνῆ γεγονότα, τά ὁποῖα ἡ ἴδια εἶχε προκαλέσει. Δέν χρησιμοποίησε τούς πολέμους τῆς Αὐτοκρατορίας, παρά μόνον πρός ὄφελος τῶν ἰδεῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Τά γεγονότα τῆς προσέφεραν τήν εὐκαιρία γιά ἕνα γαλλικό Risorgimento*. Τό ἀπέφυγε μέ προσοχή.

Ἄλλο παράδειγμα: οἱ λόγιοι τοῦ 18ου αἰῶνος ἐθέσπισαν ὡς ἐξαιρετικά λογική, δίκαιη, σύμμετρη πρός τίς ἐκλάμψεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καί τά δικαιώματα τῆς συνειδήσεως μία ὡρισμένη ἐργατική νομοθεσία, κατά τήν ὁποία κάθε ἐργοδότης, ὄντας ἐλεύθερος, καί κάθε ἐργαζόμενος, ὄντας ὄχι λιγώτερο ἐλεύθερος, ὄφειλαν νά διευθετοῦν τά κοινά τους συμφέροντα ὡς ἄτομο πρός ἄτομο, ἴσος πρός ἴσο, χωρίς νά μποροῦν νά συμβληθοῦν ἤ νά συνασπισθοῦν μέ τούς ὁμοίους τους, εἴτε ἦσαν ἐργάτες εἴτε ἀφεντικά. Αὐτό τό καθεστώς, πού δέν ἦταν ἀσφαλῶς τό καλύτερο δυνατόν, καί μάλιστα ἦταν καθ' ἑαυτό ἀπεχθές, φαινόταν ἐν τούτοις ἐφαρμόσιμο ἤ ἐφικτό στήν κατάστασι, στήν ὁποία τελοῦσε ἡ ἀνθρώπινη παραγωγικότης περί τό 1789 ἤ τό 1802. Ἡ μέση βιομηχανία εἶχε μόλις ἐμφανισθῆ, ἡ μεγάλη βιομηχανία διεφαίνετο ἀμυδρά, ἡ πολύ μεγάλη δέν ὑπῆρχε ἀκόμη. Ἕνα καινούργιο δεδομένο, ἕνα ἀπό ἐκεῖνα πού ὁ Ναπολέων ἀγνόησε, ἡ ἀτμομηχανή, ἐνεργοποίησε τίς μεταμορφώσεις. Ἡ φιλολογική νομοθεσία τῆς Ἐπαναστάσεως καί τοῦ Ναπολέοντος ἔμελλε νά προσκρούση ἔκτοτε σέ βαρύτατες δυσχέρειες. Ἀπό παρακωλυτική κι ἐπικίνδυνη γιά τό μέλλον, ἤ ἀπό ἁπλῶς ἀνήθικη, κατέστη ἕνας ἄμεσος κίν-

* Κίνημα, τό ὁποῖο ἀπέρρευσε ἀπό τό ξύπνημα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως στήν Ἰταλία καί κατέληξε στήν ἕνωσί της ὑπό τόν Βίκτωρα - Ἐμμανουήλ (Σ.μ.).

δυνος, καί δή πιεστικός, καί πραγματικά ὑπέσκαψε τήν τάξι καί τήν ἐσωτερική εἰρήνη. Διότι, στήν πολύ μεγάλη βιομηχανία, τό προσωπικό ἀφεντικό χάνεται σχεδόν παντοῦ: ἀντικαθίσταται ἀπό τόν ἐντολοδόχο μιᾶς ἑνώσεως. Ὅποιος κι ἄν ἦταν, ἄλλωστε, αὐτός ὁ νέος διευθυντής, ἀποκτοῦσε, ἐξ αἰτίας τῶν νέων συνθηκῶν, μία ἰσχύ τέτοια, ὥστε δέν μποροῦσε νά τοῦ ἀντιπαρατάξη κανείς χωρίς γελοιότητα ὡς σοβαρό ἀντισυμβαλλόμενο, ὡς νομικά ἴσο, τόν δύστυχο βιομηχανικό ἐργάτη, χαμένο ἀνάμεσα σέ ἑκατοντάδες ἤ χιλιάδες ἄτομα ἐργαζόμενα στήν ἴδια δουλειά μέ αὐτόν καί σέ ἐκείνους, πού προσεφέροντο ὡς πιθανοί ἀντικαταστάτες.

Τά οἰκονομικά δεδομένα, συσσωρευόμενα μέ τόν τρόπο αὐτόν, ἀπεκάλυπταν καθημερινῶς τήν παράλογη, μοχθηρή κι εὔθραυστη βάσι τῶν νομικῶν φαντασιοπληξιῶν. Ἄλλες ἰδέες, μία ἄλλη φιλολογία, ἕνα ἄλλο πνεῦμα, θά εἶχαν βοηθήσει μιά τόσο σοβαρή κατάστασι, ὅμως οἱ λόγιοι δέν καταλάβαιναν ἀπό τό ἐργατικό κίνημα, παρά μόνον ὅ,τι ἐπαναστατικό παρουσίαζε. Ἀντί νά κτίσουν μαζί του, ἀντετάχθησαν στό δημιουργικό του ἔργο καί τό παρεκίνησαν στήν καταστροφική του προσπάθεια. Θεωρῶντας ὡς τελείως φυσική κατάστασι τόν ἀνταγωνισμό, πού προέκυψε ἀπό τούς κακούς τους νόμους, προσεπάθησαν νά τό ἐκτραχύνουν καί νά τό ὁδηγήσουν σέ βιαιότητες. Μπορεῖ κανείς νά ἀποκαλέση τήν γενική τους στάσι κατά τήν διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνος «ἐπίμονη ἐπιθυμία ἀναρχίας καί ἐξεγέρσεως». Ὁ Οὐγκώ κι ὁ Μπερανζέ ἔδιναν στήν γαλλική στρατιωτική δύναμι ἕνα ψευδές νόημα φιλελευθερισμοῦ, καί ἡ Γεωργία Σάνδη παρεχάρασσε τά δίκαια παράπονα τοῦ προλεταριάτου.

Ἔτσι, ὁ,τιδήποτε ὠφέλιμο ἤ ἀναγκαῖο ἐπιχειροῦσε ἡ Ἰσχύς τῶν πραγμάτων, ἡ φιλολογική Διανόησις τό ἐξέτρεπε ἤ τό ἀμφισβητοῦσε μεθοδικῶς.

Αὐτό εἶναι τό κύριο νόημα τῆς ἱστορίας τοῦ τελευταίου αἰῶνος.

VII. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΒΛΑΒΕΣ

Ἀπό αὐτές τίς δύο ἐν συγκρούσει δυνάμεις, Διανόησι καί Ἰσχύ, ποιά φάνηκε νά ἐπικρατῆ κατά τήν ροή τοῦ ἰδίου αἰῶνος;

Δέν συναντοῦμε μία ἐπιρροή συγκρίσιμη μέ τίς ἀπόλυτες

δικτατορίες τοῦ προηγουμένου αἰῶνος. Εἶχαν πολλοί πεῖ «ὁ βασιλεύς Βολταῖρος», ἀλλά κανείς δέν εἶπε ποτέ «ὁ βασιλεύς Σατωβριάνδος», ἄν καί ἐκεῖνος δέν ὀνειρευόταν τίποτε ἄλλο ἀπό αὐτό τό σκῆπτρο, οὔτε ὁ «βασιλεύς Λαμαρτῖνος» ἤ ὁ «βασιλεύς Μπαλζάκ», πού ἐπίσης ἐπεδίωκαν τήν τυραννίδα. Δέν εἶπε κανείς «ὁ βασιλεύς Οὐγκώ». Αὐτός ἔπρεπε νά ἀρκεσθῆ στόν τίτλο τοῦ «πατρός», καί μάλιστα τοῦ πατρός ποιῶν; Τῶν ποιητῶν, μονάχα τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐπαγγέλματός του.

'Επί πλέον, οἱ ἄρχοντες, πού κυβέρνησαν τήν Γαλλία μετά τόν Ναπολέοντα, συμμορφώθηκαν σχεδόν ὅλοι στίς κρίσεις του, τίς ἐλάχιστα εὐμενεῖς γιά τούς ἰδεολόγους συναδέλφους του. Ἡ Παλινόρθωσις τιμήθηκε μέ τήν ἀναγέννησι τῶν καθαρῶν Γραμμάτων. Τά προστάτευσε, τά εὐνόησε μέ ἕνα πνεῦμα τόσο περίεργο και τόσο ἐνημερωμένο, ὥστε π.χ., ὁ νεαρός Μισελέ πήγαινε κι ἔδινε μαθήματα ἱστορίας στά ἀνάκτορα τοῦ Κεραμεικοῦ. Ὅμως, ἡ Κυβέρνησις δέν ἐλάμβανε πλέον στά σοβαρά τίς πορδές ἑνός ὑπο-Βολταίρου. Τό διαπιστώσαμε στό πρόσωπο τοῦ κυρίου ντε Σατωμπριάν. Ὁ Βιλλέλ ὑπῆρξε ἡ προτίμησίς του, ὁ Βιλλέλ, πού δέν ἦταν οὔτε λεξιπλόκος οὔτε σπορεύς λαμπερῶν εἰκόνων, ἀλλά ὁ πιό πρακτικός πολιτικός, ὁ πιό συνετός διοικητικός, ἴσως ὁ καλύτερος πολίτης τοῦ αἰῶνος του.

Ἄν καί σεβόταν ἰδιαιτέρως τήν κοινή γνώμη, ὁ Λουδοβῖκος-Φίλιππος φάνηκε ἰδιαιτέρως ἀδιάφορος πρός ἐκείνους, πού τήν δημιουργοῦν. Δέν τούς φοβήθηκε ἀρκετά. Στηριζόμενος στά συμφέροντα, παρέλειψε ἀπό ἀπρονοησία νά στηριχθῆ σέ ἐκείνους, πού γνωρίζουν νά στολίζουν καί νά δίνουν ποίησι στό πραγματικό. Ὁ πρωτότοκος υἱός του ἤξερε νά ἐξασκῆ αὐτήν τήν τέχνη, γι' αὐτό καί ὁ θάνατος τοῦ Δουκός τῆς 'Ορλεάνης, τήν 13 'Ιουλίου 1842, ὑπῆρξε μία ἀπό τίς καταστροφές, πού ἐπέτρεψαν τήν πρόκλησι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Φεβρουαρίου [1848].

Ἡ Δευτέρα Αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία υἱοθέτησε ὀλίγον κατ' ὀλίγον μία τελείως διαφορετική πολιτική ἔναντι τῶν λογίων, φάνηκε νά τιμωρῆται ἀπό τήν φυσική ροή τῶν πραγμάτων. Οἱ ἄνθρωποι τῆς πράξεως, ὁ Περσινιύ, ὁ Μωπάς, ὁ Σαίν - 'Αρνώ, ὁ Μορνύ, σημαδεύουν ἐπακριβῶς τήν ὥρα τῆς εὐμαρείας της. Ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ ἀρχίζει νά συνεργάζεται μέ τούς διπλωμάτες τῶν

ἐφημερίδων, εἴτε παθιάζεται μαζί τους γιά τήν ἰταλική ἑνότητα εἴτε ἑνώνεται μ᾽ αὐτούς σέ ὕμνους ὑπέρ τῆς Πρωσσίας, ἐκδηλώνεται ἡ παρακμή τοῦ καθεστῶτος, ἡ πτῶσις ἀπειλεῖται. Πρέπει, ὅμως, νά προσέξωμε, ὅτι ἕνας Ἐμίλ Ὀλιβιέ, ἀργότερα ἕνας Γαμβέττας, παρουσιάζοντο ἤδη ὡς πρακτικοί: τούς προσεβάλαμε, τοποθετῶντας τους στήν ἴδια παρέα μέ τόν Ρουσσώ.

Κάτω ἀπό αὐτά τά διαφορετικά καθεστῶτα, πράγματι, οἱ λόγιοι μποροῦσαν ἀνέτως νά φθάσουν στήν κυβέρνησι. Δέν ἦταν πλέον ἡ λογοτεχνία αὐτοπροσώπως, πού ἔπρεπε νά κυβερνᾶ διά τοῦ ὀνόματός τους. Κοινή τους φιλοδοξία ἦταν νά φανοῦν, πρίν ἀπ᾽ ὅλα, πολιτικοί ἄνδρες καί ἄνθρωποι τῆς δράσεως.

Ἕνα χαρακτηριστικό τούς σημαδεύει ἀρκετά συχνά, περισσότερο ἀπό τόν Βοναπάρτη: εἶναι ἡ βαθειά καταφρόνησις, πού ἐπιδεικνύουν, ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς ἐξουσίας, πρός τήν πρότερη κατάστασί τους. Εἶναι ἡ ἀλαζονεία τῆς ἐξουσίας, ἀκόμη καί ἕνα κάποιο ἐχθρικό πνεῦμα ἀπέναντι στούς χθεσινούς συντρόφους τους. Τούς τακτοποιοῦν σέ θέσεις, βεβαίως, ἀφοῦ ὁ κύκλος τῶν κοινωνικῶν σχέσεών τους δέν ἐκτείνεται παρά πρός αὐτήν τήν πλευρά. Περιβάλλονται ἀπό ἕνα προσωπικό τῆς ἰδίας μέ αὐτούς προελεύσεως. Ὅμως, αὐτήν τήν προέλευσι εὐχαρίστως τήν ἀρνοῦνται, δέν δοκιμάζουν καμμία ἰδιαίτερη εὐσέβεια γιά τό γεγονός, ὅτι κρατοῦν μία πέννα, ὅτι βάζουν μαῦρο στό ἄσπρο. Πιστεύουν ἑαυτούς πληροφορημένους ὡς πρός τό τί ἀξίζει ἡ Σκέψις καί κάθε Σκέψις, διότι ἐνθυμοῦνται τήν δική τους. Μέ τί ἀέρα, τί τόνο, αὐτός ὁ Γκιζό, πού ἔγινε πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὑποδέχεται τόν κακομοίρη τόν Αὔγουστο Κόντ! Ἕνας πρώην ἀρχισυντάκτης, πού ἔγινε ὑπουργός Ἐξωτερικῶν, λέει, σέ ὅποιον θέλει νά τόν ἀκούση, ὅτι ἐκτιμᾶ ἐλάχιστα τίς ἐφημερίδες! Ἕνας δημοσιογράφος, ἕνας συγγραφεύς, πού ἐξελέγη βουλευτής, μελετᾶ τά λεγόμενά του γιά νά συντρίψη παλαιούς συναδέλφους: *«Ἀλλά ἐσεῖς εἴσαστε θεωρητικοί!...»*

Η ΔΥΣΠΡΑΓΙΑ

VIII. ΟΙ ΠΡΩΗΝ ΠΡΟΝΟΜΙΟΥΧΟΙ

᾿Από τήν ἡμέρα τῆς ἀναρρήσεώς των, οἱ νεοπροβιβασθέντες ἔκαναν μία ἀνακάλυψι. ᾿Αντελήφθησαν, ὅτι δέν περιέχονται τά πάντα σέ βιβλία. ᾿Ανακαλύπτουν, ὅτι ἡ πεῖρα, ἡ συνήθεια τῶν ἀνθρώπων, ἡ διαχείρισις μεγάλων συμφερόντων εἶναι ἀγαθά. ᾿Ανακαλύπτουν, ἀκόμη, τίς παλαιές διακρίσεις τῶν ἠθῶν καί τοῦ βίου, τήν ἀνωτερότητα τῶν τρόπων: στίς γυναῖκες, τόν ἐκλεπτυσμό καί τήν κυρίαρχη καλλιέργεια τοῦ γούστου. ᾿Αφοσιώνονται ἀμέσως σέ ὅλα αὐτά, καί τό ἀφήνουν νά φαίνεται. Οἱ παλαιοί προνομιοῦχοι δέν μποροῦν νά μήν παρατηρήσουν μέ τήν σειρά τους τά συμβαίνοντα, καί τήν ἴδια στιγμή συνειδητοποιοῦν τήν δύναμί τους. Παραλλήλως πρός τό συναίσθημα αὐτό, σχηματίζεται μέσα τους κάποια περιφρόνησις γιά ἕνα εἶδος ὄντων ἄλλοτε φοβερῶν, τά ὁποῖα δέν βλέπουν πλέον παρά ὡς ἀξιοπερίεργα ζῶα.

Δέν διατείνομαι, ὅτι κατά τά τελευταῖα 50 ἤ 60 χρόνια ὁ παλαιός γαλλικός κόσμος ἔμαθε νά καλλιεργῆ τήν περιφρόνησι μέ ἐκείνη τήν ζωηρή διακριτικότητα, πού θά ἰσοδυναμοῦσε μέ ἕναν βαθύ πολιτικό ὑπολογισμό. Τό σοφόν θά ἦταν νά καταπνιγοῦν τά χαιρέκακα χαμόγελα καί νά συγκρατηθοῦν οἱ προσβολές, πού συχνά πληρώθηκαν ἀκριβά. Ἡ μή ὀργανική κατάστασις τῆς κοινωνίας, ἡ ἀστάθεια τῶν Κυβερνήσεων δέν ἐπέτρεπαν, ἀπ᾿ αὐτήν τήν πλευρά, παρά κινήσεις πάθους. Οὔτε σταθερή πολιτική οὔτε ἀκολουθουμένη παράδοσις. ᾿Αντιμέτωπη μέ τούς νεόπλουτους τῆς Διανοήσεως, ἡ παλαιά Γαλλία ἀγωνιζόταν νά γίνη αἰσθητή καί νά διατηρήση τήν ἀξία της: ἐνῶ τούς ὑπεδέχθη πολλές φορές, πολύ λίγο τούς ὑπέμεινε, ὅπως εἶχε ὑπομείνει τόν κόσμο τῆς

'Εγκυκλοπαίδειας. Οἱ ἄγριοι αὐτοί δέν ζητοῦσαν παρά νά ἐξημερωθοῦν: ἦσαν, ἑπομένως, λιγώτερο ἐνδιαφέροντες γιά γνωριμία. 'Αναζητοῦσαν τήν παλαιά Γαλλία: αὐτή εἶχε, ἑπομένως, συμφέρον νά τούς διαφύγη· τό ἔκανε, πολλές φορές πρός βλάβην της.

'Εν τούτοις, μία μεγάλη ἁπλότης, τελείως συμβατή μέ τόν χαρακτῆρα τῆς φυλῆς μας, ἐκυριάρχησε γιά μεγάλο διάστημα μετά τήν υἱοθέτησί της στίς σχέσεις μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν σφαιρῶν. Τίποτε δέν ὑπῆρξε πιό *ἄνετο*, μέ τήν πλήρη ἔννοια μιᾶς χαριτωμένης λέξεως, ἀπό τήν πρόσβασι σέ ὡρισμένες παλαιές κατοικίες καί τούς ἐνοίκους των, πιστούς στά ἤθη ἀλλοτινῶν καιρῶν. Ἡ ἐξοχώτερη ἀμοιβαιότης, ἐκείνη τοῦ σεβασμοῦ, ἀποτελοῦσε τό φόντο τῶν καλῶν τρόπων τῆς ἐποχῆς. Μία ἀπολύτως ἁπλῆ διαβίωσις ἀκύρωνε, στήν πρᾶξι, τήν πιό ἐξόφθαλμη τῶν ἀνισοτήτων, τήν ἀνισότητα τῶν ἀγαθῶν. Τήν περιπαθῆ ἀγάπη, τῆς ὁποίας εἶχε τιμήσει καί τήν παραμικρή διανοητική ἀρετή τό τέλος τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος, διεδέχετο μία περισσότερο ἀνθρώπινη διαδικασία, πού εἶχε τό πλεονέκτημα νά ταιριάζη στά εὐαίσθητα πνεύματα, τά ὁποῖα εἶχε σοκάρει ἡ ὑπερβολή τοῦ ἄλλοτε. Ἕνας ἄνδρας ὑψηλῆς διανοίας, ἀλλά δίχως καταγωγή καί δίχως περιουσία, μποροῦσε ἐπί μακρόν νά εἶναι βέβαιος γιά τήν ὁλόθερμη ὑποδοχή του ἀπό τίς ὑψηλές τάξεις τοῦ ἔθνους, ὑποδοχή τῆς ὁποίας κάθε Γάλλος, πού γεννήθηκε πατρίκιος, ἀκόμη κι ἄν προέρχεται ἀπό τόν ἁπλό λαό, θεωρεῖ ἐντονώτατη τήν ἀνάγκη, σχεδόν τήν νοσταλγία, ἀκόμη κι ἄν δέν εἶναι πολύ καλλιεργημένος. Αὐτό, πού ὁ Πώλ Μπουρζέ ὀνομάζει «ἐπιθυμία τῶν λεπτῶν αἰσθημάτων», ἱκανοποιεῖτο ἔτσι ἀπό τό παιγνίδι μερικῶν εὐτυχῶν συμπτώσεων. Τό μυθιστόρημα, τό θέατρο, τά ἀπομνημονεύματα τῶν δύο πρώτων τρίτων αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος μαρτυροῦν αὐτήν τήν κατάστασι ἠθῶν, πού ἀνήκει ἤδη σχεδόν στήν ἱστορία στίς ἡμέρες μας, ἀφοῦ δέν διατηρεῖται παρά μόνον σέ μερικές ἐπαρχίες.

IX. ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΠΟΣΙΩΝ Ἤ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ὅμως, καθώς ἀπό τήν μία ἡ Διανόησις κι ἀπό τήν ἄλλη ἡ 'Ισχύς τῶν πραγμάτων συνέχιζαν νά ἀναπτύσσουν τίς ἀντίθετες

ἀρχές, πού ἡ κάθε μιά ἀνέδιδε, ἡ γαλλική διανόησις τοῦ 19ου αἰῶνος ἀκολουθοῦσε τήν καρριέρα ἐκθρονισμένης βασίλισσας, ἀπομακρυνομένη ὅλο καί περισσότερο ἀπό τήν ἄλλη ἐκθρονισμένη βασίλισσα, τήν ὑψηλή γαλλική κοινωνία τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Ἀπό τό 1830 (ὁ Σαίν - Μπαίβ τό σημείωσε σωστά) τά ἀλλοτινά σαλόνια κλείνουν. Καί μάλιστα, γιά πάντα. Ἡ φιλολογική Γαλλία ἀπομονώνεται ἤ ἐξεγείρεται. Σκέφθηκε, ὀνειρεύθηκε, ἔγραψε, δέν μπορῶ νά πῶ πάντοτε μακρυά ἀπό τόν ὄχλο, πάντοτε ὅμως μακρυά ἀπό τό φυσικό της κοινό: ἄλλοτε σάν νά ἦταν ἀδιάφορη γι᾽ αὐτό τό κοινό κι ἄλλοτε σάν νά ἦταν ἐχθρική ἀπέναντί του. Ὁ ρομαντισμός εἶχε παραγάγει μία φιλολογία τῶν συμποσίων ἤ τῆς ἐπαναστάσεως.

Πράγματι, τίς περισσότερες φορές ὁ ρομαντισμός δέν ἀπασχολήθηκε καί δέν νοιάσθηκε παρά γιά τήν γνώμη ἑνός πολύ μικροῦ ἀριθμοῦ μεμυημένων, φτιαγμένων γιά νά γεύωνται τό σπάνιο, τό ἰδιόμορφο, τό ἐξωτικό καί τό παράξενο. Οἱ ξένες ἐπιδράσεις, ἰδίως γερμανικές καί ἀγγλικές, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ρουσσώ καί τῆς κυρίας ντε Σταέλ, εἶχαν ἐπηρεάσει ὡρισμένους πληροφορημένους κύκλους, ζωηρότερα ἀπ᾽ ὅ,τι τό ὑπόλοιπο κοινό. Οἱ καινοτομίες αὐτές ἐνόχλησαν δικαίως διπλά καί τριπλά τόν πολύ μεγάλο ἀριθμό τῶν πιστῶν στό γοῦστο τῆς χώρας ἀναγνωστῶν, πού δέν ἤθελαν νά ἀποδεχθοῦν οὔτε τήν ἀπρέπεια οὔτε τήν ἀσχήμια. Καί γι᾽ αὐτό, ἀπό τό 1825 ὥς τό 1857, δηλαδή ἀπό τόν Σαίν-Μπαίβ καί τό Βινιύ ὥς τόν Μπωντλαίρ, καί ἀπό τό 1857 ὥς τό 1895, δηλαδή ἀπό τόν Μπωντλαίρ ὡς τόν Ὑσμάν καί τόν Μαλλαρμέ, σημαντικές ὑποομάδες λογίων ἀποσπῶνται ἀπ᾽ τόν κόσμο, πού ἀγοράζει καί διαβάζει, καί ἀφοσιώνονται, μέσα στήν σκιά, στήν καλλιέργεια αὐτοῦ, πού ἔφθασαν νά ἀποκαλέσουν *«ὑστερία τους»*.

Καθ᾽ ἑαυτή ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς φιλολογίας, ἐπονομαζομένης «χρυσελεφάντινου πύργου», δέν τίθεται ἐδῶ σέ συζήτησι. Ὑπῆρξε, ἔσκαψε μία πρώτη τάφρο ἀνάμεσα σέ ὡρισμένους συγγραφεῖς καί τήν ἐλίτ τῶν ἀναγνωστῶν. Ὅμως, καί μόνον ἀπό τό γεγονός ὅτι ὑπῆρξε, μέ τίς ὑπερβολές της, συχνά ἀρκετά ἰδιοφυεῖς, ἐνίοτε καυστικές, πάντοτε ἀπείρως ἐπιδεικτικές, προσείλκυσε στήν τροχιά της, χωρίς νά τούς κλείση σ᾽ αὐτήν, πολλούς ἀπό τούς συγγραφεῖς,

τούς ὁποίους διάβαζε ἕνα λιγώτερο σπάνιο κοινό. Δέν θεωροῦσε πλέον κανείς ὑποχρέωσί του νά ἀποφύγη νά σοκάρη μία πελατεία καλόγουστων ἀνθρώπων, ἀλλά διεγείρετο ἀπό τήν ἐπιθυμία νά μήν δυσαρεστήση τόν μικρόκοσμο τῶν ἰδιορρύθμων ἐκκεντρικῶν.

Περισσότερο ἀπησχολημένη μέ τήν *διανόησι* (αὐτήν τήν λέξι χρησιμοποιοῦσε) παρά μέ τήν κρίσι, ἡ κριτική ὑπηρετοῦσε καί εὐνοοῦσε αὐτήν τήν ροπή. Ἔτσι ὥστε, ἀντί νά διορθώνεται, προσεγγίζοντας τά μεγάλα μοντέλα τῆς φυλῆς του καί τῆς παραδόσεώς του, ἕνας Γκωτιέ γινόταν ὅλο καί περισσότερο Γκωτιέ, καί διέπρεπε μοιραῖα στό ἁμάρτημά του, πού ἦταν ἡ μανία τῆς ἄμετρης περιγραφῆς. Ἕνας Μπαλζάκ, ἕνας Οὐγκώ δέν προσπαθοῦσαν, παρά νά μοιάσουν στούς ἑαυτούς των, δηλαδή νά διακριθοῦν μέσω τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς προσωπικῆς, ἀτομικῆς τους ἐκκεντρικότητος. Τό χάσμα ἔμελλε νά αὐξηθῆ ἀνάμεσα στό μέσο, καλλιεργημένο, καλοαναθρεμμένο κοινό καί στούς συγγραφεῖς, πού τοῦ ἔδωσε ὁ αἰώνας. Κατ᾽ οὐσίαν, σχεδόν ὅλοι τους δέν ἦσαν παραγνωρισμένοι, ἀλλά ἀπερίφραστα ἀλλόκοτοι καί ἀκατανόητοι. Σέ κάθε περίπτωσι, συναντοῦσαν λίγη συμπάθεια. Τό ταλέντο μποροῦσε νά ἐνδιαφέρη τούς ἐπαγγελματίες καί τόν πολύ μικρό ἀριθμό τῶν εἰδημόνων. Οἱ τελευταῖοι, εὐαίσθητοι στά μειονεκτήματα, δέν ἐπέδειξαν ποτέ μεγάλο ἐνθουσιασμό, καί οἱ ἐπαγγελματίες δέν ἀποτελοῦν ἕνα κοινό, καθώς εἶναι πολύ ἀπησχολημένοι μέ τό δικό τους ἔργο γιά νά ἀφιερώσουν πολύ χρόνο στίς ἀπολαύσεις τοῦ θαυμασμοῦ ἤ τῆς ἀφιλοκερδοῦς κριτικῆς. Αὐτή ἡ «καλλιτεχνίζουσα φιλολογία» ἀπεμόνωσε, λοιπόν, τούς μαστόρους τῆς διανοήσεως.

Ὅταν, ὅμως, δέν ἔμεναν ἀπομονωμένοι, ἔκαναν κάτι χειρότερο, ἐξεγείροντο. Ἡ ἐπικοινωνία, πού ἐγκαθιστοῦσαν ἀνάμεσα στήν σκέψι τους καί τόν κόσμο, χρησίμευε γιά τήν ὑπονόμευσι τῶν δυνάμεων, στίς ὁποῖες ἐστηρίζετο αὐτός ὁ κόσμος. Ἡ ἐπιτυχία τῶν μυθιστορημάτων τῆς κυρίας Σάνδη, τῶν λιβέλλων τοῦ Λαμναί, τῶν ἱστοριῶν τοῦ Λαμαρτίνου καί τοῦ Μισελέ, τῶν δύο κυριωτέρων μυθιστορημάτων τοῦ Οὐγκώ, τῶν *Τιμωριῶν** τοῦ ἰδίου, ἡ ἀπήχησίς

* Συλλογή ποιημάτων τοῦ Β. Οὐγκώ, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε βίαιη σάτιρα κατά τοῦ Ναπολέοντος Γ΄ (Σ.μ.).

τους στήν δημοσία συνείδησι εἶναι ἕνα προφανέστατο γεγονός. Ὅμως, εἶναι ἐπίσης γεγονός, ὅτι τά βιβλία αὐτά συνοδεύθηκαν ἀπό πολιτικές καί κοινωνικές ἐπαναστάσεις, τῶν ὁποίων ἔμοιαζαν ἡ δικαίωσις καί συγχρόνως ἡ ἄμεση αἰτία. Σέ γενικές γραμμές, στό ἴδιο μέτρο πού ὑπῆρξαν δημοφιλῆ, τά Γράμματά μας φάνηκαν καταστροφικά γιά τίς δυνάμεις τῆς πράξεως.

Αὐτό δέν ἰσχύει γιά ὅλες τίς ἐποχές. Ὁ Ρονσάρ κι ὁ Μαλέρμπ, ὁ Κορνήλιος κι ὁ Μποσσυέ ὑπερήσπισαν, στόν καιρό τους, τό Κράτος, τόν βασιλέα, τήν πατρίδα, τήν ἰδιοκτησία, τήν οἰκογένεια καί τήν θρησκεία. Τά ρομαντικά Γράμματα ἐπετέθησαν στό Κράτος καί τούς νόμους, στήν δημοσία καί ἰδιωτική πειθαρχία, τήν πατρίδα, τήν οἰκογένεια, τήν ἰδιοκτησία. Σχεδόν μοναδική προϋπόθεσις τῆς ἐπιτυχίας τους ἦταν, κατά τά φαινόμενα, νά ἀρέσουν στήν ἀντιπολίτευσι, νά ἐργάζωνται πρός ὄφελος τῆς ἀναρχίας.

Τό ταλέντο, τό εὐτυχές καί ἀνεγνωρισμένο ταλέντο, ἐφαίνετο τότε νά εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀνατρεπτικό. Ἐξ οὗ καί μία μεγάλη ἐπιφύλαξις ἀπέναντι στά γαλλικά βιβλία. Ὅποιο ὑπεισήρχετο κατά κάποιον τρόπο στίς δημόσιες ὑποθέσεις, ὁποιονδήποτε κι ἄν ἐξεθείαζε σέ κάποιο χωρίο, δέν ἦταν δυνατόν νά ἀποφύγη ἕνα αἴσθημα ἐνστικτώδους περιφρονήσεως καί σκοτεινῆς ταραχῆς. Ἡ Διανόησις ἐθεωρεῖτο ὡς ἕνα ἐκρηκτικό, καί ὅποιος ζοῦσε ἀπό τήν διάνοιά του παρουσιάζετο ὡς γεννημένος ἐχθρός τῆς πραγματικῆς τάξεως. Οἱ ζημίες, πού προκαλοῦσε, ἦσαν καταφανεῖς καί ἁπτές, ἐνῶ ἡ σκέψις τῶν πιθανῶν εὐεργετημάτων ξεχάσθηκε. Τά ζωντανά συμφέροντα ἀμύνθηκαν κατά τῶν ἀπειλῶν ἑνός τολμηροῦ ὀνείρου.

Βεβαίως, φοβήθηκαν αὐτό τό ὄνειρο. Ὅμως, αὐτός ὁ φόβος ἔκρυβε τόσο μῖσος, ὥστε μέ τό παραμικρό πρόσχημα μποροῦσε νά μεταβληθῆ σέ περιφρόνησι.

X. Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΔΟΥΚΩΝ ΤΟΥ ΜΠΡΕΣΕ

Τά Γράμματα παραμελήθηκαν, λοιπόν, σέ αἰσθητό βαθμό, ἐν μέρει ὡς πολύ δύσκολα, ἐν μέρει ὡς ἐπικίνδυνα. Περνοῦσε κανείς τήν ὥρα του, ὄχι πιά μέ ἕνα βιβλίο στό χέρι, ἀλλά παθιαζόμενος γιά παιγνίδια, στά ὁποῖα ἡ διάνοια εἶχε ἕναν λιγώτερο

ἄμεσο ρόλο. Συνέβη αὐτό, γιά τό ὁποῖο ὁ 'Ανατόλ Φράνς ἐπέχαιρε μέ κακεντρέχεια σέ μία ἀπ' τίς σελίδες τῆς *Σύγχρονης 'Ιστορίας* του. 'Η βιβλιοθήκη τῶν συμβολικῶν δουκῶν τοῦ Μπρεσέ, πού περιελάμβανε ὅλα τά σπουδαῖα βιβλία τοῦ 19ου αἰῶνος, δέν περιεῖχε παρά τό ἕν δέκατον τῶν ἔργων τῆς ἀρχῆς τοῦ 19ου, *Σατωμπριάν, Γκιζό, Μαρσανζύ*... Ὅσο γιά τά ἔργα, πού ἐξεδόθησαν μετά τό 1850 περίπου, περιελάμβανε «δύο ἤ τρεῖς ἀτημέλητους λιβέλλους, σχετικούς μέ τόν Πίο Θ΄ καί τήν κοσμική ἐξουσία, δύο ἤ τρεῖς ρακένδυτους τόμους μυθιστορημάτων, ἕναν πανηγυρικό γιά τήν Ζάν ντ' Ἄρκ καί μερικά ἔργα ἀφοσιώσεως γιά γυναῖκες τοῦ κόσμου»[1].

Μπορεῖ νά μᾶς ποῦν, ὅτι φταῖνε οἱ 'Ιησουῖτες, ἐκπαιδευτές τῶν νεαρῶν δουκῶν χάρις στόν νόμο Φαλλού. Μπορεῖ νά καταφερθοῦν κατά τῆς αὐξανόμενης ἐπιπολαιότητος τῶν ὑψηλῶν τάξεων. Ὅσο λίγο κι ἄν στοχάζεται κανείς, ἀντί νά ἀναστενάζη, πρέπει νά λάβη ὑπ' ὄψιν του τήν ἐπαναστατική ἤ συμποσιακή φύσι τῶν Γραμμάτων τοῦ τελευταίου αἰῶνος.

'Η καλή κοινωνία μιᾶς τεραστίας χώρας δέν μπορεῖ λογικῶς νά παράσχη τήν ἐνεργητική συνδρομή της σέ ἕνα πλέγμα ἀναρχικῶν διακηρύξεων ἤ σκοτεινῶν κρυπτογραφημάτων. Εἶναι φτιαγμένη ἀκριβῶς γιά νά ἐνθαρρύνη ὅλες τίς πολυτέλειες πλήν αὐτῆς. Τό ἐθνικό αἴσθημα, τό παραδοσιακό πνεῦμα συγκλονίσθηκαν διπλά ἀπό αὐτές τίς νέες κατευθύνσεις τῆς διανοήσεως: δέν ἐπιτρέπεται νά ξεχάσωμε, ὅτι τά γαλλικά Γράμματα ὑπῆρξαν ἄλλοτε βαθύτατα συντηρητικά, ἀκόμη κι ὅταν τραγουδοῦσαν στασιαστικά ἐμβατήρια· εὐνοϊκά πρός τόν κοινωνικό βίο, διαπερνοῦσαν τόν πιό ἀπόκρυφο λαβύρινθο τῆς ἀνθρώπινης καρδιᾶς.

XI. Η ΥΛΙΚΗ ΠΡΟΟΔΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ

'Η Διανόησις συναντοῦσε, κατά τήν ἴδια περίπου ἐποχή, τόν ὁριστικό της ἀντίπαλο στίς δυνάμεις, πού οἱ νέες ἀνακαλύψεις ἤντλησαν ἀπό τήν χώρα.

---

1. 'Ανατόλ Φράνς: *L' anneau d' améthyste.*

Οἱ δυνάμεις αὐτές εἶναι προφανῶς ὑλικῆς τάξεως. Δέν γνωρίζω, ὅμως, γιατί οἱ ἠθικολόγοι μας προσποιοῦνται, ὅτι περιφρονοῦν αὐτήν τήν ὕλη, ἡ ὁποία εἶναι ἐκείνη, ἀπό τήν ὁποία σχηματίζονται τά πάντα. Ἡ λέξις καί μόνον «ὑλική πρόοδος» τούς φοβίζει. Οἱ ἐξελίξεις τῆς βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου καί τῆς γεωργίας, ὑπό τήν ὤθησι τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας, οἱ τεράστιες οἰκονομικές ἀνακατατάξεις πού προκάλεσαν, ἡ ἐπιχειρηματική ἀνάπτυξις πού προέκυψε, ἡ γενική δραστηριότης πού αὐτή ἀντιπροσωπεύει, ἡ παράτασις τῆς ζωῆς, ἡ αὔξησις καί ὁ πολλαπλασιασμός τῶν περιουσιῶν, ἰδίως τῶν κινητῶν περιουσιῶν, ἀποτελοῦν γεγονότα ὑψίστης σημασίας. Μποροῦμε νά τά φοβηθοῦμε γιά ἐκείνη ἤ τήν ἄλλη πιθανή τους συνέπεια. Ὅσο πιό πολύ ἐξετάζομε τά γεγονότα αὐτά καθ᾽ ἑαυτά, τόσο λιγώτερο βρίσκομε, ὅτι ὑπάρχει λόγος νά τούς ἐπιρρίψωμε ὁποιαδήποτε κατηγορία ἤ νά τούς προσάψωμε τήν παραμικρή χροιά μελαγχολίας.

Διότι, κατ᾽ ἀρχήν, δέν ἐξαρτῶνται ἀπό τά συναισθήματα καί τήν κριτική μας, ἀφοῦ ἐξ ὁρισμοῦ τούς διαφεύγουν. Ἔπειτα, στήν περίπτωσι πού κάποιος θά τούς «δάνειζε» ἕναν ἠθικό βίο καί μία προσωπική συνείδησι, θά ἀντιλαμβανόταν, ὅτι δέν εὐθύνονται γιά τό σφάλμα, πού τούς ἀποδίδεται. Δέν προέρχεται ἀπό αὐτά, ἀλλά ἀπό τήν κακή τάξι, ὑπό τήν ὁποία ἐγεννήθησαν, τούς σφαλερούς νόμους πού τά κυβέρνησαν, ἀπό τήν ἀλγεινή κατάστασι τῆς χώρας καί κυρίως ἀπό τήν μωρολογία τῶν ἰδεῶν τοῦ συρμοῦ.

Σέ συνδυασμό μέ τόσα ἐπικίνδυνα στοιχεῖα, εἶναι θαῦμα τό ὅτι ἀπό τόσο μεγάλα γεγονότα δέν προέκυψαν πιό ὀδυνηρές καταστάσεις. Δέν συνήντησαν οὔτε θεσμούς οὔτε δημόσιο πνεῦμα. Σχεδόν οὔτε ἤθη. Τό πολιτικό καί πνευματικό ὄργανο, πού προοριζόταν νά τά διευθύνη, ἤ ἔλειπε τελείως ἤ ἠσχολεῖτο μέ τήν μεθοδική παρεκτροπή των. Ἐξ οὗ πολλά ἐλαττώματα κοινά σέ κάθε δύναμι, ἀπό τήν ὁποία ἐλλείπει κάθε ἀγωγή, καί ἡ ὁποία ἀναζητᾶ ψηλαφῶντας τούς ρυθμιστές της. Μία μικρότερη δύναμις χάθηκε σ᾽ αὐτήν τήν ἀναζήτησι, πού συνεχίζεται δραστηρίως ἀκόμη καί σήμερα. Δέν ὑφίσταται καμμία ὀργάνωσις τῆς συγχρόνου ἐργασίας καί τῶν συγχρόνων ἐπιχειρηματικῶν ὑποθέσεων. Ὅμως, αὐτή ἡ διεσπαρμένη ἐργασία καί αὐτές οἱ ἐν ἀταξία ὑποθέσεις μαρτυροῦν τήν πυρετώδη δραστηριότητα τοῦ χρόνου: θυελλώδης

δημιουργικός ρύπος.

Δημιουργεῖ, ἐδῶ καί 50 ἔτη, τεράστια πλούτη, ἔτσι ὥστε ὁ μέσος ὅρος τῆς καταναλώσεως νά αὐξάνη, τό χρῆμα νά κυκλοφορῆ ταχύτατα, τά παλαιά ἀποθέματα κεφαλαίου νά ἐξανεμίζωνται, ἄν δέν φροντίζη κανείς νά τά ἀνανεώση. Οἱ ἀνάγκες ὀγκοῦνται ἀπό ὅλες τίς πλευρές καί ἱκανοποιοῦνται γύρω μας σέ τόσο μεγάλο βαθμό, ὥστε, ἰδίως στίς πόλεις, νά αἰσθάνεται κανείς ντροπή, ἄν μείνη ἔξω ἀπό αὐτήν τήν γενική κίνησι. Ἀπό τήν μία ἄκρη τοῦ ἔθνους ὥς τήν ἄλλη, ἡ παλαιότερη ἁπλότης τῆς διαβιώσεως ἐξαφανίζεται. Ὅποιος ἔχει τήν δυνατότητα, ὁδηγεῖται ἀναγκαστικά νά ἀπολαύση τίς ἀτελείωτες εὐκολίες, πού τόν δελεάζουν. Δέν εἶναι μία ἁπλῆ ἐπιθυμία ἀπολαύσεως οὔτε μία ἁπλῆ ἡδονή τῆς ἀπολαύσεως· εἶναι ἐπίσης συνήθεια, ρεῦμα τῆς ζωῆς, μεταδοτική μόλυνσις. Αὐτή ἡ πρόοδος ὡς πρός τήν ἀφθονία δέν μποροῦσε, ἄλλωστε, νά παραχθῆ δίχως πολυάριθμες προωθήσεις νέων ἀνθρώπων στά εὐεργετήματα τῆς ἀνετώτερης ζωῆς, αὐτοί δέ οἱ νεοφερμένοι δέν μποροῦσαν νά ὑστερήσουν στίς συνήθειες τῆς κάπως αὐθάδους ἐπιδείξεως, πού τούς χαρακτηρίζει σέ ὅλες τίς ἐποχές.

Ὅμως — χαρακτηριστικό ἰδιαίτερο αὐτῶν τῶν καιρῶν — ἡ ἐπίδειξις δέν συντίθεται πλέον, ὅπως ἄλλοτε, ἀπό ἕναν ὡρισμένο ἀριθμό περιττῶν κι εὐκολοπεριφρονήτων πραγμάτων οὔτε ἀπό ἀντικείμενα κυριολεκτικῶς πολυτελῆ. Ἡ νέα πολυτέλεια κατ᾽ ἀρχήν ἦταν μία αὔξησις τῶν ἀνέσεων, μία ἐξυπνότερη διευθέτησις τῆς ζωῆς, ἕνα μέσον γιά νά ἀξίζης περισσότερο, νά δρᾶς περισσότερο, ἕνας πολλαπλασιασμός τῶν διευκολύνσεων τῆς ἐξουσίας. Γιά νά πάρωμε ἕνα παράδειγμα: συγκρίνατε ἕναν σημερινό πλούσιο, δυνάμενο νά μετακινῆται ὅπου θέλει κι ὅπως θέλει, μέ τόν ἄνθρωπο τόν αἰχμάλωτο ἀπό οἰκονομία ἤ ἀπό ἔνδοια τῆς ζεστῆς ἑστίας του. Ἡ δυνατότης τῶν μετακινήσεων θά καθιερώση σύντομα προσωπικές διακρίσεις: ἐντός ὀλίγου, πόσο συντριπτική θά εἶναι ἡ ὑπεροχή τοῦ πρώτου!

Διερωτᾶται κανείς, τί θά εἶχε ἀπογίνει ἡ παλαιά γαλλική κοινωνία, ἄν εἶχε ἐμμείνει στά παλαιά της ἤθη.

Ἤ θά ἀπερροφᾶτο ἀπό τίς κατώτερες τάξεις ἤ θά ὑπετάσσετο στήν κατακτητική συνήθεια. Δέ μποροῦσε νά διαλέξη ἄλλη ἀπό

αὐτές τίς δύο λύσεις. Γιά νά διατηρήση καί νά διαφυλάξη τό κῦρος καί τήν δύναμί της, ἔπρεπε νά υἱοθετήση σέ πολλά τόν πομπώδη τρόπο τῶν νεοπλούτων. Ὁ γάμος, ἡ γεωργία, ὡρισμένες παραγωγικές δραστηριότητες καί κάποτε κάποια ἐπιτυχής κερδοσκοπία ἐπεφορτίζοντο νά ἱκανοποιήσουν τίς ἀνάγκες, πού γίνονταν δυσανάλογες. Ὁ σύγχρονος Τυρκαρέ* διέθετε τήν ὑπεροχή τοῦ ἀριθμοῦ κι ἄλλα πλεονεκτήματα, πού μόλις τούς κτυποῦσε τό κουδουνάκι, ἔρχονταν νά τόν ὑπηρετήσουν.

Ἦταν φυσικό, λοιπόν, τό χρῆμα, πού ἄλλοτε εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐξομάλυνσι τῶν ταξικῶν καί κοινωνικῶν διακρίσεων, νά ὀξύνη τούς παλαιούς διαχωρισμούς, ἤ μᾶλλον νά χαράξη νέους. Δημιουργήθηκαν ἰδιαιτέρως μεγάλες ἀποστάσεις ἀνάμεσα στήν γαλλική Διανόησι καί τούς ἐκπροσώπους τοῦ γαλλικοῦ Συμφέροντος, τῆς γαλλικῆς Ἰσχύος, τοῦ χθές ἤ τοῦ σήμερα. Μία πολύ διακεκριμένη καί ἀριστοκρατική ζωή γεννήθηκε ἀπό τήν συμμαχία ὡρισμένων δυνάμεων τοῦ χρήματος μέ τήν πλειονότητα τῶν ὀνομάτων τῆς παλαιᾶς Γαλλίας: ἀσώματη ἀπό τήν φύσι της, ἀνίκανη νά ἀποκτήση ἤ νά διοικήση τήν ὑλική τάξι, ἡ Διανόησις διεισδύει ὡς ἐπισκέπτης στήν νέα αὐτή ζωή καί τόν νέο κόσμο, μπορεῖ νά ἀναμιχθῆ μαζί του, ἤ ἀκόμη καί νά συχνάζη σ' αὐτόν. Ἀρχίζει, ὅμως, νά ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ἡ ἴδια *δέν ἀποτελεῖ μέρος του.*

XII. ΤΟ ΦΡΑΓΜΑ

Ἰδού, λοιπόν, ἡ κατάστασις.

Ἡ βιομηχανία καί ἡ τεχνολογία της κάνουν νά ἀφθονῆ ὁ πλοῦτος, ὅμως ὁ πλοῦτος περιπλέκει τήν ὑλική διαβίωσι τῶν ὑψηλῶν γαλλικῶν τάξεων. Ἡ ζωή τους γίνεται, ἑπομένως, ὅλο καί περισσότερο διαφορετική ἀπό αὐτήν τῶν ἄλλων τάξεων — διαφοροποίησις, πού ἀκόμη συνεχίζει νά ὀξύνεται. Οἱ ἱκανοποιούμενες ἀνάγκες δημιουργοῦν συνήθειες καί γεννοῦν νέες ἀνάγκες· νέες ἀνάγκες ὅλο καί πιό ἀκριβές, συνήθειες ὅλο καί

* Πρόσωπο κωμωδίας τοῦ Λεζάζ (Σ.μ.).

συχνότερα ἀναζητούμενες, πού καταλήγουν νά ἐγκαθιστοῦν φράγματα, τῶν ὁποίων ὀγκοῦται ἡ σημασία. Ἄλλοτε εὑρισκόμενα κάτω ἀπό αὐτό τό ὅριο, ἄλλοτε φερόμενα ὑπεράνω αὐτοῦ, τά ἄτομα πού τό ξεπερνοῦν ἐναλλάσσονται μέ λιγώτερη ἤ περισσότερη ταχύτητα. Πέρα ἀπό τίς τέτοιες ἀτομικές περιπέτειες, οἱ κοινωνικές ἀποστάσεις ἐπιμηκύνονται ἀδιάκοπα. Οὔτε σήμερα οὔτε ποτέ, ὁ πλοῦτος ἀρκεῖ γιά νά *καταξιώση* ἕναν ἄνθρωπο· ὅμως σήμερα, περισσότερο ἀπό ποτέ, ἡ φτώχεια τόν *ἀπαξιώνει*. Ὄχι μόνον ἐάν εἶναι φτωχός, ἀλλά κι ἄν ἔχη μικρή περιουσία καί ὁ παρασιτισμός ἤ ἡ δουλοπρέπεια τόν ἀπωθοῦν, ἡ διανοητική του ἀξία ἀπορρίπτεται καί μένει ἀποκλεισμένη ἀπό ἕναν ὡρισμένο κύκλο ζωῆς.

Δέν πρέπει νά κατηγορήση γι᾽ αὐτό οὔτε τούς ἀνθρώπους οὔτε τίς ἰδέες οὔτε τά συναισθήματα. Καμμία προκατάληψις δέν εἶναι ἔνοχη, καμμία παράδοσις. Εἶναι τό σύνολο τῆς ζωῆς πού βαδίζει μέ ἕνα τέτοιο ρυθμό, ὥστε εἶναι ἀπολύτως ὑπεράνω τῶν μέσων του νά τήν ἀκολουθήση, ὅσο κι ἄν θέλη νά παραστῆ ἐκεῖ πρός τιμήν της. Τήν ἐπισκέπτεται ὡς ξένος, ἀπό ἀδιακρισία ἤ περιέργεια[1]. Ἀπών ὡς ἐπί τό πλεῖστον, ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀπών: δηλαδή τά ἤθη, πού θεμελιώνονται χωρίς αὐτόν, δέν λαμβάνουν ὑπ᾽ ὄψιν τό πρόσωπό του, τήν ἰσχύ του, τήν λειτουργία του. Τόν ἀγνοοῦν· κι εἶναι συνέπεια τῆς ἀδιαφορίας, στήν ὁποία ἐπέτρεψε στόν ἑαυτό του νά ἐκτεθῆ τό ὅτι φθάνουν νά τόν ἀψηφοῦν. Ἀπό τήν παραμέλησι αὐτή ἕως τήν περιφρόνησι δέν μεσολαβεῖ παρά μία ἐλαχίστη ἀπόστασις, τήν ὁποία ἡ εὐκολία κι ἡ κακεντρέχεια

---

1. Ἡ κατάστασις τῶν ἐγγάμων συγγραφέων μᾶς ἐπιτρέπει νά ἀντιληφθοῦμε μέ τήν ἀναγκαία σαφήνεια τήν ἔννοια αὐτῆς τῆς διακρίσεως. Ὁ Λά Μπρυγιέρ ἔλεγε, αὐτό πού ἴσως ἔπαυσε νά εἶναι ἀπολύτως ἀληθές γιά μία σύντομη περίοδο, κατά τό ἀπόγειο τῆς Διανοήσεως, καί πού σήμερα ξαναγίνεται ὅλο καί περισσότερο ξεκάθαρο: «Ἕνας ἄνδρας ἐλεύθερος, πού δέν ἔχει γυναίκα, ἄν διαθέτη κάποιο πνεῦμα, μπορεῖ νά ἀνυψωθῆ πάνω ἀπό τήν περιουσία του, νά ἀναμιχθῆ μέ τόν κόσμο καί νά συγχρωτίζεται μέ τούς πιό διακεκριμένους ἀνθρώπους· αὐτό εἶναι λιγώτερο εὔκολο σέ ὅποιον εἶναι δεσμευμένος: φαίνεται, ὅτι ὁ γάμος βάζει τόν καθένα στήν *τάξι* του». Καί ἄν αὐτό ξαναγίνεται ἀληθινό, πρέπει μήπως νά συμπεράνωμε, ὅτι οἱ *τάξεις* τείνουν νά παγιωθοῦν; Τα πάντα ὁδηγοῦν σ᾽ αὐτό τό συμπέρασμα.

τῶν συζητήσεων ἐκάλυψαν, προτοῦ κανείς τό πάρει εἴδησι.

Ὅσο ἡ ζωή παραμένει ἁπλῆ, ἡ διάκρισις τῆς Διανοήσεως ἀπελευθερώνει κι ἀνυψώνει ἀκόμη καί στό ὑλικό πεδίο. Ὅμως, ὅταν ἡ ζωή περιπλέκεται, τό φυσικό παιγνίδι τῶν περιπλοκῶν ἀφαιρεῖ ἀπό αὐτό τό εἶδος ἀξίας τήν ἀνεξαρτησία του, τήν δύναμί του: γιά νά ἀναπαραχθῆ, χρειάζεται κάτι περισσότερο ἀπό τόν ἑαυτό του, καί μάλιστα ἀκριβῶς αὐτό πού δέν ἔχει.

Οἱ ἐνδιαφερόμενοι, πληροφορημένοι ἀπό τά βλέμματα κι ἀπό τίς φῆμες, τό ἀνακαλύπτουν μερικές φορές μεταξύ τους. Ὅμως, ἡ ἀνακάλυψίς τους εἶναι πρόσφατη, ἐπειδή ἄλλα φαινόμενα, παλαιότερα καί φαινομενικῶς ἐντελῶς ἀντίθετα, ἐμπόδιζαν ἕως τώρα νά τό δοῦμε.

XIII. Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Γιά νά τά κατανοήσωμε καλύτερα, ἄς ὑποθέσωμε, ὅτι εἴμεθα νεώτεροι κατά ἑνάμισυ αἰῶνα περίπου. Ἄς ὑποθέσωμε, ὅτι κατά τό δεύτερο ἥμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ κόσμος τῶν δουκῶν τοῦ Μπρεσέ, μέ τόν κύκλο στόν ὁποῖο ἔδιναν τόν τόνο τῆς μόδας, ἐγκαταλείπει τίς ἡδονές τῆς φιλολογίας καί τῆς φιλοσοφίας. Αὐτή ἡ μεταστροφή θά μεταφραζόταν πάραυτα σέ μία κατάστασι, πού σήμερα θά ἀποκαλούσαμε κρίσι τοῦ βιβλιεμπορίου. Ἄς διαπιστώσωμε, ὅτι τίποτε παρόμοιο δέν συνέβη στίς ἡμέρες μας, παρά μόνον κατά τήν τελευταία δεκαετία καί γιά λόγους, πού δέν ἔχουν νά κάνουν τίποτε μέ ὅλα αὐτά. Κατά τό δεύτερο ἥμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος, τά πρόσωπα *ποιότητος* μπόρεσαν νά ἀπαρνηθοῦν τό βιβλίο ἤ νά ἀρχίσουν νά διαβάζουν σπανιώτερα, δίχως τό βιβλιεμπόριο νά πληγῆ ἀπό αὐτό. Αὐτά τά πρόσωπα δέν ἀποτελοῦν πλέον παρά μία ἀμελητέα νησῖδα στήν τεράστια μᾶζα πού διαβάζει.

Καί αὐτή ἡ μᾶζα διαβάζει, γιατί ἔχει ἀνάγκη νά διαβάση, κατά κύριο λόγο ἐξ αἰτίας τῶν νέων συνθηκῶν τῆς ζωῆς, πού τήν ὑπεχρέωσαν νά μάθη νά διαβάζη. Ἀφοῦ ἔμαθε νά διαβάζη, ἔμελλε νά ἀναζητήση σ' αὐτό τό νέο ἀπόκτημα κάτι περισσότερο ἀπό τό μέσον γιά τήν ἱκανοποίησι τῶν ἀμέσων ἀναγκῶν της. Ἀνεζήτησε στήν ἀνάγνωσι συναισθήματα, διασκέδασι, τρόπο ἐξόδου ἀπό τόν κύκλο τῶν ἐργασιῶν της, κάτι γιά νά παθιάζεται καί κάτι

γιά νά παίζη. Τό ἀνθρώπινο εἶδος παίζει πάντοτε μέ τά ἐργαλεῖα του. Ἔτσι, ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ παιγνιδιοῦ, τό λεγόμενο κοινό ἐξαπλώθηκε ξαφνικά σέ τεράστιο βαθμό. Ἡ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευσις, ὁ στρατών, ἡ λαϊκή ἐφημερίδα, παρουσιάζονται ὡς ἀρκετά στερεοί θεσμοί, ὥστε νά εἶναι κανείς βέβαιος γιά τήν συνέχισι καί τήν διαιώνισι αὐτοῦ τοῦ νέου κοινοῦ. Ἴσως, μάλιστα, νά πλατύνη κι ἄλλο. Ἐν πάση περιπτώσει, ὅσον καιρό ὁ παγκόσμιος πολιτισμός θά συνεχίζη νά κινεῖται στίς ἁδρές γραμμές, πού βλέπομε σήμερα, ἡ ἀνάγνωσις ἤ μία ἀνάλογη ἀπασχόλησις εἶναι φυσικό νά παραμένη ἕνα ἀπό τά ζωτικά του ὄργανα. Θά μπορέσουν ἴσως νά ἁπλοποιήσουν καί νά γενικεύσουν τούς τρόπους ἀναγνώσεως μέσω τελειοποιημένων φωνογράφων. Τό οὐσιῶδες θά παραμείνη. Θά ὑφίσταται, ἀπό τήν μία πλευρά, ἕνα δεκτικό πλῆθος, αὐτό πού δέν θέλει νά ἀποκαλῆται οὔτε εὔπιστο οὔτε πιστό, κι ἀπό τήν ἄλλη, ἄνθρωποι ἐπιφορτισμένοι νά τό πληροφορήσουν, νά τό συμβουλεύσουν καί νά τό ἀπασχολήσουν.

Μία τεραστία διέξοδος δόθηκε ἔτσι στό ἔθνος τῶν συγγραφέων. Πολύ πρίν τά μέσα τοῦ αἰῶνος, ἀντελήφθησαν, ὅτι μπορεῖ κανείς νά θεμελιώση ἕνα ἐμπόριο, καί ἡ λεγομένη βιομηχανική φιλολογία ὀργανώθηκε. Χρησιμοποιοῦσαν τήν πέννα καί τήν σκέψι τους, ὅπως χρησιμοποιεῖ κανείς τό σιτάρι ἤ τό κρασί του, τόν χαλκό ἤ τό κάρβουνό του. Τό ζεῖν γράφοντας ἔγινε *«τό μοναδικό σύνθημα»*, παρατηροῦσε ὁ διορατικός Σαίν - Μπαίβ[1]. Τό

---

1. Ἄν καί κάπως ἐπιθετικό, τό ἄρθρο τοῦ Σαίν - Μπαίβ περί τῆς *Βιομηχανικῆς Φιλολογίας* περιέχει προφητικές ἀπόψεις. Θά τό βρῆτε στόν 2ο τόμο τῶν *Συγχρόνων Πορτραίτων*. «Ἀνέκαθεν ὑπῆρχε ἡ βιομηχανική φιλολογία. Ἰδίως ἀπό τότε πού ἐκτυπώνομε, γράφομε γιά νά ζοῦμε. Γενικά, ἐν τούτοις, ἰδίως στήν Γαλλία κατά τήν διάρκεια τοῦ 17ου αἰῶνος, οἱ ἰδέες τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀφιλοκερδείας εἶχαν δικαίως συνδεθῆ μέ τά ὡραῖα ἔργα». Κατά τήν Παλινόρθωσι διατηρήθηκαν «συνήθειες γενναιόδωρες ἤ εὐπρεπεῖς», ἕνα «ἔδαφος κάπως λεπτῶν κριτηρίων»· «ἀλλά, κατόπιν, ἡ καθαρά ἐμπορική ὀργάνωσις ὑπερίσχυσε, ἰδίως στόν τῦπο». «Σύνολο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐντύπωσις εἶναι ὀδυνηρή, τοῦ ὁποίου τό ἀποτέλεσμα ἐξεγείρει ὅλο καί περισσότερο». Ἡ σκέψις «ἀλλοτριώνεται», ἡ ἔκφρασις «ἀποφυσικοποιεῖται», ἰδού τό αἴσθημα τοῦ Σαίν - Μπαίβ ἐν ἔτει 1839.

θέατρο καί τό μυθιστόρημα, ἰδιαιτέρως, ἐθεωροῦντο κατάλληλο ἄνοιγμα μιᾶς ἐπικερδοῦς καρριέρας. Ὅμως, καί ἡ ἴδια ἡ ποίησις διεμοίρασε αὐτό πού ὀνομάζεται πλοῦτος, ἀφοῦ τόν παρέσχε συγχρόνως στόν Λαμαρτῖνο καί στόν Οὐγκώ. Οὔτε ὁ Ἀλέξανδρος Δουμᾶς οὔτε ὁ Ζολά, οὔτε ὁ Πονσόν ντυ Τεράϊγ, τῶν ὁποίων τά κέρδη ἐθεωρήθησαν φανταστικά, δέν ξεπέρασαν σέ αὐτό τό σημεῖο τούς δύο μεγάλους ποιητές. Ἀφοῦ ἡ πραγματική δόξα ἐξετιμᾶτο σέ χρήματα, οἱ χρηματικές ἐπιτυχίες ἐνεδύθησαν, ἐξ ἀντανακλάσεως, τά χρώματα μιᾶς ἀπατηλῆς δόξας.

XIV. ΠΟΛΥ ΜΙΚΡΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ ἐπιτυχίες αὐτές ἐπέτρεψαν στούς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων νά νομίσουν, ὅτι εἶχαν ἐξασφαλίσει τήν ἀνεξαρτησία τους, πρᾶγμα θεωρητικῶς δυνατό, ἀλλά στήν πρᾶξι ἀρκετά δύσκολο. Ὅμως, ἐνῶ κολακεύονταν, ὅτι διατηροῦσαν ἔτσι τήν ὑπεροχή τῆς προσωπικότητος καί τῆς ποιότητός τους, προσέκρουαν στό ἀδύνατο.

Ἡ εὔνοια ἑνός σαλονιοῦ, μιᾶς μεγάλης προσωπικότητος, μιᾶς ἰσχυρᾶς καί ὀργανωμένης τάξεως, συνιστοῦσε ἄλλοτε μία ἠθική δύναμι, πού δέν ἐστερεῖτο πρακτικῶν ἀποτελεσμάτων· ἀντιπροσώπευε καθωρισμένες ἐξουσίες, ἐνεργητική ὑποστήριξι, σοβαρή προστασία. Ἀντιθέτως, τί σημαίνουν οἱ 100.000 ἀναγνῶστες τοῦ Ζώρζ Ὀνέ, ἄν ὄχι τήν πλέον διεσκορπισμένη καί πλέον χαλαρή, τήν πλέον φευγαλέα καί ἄχρωμη δημοτικότητα; Λίγος ὑλικός θόρυβος, τίποτε περισσότερο ἀπό χρήματα.

Ἄς μετρήσωμε αὐτό τό χρῆμα. Θά δοῦμε, ὅτι πόρρω ἀπέχει τοῦ νά ἀποτελῆ δύναμι, ἡ ὁποία νά ἐπιτρέπη στόν κάτοχό της τήν πρόσβασι στήν ἀνώτερη ζωή τοῦ ἔθνους, κατά τρόπο τέτοιο ὥστε ὁ συγγραφεύς νά συναντήση, στήν νέα του σφαῖρα, τούς ἴσους του. Θά προσκρούη ἀδιακόπως σέ ὑλικές δυνάμεις ἀπείρως ἰσχυρότερες ἀπό τήν δική του. Τά ποσά, πού ἀντιπροσωπεύουν τά κέρδη του, πιθανόν νά εἶναι σημαντικά, εἴτε κατά τήν δική του ἄποψι εἴτε κατά τήν ἄποψι τῶν συναδέλφων του. Ὅμως, ὁ ἐπαγγελματίας χρηματιστής, πού εὑρίσκεται ἐπί κεφαλῆς τῆς σύγχρονης κοινωνίας, δέν μπορεῖ παρά νά τά θεωρῆ ἀξιοθρήνητα.

Παρετηρήσαμε, ὅτι τό ὑψηλότερο κέρδος τῆς φιλολογικῆς βιομηχανίας τῆς ἐποχῆς μας εἰσεπράχθη ἀπό τόν Ἐμίλ Ζολά. Ὅμως, αὐτό τό κέρδος, πού ἐκτιμᾶται σέ δύο ἕως τρία ἑκατομμύρια, εἶναι πολύ κατώτερο ἀπό τόν μέσο ὅρο τῶν κερδῶν, πού ἐπραγματοποίησαν στό ἴδιο διάστημα καί μέ τήν ἴδια ἐπιτυχία οἱ ἀντίστοιχοι Ζολά τῆς σακχάρεως, τοῦ βάμβακος, τῶν σιδηροδρόμων. Ἀριθμεῖ, πράγματι, δεκάδες ἑκατομμύρια ἡ περιουσία τοῦ μεγάλου βιομηχάνου σακχάρεως ἤ ἰδιοκτήτου μεταλλουργίας. Ὡς καθαρή ἐπιχείρησις ἡ φιλολογία εἶναι ἑπομένως μία κακή ἐπιχείρησις, καί οἱ λογοτέχνες πολύ μικροί βιοτέχνες. Εἶναι, ἐπίσης, βέβαιο, ὅτι οἱ Ζολά τῶν ἀποικιακῶν ἐδωδίμων καί τῶν φαρμάκων πραγματοποιοῦν κέρδη δέκα ἤ καί ἑκατό φορές περισσότερα ἀπό ἐκεῖνα τῶν Μενιέ καί τῶν Ζερωντέλ τῆς λογοτεχνίας, ἐνῶ αὐτοί οἱ τελευταῖοι εἶναι καταδικασμένοι νά ὑφίστανται, πάντοτε ἀπό χρηματικῆς ἀπόψεως, ἤ τήν περιφρόνησι ἤ τήν προστασία τῶν πρώτων. Τό ὕψος, στό ὁποῖο οἱ ἐπιτυχημένοι τῆς κατά κυριολεξίαν βιομηχανίας θά περνοῦν τήν φυσιολογική τους ζωή, θά ξεπερνᾶ πάντοτε τό ἐπίπεδο τό προσιτό στήν ἰσχνή φιλολογική βιομηχανία.

Ἡ μετριότης εἶναι ὁ κλῆρος τῶν καλυτέρων ἐμπόρων χειρογράφων. Ἐάν ἀρκεσθοῦν σ' αὐτήν, κερδίζουν τό ὅτι μένουν ἀκέραιοι, ἀλλά ἀποσύρονται ἀπό ἕναν κόσμο, ὅπου ἡ περιουσία τους δέν τούς στηρίζει πλέον. Ἀφήνονται, λοιπόν, νά ξεχασθοῦν καί χάνουν τήν ἀλλοτινή σειρά τους. Τήν χάνουν, ἐξ ἴσου, κι ἄν ἀποφασίσουν νά μείνουν παρά τήν κατωτερότητα τῶν μέσων τους: ἐπιστρέφουν στήν ὑποδούλωσι, τόν παρασιτισμό, τήν συστολή, μέ μία λέξι σ' ὅλα, ὅσα κολακεύονταν νά ἀποφεύγουν, ζῶντας ἀπό τά προϊόντα τῆς τέχνης τους· ὅμως, δέν θά ἔχουν πλέον τήν τιμητική θέσι τῶν πτωχῶν γονέων, πού πρέπει νά βοηθηθοῦν, θά εἶναι παρείσακτοι, τούς ὁποίους ἐπιχορηγεῖ κανείς ἀπό βλακεία ἤ ἀπό φόβο.

Ἰδού, λοιπόν, ὡς ἐπακόλουθο, αὐτό πού φοβοῦνται οἱ πλέον ἀνεξάρτητοι: χρησιμοποιοῦν ὅλη τους τήν ἐπιδεξιότητα, ὅλη τους τήν εὐελιξία, γιά νά ἀμυνθοῦν. Ἐνῶ πολλοί ζηλεύουν τήν κοσμική ἐπιρροή ἤ τήν κοινωνική θέσι, πού κατέκτησε μία γόνιμη πέννα, αὐτοί οἱ εὐτυχεῖς ἐπιτυχημένοι τῆς λογοτεχνίας δέν σκέπτονται παρά μόνον τό δύσκολο πρόβλημα τοῦ νά συμβιβάσουν

τήν διασφάλισι τῆς ἀξιοπρεπείας τους καί τό ὕψος τῆς περιουσίας τους μέ τίς ἀπαιτήσεις ἑνός κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, στό ὁποῖο εἶναι συχνά ἀναγκασμένοι νά συμμετέχουν. Προσπάθεια ἀρκετά ἀνάλογη μέ ἐκείνην, πού συνίσταται στήν κάλυψι μέ μαῦρο μελάνι τῶν γκριζαρισμάτων ἑνός παλιοῦ καπέλλου, καί ἡ ὁποία δέν εἶναι οὔτε λιγώτερο κοπιώδης οὔτε λιγώτερο περίπλοκη. Στρεβλή συνέχισις τῆς μποέμικης ζωῆς.

XV. Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Μοῦ λένε, ὅτι ὁ σοσιαλισμός θά τακτοποιήση τά πάντα. Ὅταν ὁ μεταλλωρύχος γίνη ἰδιοκτήτης τοῦ ὀρυχείου, ὁ ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων θά ἀποκτήση τήν ἰδιοκτησία τῶν μέσων δημοσιότητος, πού προορίζονται γιά τήν τέχνη του: θά παύση νά ὑφίσταται τήν ἐκμετάλλευσι τοῦ ἐκδότη του. Ὁ διευθυντής τῆς ἐφημερίδος του ἤ τοῦ περιοδικοῦ του δέν θά καρπώνεται πλέον τά ξενύχτια του· τό ἀκέραιο προϊόν τῆς ἐργασίας του θά τοῦ ἀποδίδεται.

Ἀπέναντι σ' αὐτό τό ὄνειρο, εἶναι ἐπιτρεπτό νά εἴμαστε σκεπτικιστές ἤ καί ἀνήσυχοι. Εἶμαι σκεπτικιστής, στόν βαθμό πού ἡ κατανομή τῆς ἐργασίας θά διατηρηθῆ: διότι, σέ ὅλες τίς ἐποχές, οἱ δραστήριες τάξεις, ἐκεῖνες πού ἀγοράζουν, πωλοῦν, μισθοδοτοῦν καί ἀποταμιεύουν, πληρώνονται πολύ γενναιόδωρα γιά τούς κόπους, στούς ὁποίους ὑπεβλήθησαν γιά νά δώσουν ἀξία στό ἔργο τῶν κακόμοιρων θεωρητικῶν τάξεων. Ἄν θά ὑπάρχουν ἐκδότες ἤ διευθυντές στό σοσιαλιστικό κάτεργο, θά κάνουν ὅ,τι καί οἱ συνάδελφοί τους ὅλων τῶν ἐποχῶν: μέ δικαιοσύνη ἄν εἶναι δίκαιοι, ἄδικα στήν ἀντίθετη περίπτωσι, πού δέν εἶναι καί πολύ ἀπίθανη.

Ἐάν, ὅμως, μοῦ ἀναγγείλουν, ὅτι δέν θά ὑπάρχουν πλέον οὔτε ἐκδότες οὔτε διευθυντές, θά αἰσθανθῶ ἀμέσως ἀνήσυχος: διότι, τί πρόκειται νά μοῦ συμβῆ; Θά μέ ὑποχρεώση ὁ σοσιαλισμός νά γίνω ἐκδότης τοῦ ἑαυτοῦ μου; Θά εἶμαι συγχρόνως συγγραφεύς, διευθυντής ἐφημερίδος, διευθυντής περιοδικοῦ καί — ὦ θεέ μου! — ἀρχιτυπογράφος; Τιμῶ αὐτά τά ἐπαγγέλματα. Ἀλλά δέν μοῦ ἀναγνωρίζω οὔτε τό ταλέντο οὔτε τήν δεξιότητα οὔτε τήν διάθεσι γιά νά τά ἀσκήσω, καί εὐχαριστῶ τά πρόσωπα, πού ἔχουν τήν

καλωσύνη νά μέ ἀναπληρώνουν σ' αὐτές τίς λειτουργίες καί νά γίνωνται οἱ ἐπιμελητές μου, γιά τήν εὐτυχῆ ἀνακούφισι, πού ἡ δραστηριότης τους ἔχει τήν εὐγένεια νά μοῦ παράσχη. Τό μόνο πρᾶγμα πού τούς ζητῶ, ὅταν ὑπογράφονται συμβόλαια καί τακτοποιοῦνται λογαριασμοί, εἶναι νά ἐπιτελοῦν ὅσο καλύτερα γίνεται τό ἔργο τους, ὥστε νά ἀνακατεύωνται κατά τό λιγώτερο δυνατόν στό δικό μου, πού δέν εἶναι ἄλλο, παρά νά ὁδηγῶ σωστά τήν σκέψι ἤ τήν ὀνειροπόλησί μου.

Οἱ κύριοι αὐτοί δέν θά ἔκαναν τίποτε χωρίς ἐμᾶς, ἀναμφιβόλως! Τί θά κάναμε, ὅμως, κι ἐμεῖς χωρίς αὐτούς; Ἡ ἱστορία ὁλόκληρη δείχνει ὅτι, πλήν ἐξαιρέσεων τόσο θαυμαστῶν ὅσο καί σπανίων, οἱ δύο τάξεις, οἱ δύο φύσεις τῶν ἀτόμων εἶναι διαχωρισμένες, καί δέν εἶναι δυνατόν νά μεταβληθῆ ἡ μία στήν ἄλλη. Μήν τίς ἀναμιγνύομε. Ἕνας πραγματικός συγγραφεύς, προωρισμένος νά γίνη ἐπιτυχημένος, θά βρίσκεται πάντοτε σέ ἀπόστασι ἀπό ἕναν καλό τυπογράφο ἤ ἔμπορο χαρτιοῦ, τό ἴδιο προικισμένο γιά τό ἀνάλογο πεπρωμένο. Τό σοσιαλιστικό καθεστώς δέν μπορεῖ νά ἀλλάξη πολλά σ' αὐτόν τόν νόμο τῆς φύσεως: δέν πρόκειται, στό σημεῖο αὐτό, γιά καθωρισμένες ποσότητες, πού πιθανόν νά διαφέρουν ἀνάλογα μέ τίς οἰκονομικές καί πολιτικές καταστάσεις, ἀλλά γιά μία ψυχολογική σχέσι, πού διατηρεῖται, ἀκόμη κι ὅταν οἱ ποσότητες μετατοπίζονται.

Τί ἐλπίζουν ἀπό τό σύστημά τους οἱ σοσιαλιστές; Λίγη περισσότερη δικαιοσύνη, λίγη περισσότερη ἰσότητα; Τό θέλω κι ἐγώ. Ὅμως, εἴτε ἡ δικαιοσύνη καί ἡ ἰσότης ἀφθονοῦν, εἴτε σπανίζουν στήν ζωή ἑνός κράτους, ὁ ἔμπορος μένει ἔμπορος, ὁ ποιητής ποιητής: ὅσο λίγο κι ἄν ὁ τελευταῖος ἀπομονώνεται στίς ὀνειροπολήσεις του, χάνει κάποιον χρόνο, τόν ὁποῖον ὁ ἄλλος συνεχίζει νά χρησιμοποιῆ γιά νά συσσωρεύη τόν χρυσό, πού καί οἱ δύο ἀναζητοῦν. Ὁ σοσιαλιστικός χρυσός μένει, λοιπόν, στά χέρια τοῦ σοσιαλιστοῦ ἐμπόρου, ὡς πρός τόν ὁποῖο ὁ σοσιαλιστής ποιητής παραμένει σέ ἀρκετά μειονεκτική θέσι.

Πρέπει νά ἐγκαταλείψωμε τούς οἰκονομικούς συλλογισμούς, πού δέν μποροῦν νά ἀλλάξουν τίς καρδιές, παρά τίς γενναῖες προφητεῖες τοῦ Μπενουά Μαλόν. Πρέπει νά ἐπιστρέψωμε στό παρόν.

XVI. Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ἔχοντας γίνει βιομηχανική Δύναμις, ἡ Διανόησις ἦλθε, λοιπόν, σέ ἐπαφή καί ἀνταγωνισμό μέ τίς Δυνάμεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ, οἱ ὁποῖες ὅμως τήν ξεπερνοῦν κατά πολύ, τόσο ὡς δύναμι, ὅσο καί ὡς βιομηχανία. Καθώς τά συμφέροντα, πού ἐκπροσωπεῖ καί ὀργανώνει ἡ Διανόησις ἀνέρχονται τό πολύ σέ μερικά ἑκατομμύρια, ἐνῶ τά παρεμφερῆ συμφέροντα τῶν ἄλλων βιομηχανικῶν δυνάμεων σέ δεκάδες καί ἑκατοντάδες ἑκατομμυρίων, ἡ Διανόησις ἀποδεικνύεται ἀρκετά μειονεκτική, ἀπό αὐτῆς τῆς πλευρᾶς. Αὐτός δέν εἶναι διόλου ὁ τομέας, στόν ὁποῖο μπορεῖ νά κερδίση τό προβάδισμα, ἤ ἔστω μία ἰσοπαλία.

Ἡ μόνη βελτίωσις, πού παρατηροῦμε ὑπ᾽ αὐτήν τήν ἔννοια, εἶναι ὅτι ἕνας ἱκανός καί γόνιμος συγγραφεύς δέν θά μείνη, στίς ἡμέρες μας, χωρίς ψωμί. Ὅπως λένε οἱ ἐργάτες, ἡ ἀπασχόλησις εἶναι ἐξασφαλισμένη. Ὁ συγγραφεύς δέν χρειάζεται νά ἀνησυχῆ πολύ γιά τά πρός τό ζῆν· καί, ἄν δέν τρέφη ὑπερβολικές φιλοδοξίες νά ἀναδειχθῆ, νά ἀπολαύση ἤ νά πλουτίση· ἄν, γεννημένη κινητική, ζυμωμένη ἐξ ὁλοκλήρου μέ αἰσθήσεις καί συναισθήματα, ἡ παιδική του καρδιά, ἀπό τήν ὁποία ἐξαρτᾶται ἡ καθημερινή ἐγκεφαλική του προσπάθεια, εἶναι ἀρκετά δυνατή γιά νά ἀντισταθῆ στούς πειρασμούς καί νά ἀνταπεξέλθη στίς ἀπογοητεύσεις καί τίς ἧττες: τότε μπορεῖ νά κολακεύεται, ὅτι θά μείνη, σ᾽ ὅλη τήν διάρκεια τῆς ζωῆς του, ἰδιοκτήτης τῆς πέννας του, ἐλεύθερος νά ἐκφράζη τήν σκέψι του.

Δέν ὁμιλῶ παρά γιά τήν παροῦσα κατάστασι τοῦ 1905. Μπορεῖ μέ τόν καιρό νά γίνη πολύ σκληρότερη. Σήμερα εἶναι τέτοια: ἀγορές ἀρκετά πλατειές, ὥστε νά διασφαλίζουν τήν διατροφή του, ἀρκετά ἑτερόκλητες, ὥστε νά μήν ἐξαναγκάζεται πολύ γρήγορα στό ψέμμα καί τήν ἴντριγκα γιά τόν ἐπιούσιο. Κανένα μεγάλο μονοπώλιο δέν ἱδρύθηκε, μέχρι στιγμῆς, ἀπό τήν πλευρά τῶν ἐργοδοτῶν. Ἀπό τήν πλευρά τῶν ἐργαζομένων κανένα συνδικᾶτο δέν ἀπέκτησε ἀρκετή δύναμι, ὥστε νά ἐπιβάλλη τήν μονόπλευρη θέλησί του. Ὅμως, προσοχή στό αὔριο!

Η ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΙΣ

XVII. ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

Χωρίς νά μείνουν κατ᾽ οὐσίαν ἱκανοποιημένες, πού ὑπερίσχυσαν τῆς Διανοήσεως χάρις στήν ὑπέρτερη μᾶζα τῶν πλουτῶν πού συσσωρεύουν, οἱ ἄλλες βιομηχανικές Δυνάμεις ἦταν φυσικό νά θέσουν ὡς στόχο τους νά τήν προσλάβουν στήν ὑπηρεσία τους. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅλων τῶν δυνάμεων: εἶναι ἀδύνατον νά πλησιάσουν, δίχως νά ἐπιδιώξουν νά ὑποτάξουν καί νά ὑποδουλώσουν ἡ μία τήν ἄλλη.

Ἕνα μόνιμο κίνητρο ἐπιδρᾶ, κατά συνέπεια, ὡς ἀσφαλιστική δικλίδα στίς ἀναζητήσεις τοῦ συγγραφέως, γιά νά τόν ἀναγκάση νά ἀνταλλάξη λίγη ἀπό τήν ἐλευθερία τοῦ λόγου του μέ χρήματα. Καί ὁ συγγραφεύς δέν παραλείπει νά ὑποκύψη σέ κάποιο βαθμό, εἴτε περιοριζόμενος νά ἐπιβαρύνη ἐλαφρῶς τό μέλλον του μέ ὑπέρμετρες ἀνειλημμένες ὑποχρεώσεις, εἴτε ἀφήνοντας νά καμφθῆ τό γοῦστο του, μά καί οἱ ἀντιλήψεις του, μπροστά στήν οἰκονομική ἰσχύ τῆς ἐφημερίδος του, τοῦ περιοδικοῦ του ἤ τοῦ ἐκδοτικοῦ του οἴκου. Ὅμως, εἴτε θυσιάζει τίς ἀπαιτήσεις καί τήν φαντασία τῆς τέχνης του, εἴτε ἐκποιεῖ μία μερίδα τῶν πεποιθήσεών του, ὁ ἀλαζών, πού σκόπευε νά γονατίση τόν κόσμο στά πόδια του, βρίσκεται πάραυτα γονατισμένος στά πόδια τοῦ κόσμου. Ὁ Χρυσός ἔρχεται νά τόν μεταχειρισθῆ ὡς ἐμπορεύσιμο ἀγαθό καί νά τόν πληρώση. Ὅμως, ἀπό πλευρᾶς του, ἐκεῖνος ἐπιχειρεῖ νά διαπραγματευθῆ ὡς ἐμπορεύσιμο ἀγαθό αὐτό, πού δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπολογισθῆ σέ ἀξίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Εἶναι ἕτοιμος, λοιπόν, νά ἀπωλέση τόν λόγο ὑπάρξεώς του, τό μυστικό τῆς δυνάμεως καί τῆς ἰσχύος του, πού συνίστανται στό νά καθορίζωνται απο-

κλειστικῶς ἀπό παράγοντες ἀμιγῶς διανοητικῆς ὑφῆς. Ἡ σκέψις του θά παύση νά εἶναι ὁ καθαρός καθρέπτης τοῦ κόσμου καί θά λάβη μέρος σ' αὐτές τίς ἁπλές ἀνταλλαγές δράσεως καί πάθους, πού ἀποτελοῦν τήν ζωή τοῦ χυδαίου. Ἡ μόνη ὑπαρκτή ἐλευθερία θά ἀπειληθῆ, λοιπόν, στό πρόσωπό του· στό πρόσωπό του τό ἀνθρώπινο πνεῦμα διατρέχει μεγάλο κίνδυνο νά ἁλωθῆ.

Μπορεῖ, μάλιστα, νά ὁδηγηθῆ στήν ὑποδούλωσι ἀπό μία ἀπατηλή ἐλπίδα ἀπελευθερώσεως: μήπως τά ποσά, πού τοῦ προσφέρουν, δέν εἶναι ἡ ἐγγύησις τῆς ἐλευθερίας του; Πλούσιος, θά εἶναι ἀνεξάρτητος. Δέν βλέπει, ὅτι αὐτό, πού ὁ ἴδιος ὀνομάζει πλοῦτο, θά τό αἰσθάνεται πάντοτε, σέ σύγκρισι μέ τόν κοινωνικό περίγυρο, ὡς καθαρή πενία, δεινή ἔνδοια. Μπορεῖ νά ὁδηγηθῆ, μ' αὐτήν τήν διαδικασία, ἀπό ἀλλοτρίωσι σέ ἀλλοτρίωσι, σέ ὁλοκληρωτικό ξεπούλημα τοῦ ἑαυτοῦ του.

Ἡ φιλολογική ἀνεξαρτησία δέν ἐπιτυγχάνεται, ἄν τό καλοσκεφθοῦμε, παρά ἀπό τόν ἀκραῖο τύπο τοῦ μεγάλου ἄρχοντος, πού εὑρίσκεται ἀπό τήν γέννησί του ἤ ἀπό κάποιο παιγνίδι τῆς τύχης ὑπεράνω τῶν ἐπιρροῶν καί τῆς χρείας (τόν τύπο τοῦ Λα Ροσφουκώ καί τοῦ Λαβουαζιέ, ἐπί παραδείγματι), καθώς καί ἀπό τόν ἀνάλογο τύπο τοῦ ἐπαίτη, πού ζεῖ μέ μαῦρο ψωμί, ποτίζεται μέ καθαρό νερό, κοιμᾶται σ' ἕνα ἄθλιο κρεβάτι, σκύλος ὅπως ὁ Διογένης ἤ ἄγγελος ὅπως ὁ Ἅγιος Φραγκίσκος, ἀλλά ὑπερβολικά προσηλωμένος στό ὅραμά του καί ἐπανερχόμενος ἀδιάκοπα στό *unum necessarium,* του, ἔτσι ὥστε νά μήν εἶναι σέ θέσι νά συνειδητοποιήση, ὅτι τοῦ λείπουν οἱ βιωτικές ἀνέσεις. Γιά διαφορετικούς λόγους, εἶναι ἐλεύθεροι, ὄντες δίχως ἀνάγκες, καί οἱ δύο. Σκέπτονται γιά νά σκέπτωνται καί γράφουν γιά τό κέφι τους. Δέν γνωρίζουν καμμία ἄλλη βαθειά χαρά. Γι' αὐτούς, τούς μόνους κατοίκους τῆς ἀληθείας, τό νά γράφουν εἶναι ἴσως ἕνα ἐπιτήδευμα. Δέν θά γίνη ποτέ ἐπάγγελμα.

Αὐτές οἱ ἀληθινά ἀπελευθερωμένες ψυχές κατανοοῦν μᾶλλον ἀτελῶς αὐτό, πού ἐννοοῦμε μέ τίς λέξεις συμβόλαιο, ἀγορά ἤ συμβατικότης στήν λογοτεχνία. Ὅταν ἀνταλλάσσεται ἕνα βιβλίο μέ χρυσό, τό κοινό μέτρο, πού κυριαρχεῖ σ' αὐτήν τήν ἀνταλλαγή, δέν ἐμπίπτει κἄν στήν ἀντίληψί τους. Ἔχουν μία γιά πάντα διαχωρίσει ἀπό τήν πρακτική ζωή τήν στοχαστική ὕπαρξι, τήν ὁποία

συλλαμβάνουν στήν ἰδανική της μορφή.

Ὄμορφες ζωές, πού ἀπειλοῦνται ὅλο καί περισσότερο! Ὄχι τόσο ἀπό αὐτήν τήν ἀδυναμία χαρακτῆρος, πού δέν ἐκπλήσσεται κανείς, ὅταν τήν ἀνακαλύπτει σέ ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὡς ἐπάγγελμα τό ὄνειρο, ὅσο ἀπό τήν εὐέλικτη δραστηριότητα τῶν ἐπιχειρηματιῶν, πού χρησιμοποιοῦν τό χρῆμα τους μέ ταλέντο. Ἀπό τήν στιγμή κατά τήν ὁποία ἡ Διανόησις ἔγινε ἕνα κεφάλαιο πρός ἐκμετάλλευσι, πού ὑπόσχεται σημαντικό κέρδος, εἰδικοί τύποι ἀνθρώπων ἔπρεπε νά γεννηθοῦν γιά νά τήν «κυνηγήσουν», καθώς ἐξαρτοῦν ἀπό αὐτήν σπουδαῖα συμφέροντα.

XVIII. Η ΑΛΛΗ ΑΓΟΡΑ

Πολλοί λόγιοι αἰσθάνονται μία ματαιόδοξη ἱκανοποίησι, ἐπειδή ἀποτελοῦν τό ἀντικείμενο τόσο ζωηρῶν ἀναζητήσεων. Αὐτοί οἱ ὑπερβολικά φιλάρεσκοι φαντάζονται, ὅτι θριαμβεύουν μέ τίς προγνώσεις μας.

— Πῶς θά ἀρνιόσαστε χωρίς καμμία ἐπιφύλαξι τήν σημασία ἑνός τόσο περιζήτητου ἐπαγγέλματος; Πῶς τολμᾶτε νά μιλᾶτε γιά τήν παρακμή ἑνός τίτλου, πού ἔχει «ζήτησι» σέ τόσο ὑψηλή τιμή; Βεβαίως, ἀξίζομε περισσότερο ἀπό ὅλους τούς ἀριθμούς ἀραδιασμένους· ὅμως, ἀκόμη καί ἀπό αὐτήν τήν ἄποψι, ἡ ἐμπορική μας ἀξία δέν παύει νά μᾶς καθησυχάζη γιά τό μέλλον.

... Τό ὁποῖον σημαίνει:

— Κοστίζοντας πολύ ἀκριβά, εἴμαστε προφυλαγμένοι ἀπό τίς καταιγίδες. Ὄντας περιζήτητοι, ἐκτεθειμένοι πρός πώλησι μόνον σέ ἐξωφρενικές τιμές, εἴμαστε προφυλαγμένοι ἀπό τίς ὑποψίες περί ἐξαγορᾶς...

Ἔ! ἄν ἀφήσωμε κατά μέρος τίς «ἐξωφρενικές τιμές», γιά τίς ὁποῖες τρέφομε κάποια ἀμφιβολία, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀναζήτησις διανοητικῆς τροφῆς σέ μία οἰκονομική ἀγορά, πού ἀποτελεῖ τόν ἀληθινό κίνδυνο γιά τήν σύγχρονη Διανόησι· κίνδυνο, πού φαντάζει πιό πιεστικός, ἄν παρατηρήσωμε, ὅτι ἡ Διανόησις ἀποκτᾶ ὅλο καί μεγαλύτερη ζήτησι καί σέ μία ἀκόμη ἀγορά: τήν ἀγορά τῆς πολιτικῆς.

XIX. ANCILLA PLOUTOCRATIAE*

Πράγματι, ἕναν αἰῶνα μετά τήν Ἐπανάστασι, ἡ μᾶζα, πού παρασημοφορήθηκε μέ τόν τίτλο τοῦ «κοινοῦ», αἰσθάνεται νά ἀναλαμβάνη ἐκ νέου τήν κυριαρχία στήν Γαλλία. Καθώς τό κοινό βασιλεύει μόνον κατ᾽ ὄνομα, ὅποιος κατευθύνει τήν γνώμη τοῦ κοινοῦ εἶναι ὁ πραγματικός βασιλεύς. Αὐτός δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τόν ρήτορα, τόν συγγραφέα, θά πῆ κανείς σέ μία πρώτη προσέγγισι. Παντοῦ, ὅπου οἱ θεσμοί ὑπῆρξαν δημοκρατικοί, δημιουργήθηκε κάποια ὑπεραξία πρός ὄφελος αὐτῶν τῶν κατευθυντῶν τῆς κοινῆς γνώμης. Πρίν τήν τυπογραφία καί σέ κράτη μικρῆς ἐκτάσεως, οἱ ρήτορες τήν ἀπελάμβαναν σχεδόν μόνοι. Μετά τήν τυπογραφία καί στά μεγάλα κράτη, οἱ ρήτορες μοιράσθηκαν τά προνόμιά τους μέ τούς ἐκδότες. Ἡ ἰδιωτική τους γνώμη διαμορφώνει τήν κοινή γνώμη. Ὅμως, μένει νά μάθωμε, ποιός διαμορφώνει αὐτήν τήν ἰδιωτική γνώμη.

Ἡ πεποίθησις, ἡ ἱκανότης, ὁ πατριωτισμός, θά μοῦ ἀπαντήσουν, γιά ἕναν ὡρισμένο ἀριθμό περιπτώσεων. Γιά ἄλλες, ἀριθμητικῶς περισσότερες, ἡ προσωπική φιλοδοξία, τό κομματικό πνεῦμα, ἡ κομματική πειθαρχία. Σέ ἄλλες, τέλος, *λιγώτερες ἀπ᾽ ὅσες λέγεται, ἀλλά περισσότερες ἀπ᾽ ὅσες πιστεύει κανείς,* ἡ πλεονεξία. Σέ ὅλες, χωρίς ἐξαίρεσι, τίς περιπτώσεις, ὁ τελευταῖος αὐτός παράγων εἶναι ἐνδεχόμενος, μπορεῖ νά ἀναφερθῆ ἤ νά ὑπονοηθῆ. Καμμία γνώμη, ὅσο εὔγλωττη καί πειστική κι ἄν εἶναι, δέν εἶναι ἀπολύτως ἀπηλλαγμένη ἀπό τήν ὑπόνοια τοῦ ὅτι ἔχει ἐνδώσει, ἀμέσως ἤ ἐμμέσως, στίς ἐπιρροές τοῦ χρήματος. Ὅλα τά ἤδη γνωστά περιστατικά, ὅλα ὅσα τώρα ἀποκαλύπτονται, συμβάλλουν ὅλο καί περισσότερο στό νά παρασταθῆ ἡ διανοητική δύναμις τοῦ ρήτορος καί τοῦ συγγραφέως ὡς ἁπλῆ ἀντανάκλασις ὑλικῶν δυνάμεων. Ἡ προσωπική ἀκεραιότης ἐνίοτε θεωρεῖται δεδομένη· δέν ἀποδεικνύεται ποτέ. Καμμία διαβεβαίωσις δέν θά δώση στήν Διανόησι καί, συνεπῶς, στήν Κοινή Γνώμη τά πι-

* Δούλη τῆς πλουτοκρατίας, κατά τήν «Ancilla Theologiae», χαρακτηρισμό πού ἔδιναν ὡρισμένοι θεολόγοι στήν φιλοσοφία (Σ.μ.).

στοποιητικά ἐλευθερίας καί εἰλικρινείας, πού θά ἐπέτρεπαν καί στήν μία καί στήν ἄλλη νά ξαναγίνουν βασίλισσες τοῦ κόσμου. Ἀμφιβάλλομε γιά τήν ἀφιλοκέρδειά τους, αὐτό εἶναι δεδομένο· κι ἔτσι, ἀπό ἐκεῖ καί πέρα, ἡ Διανόησις καί ἡ Κοινή Γνώμη μποροῦν νά προχωρήσουν μαζί σέ δρόμο ἀντίθετο ἀπό ἐκεῖνον τῶν βασιλικῶν πράξεων: *τελείωσε διά παντός ἡ ἠθική καί διανοητική βασιλεία τους.*

Θά εἶναι πάντοτε καταδικασμένες νά φαίνωνται αὐτό, πού πολλές φορές ὑπῆρξαν, εἶναι καί θά εἶναι: ὄργανα τῆς Βιομηχανίας, τοῦ Ἐμπορίου, τῆς Οἰκονομίας, τῶν ὁποίων ἡ συνδρομή ἀπαιτεῖται ὅλο καί σέ μεγαλύτερο βαθμό γιά κάθε ἐκδοτικό, δημοσιογραφικό καί δημοσιευτικό ἔργο. Ὅσο περισσότερο, λοιπόν, θά ἀνεβαίνη ἡ ὀνομαστική τους ἀξία μέ τήν πρόοδο τῆς δημοκρατίας, τόσο περισσότερο θά χάνουν σέ πραγματική ἀξία, σέ ἐπιρροή καί σέ κῦρος. Ἕνας συγγραφεύς, ἕνας ἀρθρογράφος, θά ἐκφράζη ὅλο καί σπανιώτερα τήν γνώμη του, τήν ὁποία κανείς δέν θά ἐκτιμᾶ: θά γράφη μέ ὑπαινιγμούς, μέ ἐπισημάνσεις «ἐντυπωσιακῶν» φημῶν, εἰδήσεων λιγώτερο ἤ περισσότερο ἀληθινῶν. Οἱ ἄλλοι θά τόν ἀκοῦν ἀπό περιέργεια. Θά ἀφήνωνται νά πεισθοῦν μηχανικά, ἀλλά χωρίς νά τόν περιβάλλουν μέ τήν ἐκτίμησί τους. Θά ὑποπτεύωνται σοβαρά, ὅτι δέν ἔχει ἐλευθερία δράσεως καί ὅτι κινεῖται ἀπό χαμηλά ἐλατήρια. Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Διανοήσεως θά θεωρῆται ὑπηρέτης, καί μάλιστα ὑπηρέτης αἰσχρῶν κυρίων. Ἕνας διορατικός κριτικός σημείωνε, στά μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτι *τό κεφάλι ἔμοιαζε νά χάνη ὅλο καί περισσότερο τόν ἔλεγχο τῶν πραγμάτων.* Σήμερα θά ἔλεγε, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὁδηγοῦνται ὅλο καί περισσότερο ἀπό τά πόδια τους.

XX. ΕΞΑΓΟΡΑ Ἤ ΠΡΟΔΟΣΙΑ

Ἕνας ἀσυγκράτητος φανατισμός ἐξάγει γρήγορα τά συμπεράσματά του. Ὅσα τοῦ διαφεύγουν ἤ τοῦ ἀπαρέσκουν, ἐξηγοῦνται εὐκολώτατα μέ τά «δῶρα» τοῦ βασιλέως τῆς Περσίας. Ἡ μελέτη τῶν γεγονότων δικαιώνει συχνά αὐτήν τήν ἁπλουστευτική φόρμουλα, πού ἔχει τό μειονέκτημα νά ἐφαρμόζεται μέ προχειρότητα καί ἀδιακρίτως. Παρ᾽ ὅτι εἶναι δικαιολογημένη, ἡ ἐξήγησις αὐτή

δέν εἶναι ἀρκετή.

Δύο παραδείγματα, ἐπιλεγμένα ἀπό τήν ἴδια ἱστορική περίοδο, μποροῦν νά κάνουν περισσότερο κατανοητή αὐτήν τήν διάκρισι. Εἶναι βέβαιο, ὅτι οἱ καμπάνιες, πού ἔγιναν στόν γαλλικό τύπο γιά τήν ἰταλική ἑνότητα, ὑπεδαυλίσθησαν ἀπό μεγάλες ποσότητες ἀγγλικοῦ χρυσοῦ. Ὅμως, ὅσο χαρακτηριστικό κι ἄν εἶναι τό γεγονός ἀπό πλευρᾶς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς, μετά βίας ἀξίζει μία ματιά τοῦ φιλοσόφου τῆς ἱστορίας, ὁ ὁποῖος θά διερωτηθῆ ἁπλούστατα, *τί συμφέρον εἶχε ἡ Ἀγγλία σ' αὐτό.* Ὅλα ὅσα γνωρίζομε γιά τίς τάσεις τοῦ δημοσίου πνεύματος στήν Γαλλία, ἀπό τό 1852 ἕως τό 1859, καί γιά τίς προσωπικές διαθέσεις τοῦ Ναπολέοντος Γ΄, δείχνουν καλά, ὅτι καί χωρίς τόν ἀγγλικό χρυσό, ἡ ἐθνική κοινή γνώμη θά ἐκινητοποιῆτο ὑπέρ τῆς «κακόμοιρης Ἰταλίας». Τά σπέρματα τῆς πλάνης ἐπεκρέμοντο στήν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς. Τό πρόβλημα, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐτέθη, δέν μποροῦσε νά ἐπιλυθῆ παρά κατά ἕναν καί μοναδικό τρόπο ἀπό τήν Γαλλία τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος ἐκείνου. Εὔκολα φθάνομε στό σημεῖο νά σκεφθοῦμε, ὅτι ἡ ἀγγλική οἰκονομία ἀπέφυγε μία σπατάλη: αὐτή ἡ διανομή χρήματος πραγματοποιήθηκε τήν κατάλληλη στιγμή, ἐφαρμόσθηκε στά κατάλληλα σημεῖα καί δέν εἶχε ἄλλο ἀποτέλεσμα, παρά νά διευκολύνη τήν ἔκφρασι ἰδεῶν, συναισθημάτων καί παθῶν, πού προσεφέροντο ἀπ' ὅλες τίς πλευρές. Τό πολύ, ἡ ἱπποσύνη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου νά συνέβαλε στήν κατάπνιξι τῆς εὐγενικῆς φωνῆς τῶν Βαιγιό καί τῶν Προυντόν, πού ἀντιμετωπίσθηκαν ὡς ἐχθροί τῆς προόδου. Ἀφοῦ ἡ Κοινή Γνώμη *βάδιζε* μόνη της, δέν εἶχαν παρά νά τήν στηρίξουν.

Ἡ ἴδια Κοινή Γνώμη ἦταν πολύ λιγώτερο αὐθόρμητη κατά τήν διάρκεια τοῦ αὐστροπρωσσικοῦ πολέμου. Βεβαίως, ὁ φιλελεύθερος τύπος εἶχε ἀκόμη ἀρκετούς λόγους νά ἐπιφυλάσση ὅλη του τήν προτίμησι γιά τήν Πρωσσία, προτεσταντική δύναμι, στήν ὁποία ξαναζοῦσε, καθώς ἔλεγαν, τό πνεῦμα τοῦ Βολταίρου καί τοῦ Φρειδερίκου. Οἱ ρομαντικοί γερμανόφιλοι ἐθαύμαζαν αὐτάρεσκα τίς προσπάθειες τῆς βερολινέζικης ἀναπτύξεως. Ἐν τούτοις, ὁ κακός πολιτικός ὑπολογισμός ἄρχιζε νά γίνεται ἀντιληπτός: ἦταν μᾶλλον ὑπερβολικός. Πολλοί διαφωνοῦντες φιλελεύθεροι, πού θά ἦταν δύσκολο νά ἀποκαλέσωμε διορατικούς, αἰσθάνθηκαν

τόν κίνδυνο καί τόν ἐπεσήμαναν ξεκάθαρα στό βῆμα καί στίς μεγάλες ἐφημερίδες. Στό σημεῖο αὐτό, ἐξεχύθηκε τό *ἑρπετοειδές* χρυσάφι, πού συνεκέντρωσε ὁ κ. Βίσμαρκ. Ἡ Πρωσσία εἶχε εἰρήνη, ὅσο πλήρωνε· κι ὅταν ἤθελε τόν πόλεμο, ἔκοβε τίς παροχές. Τίποτε δέν εἶναι καλύτερα ἀποδεδειγμένο ἀπό τήν συμμετοχή πολλῶν καί ἐπιφανῶν Γάλλων συγγραφέων στόν προϋπολογισμό τοῦ πρωσσικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἐπρόκειτο κυριολεκτικῶς γιά ἕνα ἔγκλημα; Ἄς μήν βιασθοῦμε καθόλου καί, γιά νά καταλάβωμε καλύτερα πόση βλακεία ἀνεμίχθη μ' αὐτό τό ἔγκλημα, ἄς θυμηθοῦμε, τί ἦταν ἡ Πρωσσία καί κυρίως τί ἔδειχνε νά εἶναι μεταξύ τοῦ 1860 καί τοῦ 1870. Ὁ Γάλλος δημοσιογράφος, πού σήμερα [1905] θά *ἀκουμποῦσε* (αὐτή εἶναι ἡ κατάλληλη λέξις) στήν πρεσβεία τῆς Γερμανίας ἤ τῆς Ἀγγλίας, θά ἀπεκαλεῖτο αὐτοδικαίως προδότης. Ὅμως, ἕνα πορτογαλικό ἤ ὀλλανδικό ἤ, ὅπως συνέβαινε μέχρι πρό τινος, τρανσβααλιανό* μηνιάτικο θά ἐπέσυρε ἀνάλογες μομφές ἀπό τήν συνείδησι ἐκείνη, πού πρέπει νά ἐκλάβωμε ὡς μέσο ὅρο τῆς σημερινῆς ἠθικῆς; Ἴσως, ἀκόμη, τό νά παίρνης ἕνα μηνιάτικο ἀπό τόν τσάρο ἤ ἀπό τόν πάπα, θά τῆς φαινόταν — μιλῶ πάντοτε σύμφωνα μέ τόν ἴδιο μέσο ὅρο — ἔργο εὐσεβές καί πατριωτικό. Καί ἡ Ἰαπωνία; Πρέπει κανείς *νά· τά παίρνη* ἀπό τήν Ἰαπωνία; Αὐτό θά μποροῦσε νά συζητηθῆ πέρυσι**. Ἡ Πρωσσία τοῦ 1860 ἦταν ἕνα εἶδος Ἰαπωνίας, Ὀλλανδίας στήν ὁδό τῆς ἰσχυροποιήσεως. Πολλοί ἀπεδέχοντο τά δῶρα της περισσότερο ἀπό ἐλαφρότητα, ἀστόχαστα, ἀπό φυσική πλεονεξία, παρά ἀπό παλιανθρωπιά.

Τό γεγονός εἶναι, ὅτι τά ἐδέχοντο. Ἄν ὁ ἠθικολόγος τείνει στήν συγγνώμη, ὁ πολιτικός διαπιστώνει μέ τρόμο, ὅτι ἁπλᾶ γεγονότα ἰδιωτικῆς φιλοχρηματίας εἶχαν σκληρό ἀντίκτυπο στά ἐθνικά πεπρωμένα. Μποροῦμε νά ποῦμε: ἡ διαφθορά τοῦ τύπου μας ἦταν ἕνα στοιχεῖο τῆς καταστροφῆς μας. Ὁ ξένος ἐπίεζε τήν γαλλική Γνώμη μέσω τῆς γαλλικῆς Διανοήσεως. Ἄν αὐτή ἡ

---

* Ἀναφορά στόν πόλεμο τῶν Μπόερς (Σ.μ.).

** Ἐννοεῖ πρίν ἀπό τόν ρωσοϊαπωνικό πόλεμο, πού διεξήγετο τότε (Σ.μ.).

Γνώμη δέν ἀντέδρασε πρίν ἀπό τήν Σάντοβα,* ἄν μετά τήν Σάντοβα δέν ἐπέβαλε μία ἐνεργητική πολιτική στόν αὐτοκράτορα, αὐτό ὀφείλεται στήν χρηματοτραφῆ Διανόησι, στό ὅτι αὐτή ἦταν εὐαίσθητη στόν χρυσό. Ὄχι μόνον δέν ἔκανε ἡ Διανόησις τό καθῆκον της, νά διαφωτίση καί νά προσανατολίση τίς μᾶζες, πού εὑρίσκοντο στό σκοτάδι: ἔκανε τό ἀντίθετο, τίς παρεπλάνησε.

XXI. ΕΠΙΜΕΡΙΣΜΟΣ ΕΥΘΥΝΩΝ

Διερωτώμεθα ἁπλῶς, μέχρι ποίου σημείου ἡ Διανόησις μιᾶς χώρας εἶναι ἱκανή νά διακρίνη, ἀπό μόνη της, σέ τί συνίστανται τό ἐπάγγελμα καί τά καθήκοντά της. Μποροῦμε νά φωνάζωμε ἐναντίον τοῦ Τύπου χωρίς Πατρίδα. Ὅμως, ἐναπόκειται στήν Πατρίδα νά δημιουργήση τόν Τύπο της, καί καθόλου στόν Τύπο, ἁπλῆ οἰκονομική ἐπιχείρησι, νά ἀφιερωθῆ στήν ὑπηρεσία τῆς Πατρίδος. Ἡ μᾶλλον, Πατρίδα, Τύπος, ὅλα αὐτά εἶναι καθαρή μυθολογία! Δέν ὑπάρχει Τύπος, ἀλλά ἄνθρωποι, πού ἀσκοῦν ἐπιρροή μέσω τοῦ τύπου, καί μόλις εἴδαμε ὅτι, ὄντες ἄνθρωποι καί ἁπλοῖ ἰδιῶτες, ὁδηγοῦνται κατά κανόνα ἀπό ἰδιωτικά καί ἄμεσα συμφέροντα.

Πολλοί ἀπό αὐτούς μπόρεσαν νά διαπραγματευθοῦν μέ τούς φίλους τοῦ Βίσμαρκ, ὅπως θά διεπραγματεύοντο σήμερα μέ τούς ἀπεσταλμένους τοῦ βασιλέως τῆς Ρουμανίας ἤ τῆς βασιλίσσης τῆς Ὁλλανδίας. Ἡ ἀπερισκεψία, ἡ ἔλλειψις πολιτικοῦ αἰσθητηρίου, ἤρκεσε γιά νά τούς στρέψη, σχεδόν ἐν ἀγνοία τους, ἐναντίον τῆς πατρίδος των. Ἄν ἔλεγε κανείς, ὅτι ὁ πατριωτισμός τούς ὑπεχρέωνε νά μήν εἶναι ἀπερίσκεπτοι καί νά ἐπαγρυπνοῦν, θά ἀπαντοῦσα, ὅτι ὁ πατριωτισμός δέν γίνεται τό ἴδιο αἰσθητός ἀπό ὅλα τά μέλη τῆς ἰδίας Πατρίδος. Γιά μερικούς, εἶναι τό ἴδιο τό κέντρο τῆς ἠθικῆς καί φυσικῆς ζωῆς των. Γιά ἄλλους, εἶναι ἕνα μετά βίας αἰσθητό παρεπόμενο: χρειάζονται τεράστια δημόσια

* Κωμόπολις τῆς Ἀ. Βοημίας, ὅπου οἱ Πρῶσσοι συνέτριψαν τούς Αὐστριακούς τό 1866, μέ ἀποτέλεσμα τήν κυριαρχία τῆς Πρωσσίας ἐπί τῆς Γερμανικῆς Ὁμοσπονδίας (Σ.μ.).

δεινά γιά νά ἀφυπνίσωμε τούς τελευταίους.

Τό πατριωτικό καθῆκον δέν ἐπιβάλλεται σέ ὅλους καί πάντοτε, παρά μόνον στά ἐγχειρίδια. Ἐπιβάλλεται στήν θεωρία καί ὄχι ὡς συναίσθημα, ὡς πρᾶξις. Ἀφ' ἧς στιγμῆς μιλοῦμε γιά πρᾶξι, ἀγγίζομε μεγάλα μυστήρια. Μία πατρίδα προωρισμένη νά ζήση εἶναι ὀργανωμένη μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε οἱ δυσνόητες πραγματικές ἀναγκαιότητές της νά γίνωνται κατά τρόπο ὀρθό καί ἔγκαιρο ἀντιληπτές ἀπό ἕνα κατάλληλο ὄργανο, τό δέ ὄργανο αὐτό νά εἶναι σέ θέσι νά ἐκτελέση τίς ἀπαιτούμενες πράξεις. Ἄν ἀφαιρέσετε αὐτό τό ὄργανο, οἱ λαοί εἶναι καταδικασμένοι νά χαθοῦν.

Ἡ πλάνη τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς ἔγκειται στό νά πιστεύη, ὅτι τά καλά αἰσθήματα μποροῦν νά διατηροῦνται καί νά διαιωνίζωνται ἀφ' ἑαυτῶν, καί νά στηρίζουν ἔτσι κατά σταθερό τρόπο τά βαρύτατα καθήκοντα τοῦ Κράτους. Τά καλά αἰσθήματα εἶναι καλές συγκυρίες. Δέν ἀξίζουν πεντάρα πέρα ἀπό τήν στιγμή, κατά τήν ὁποία γίνονται αἰσθητά: ὅταν δέν προέρχονται ἀπό ὄργανα καί θεσμούς, τήν ζωντανή πηγή τους, τήν ὁποία πρέπει ἑπομένως νά ὑπερασπίσωμε καί νά διατηρήσωμε μέ κάθε κόστος, ἀποτελοῦν καρπούς τῆς εὐκαιρίας, γεννῶνται ἀπό εὐτυχεῖς περιστάσεις καί συμπτώσεις. Πρέπει νά βιασθοῦμε νά ἀδράξωμε συγκυρίες, περιστάσεις, εὐκαιρίες, γιά νά ἐπιχειρήσωμε νά ἀντλήσωμε ἀπό αὐτές κάτι ἀνθεκτικότερο. Ὅταν οἱ ἁπλοῖ πολίτες ἀποκτοῦν γιά μερικές στιγμές μία βασιλική ψυχή, τότε εἶναι ἱκανοί νά δημιουργοῦν βασιλεῖς. Ἡ νορμανδική εἰσβολή κατά τόν 9ο αἰῶνα, ἡ ἀγγλική εἰσβολή κατά τόν 15ο, δέν θά εἶχαν καταφέρει ἀπολύτως τίποτε, ἄν προκαλοῦσαν ἤ καθιέρωναν τό ἐθνικό συναίσθημα στήν Γαλλία: τό χρήσιμο ἔργο τους ἦταν, ὅτι ἡ πρώτη ἔφερε στό προσκήνιο καί ἡ δεύτερη καθιέρωσε τήν δυναστεία τῶν Καπετιδῶν βασιλέων. Οἱ δοκιμασίες τοῦ 1806 ἔδωσαν στήν Γερμανία τό αἴσθημα τῆς ζωτικότητός της. Τό αἴσθημα αὐτό δέν θά χρησίμευε σέ τίποτε χωρίς τούς δύο ἰσχυρούς βασιλικούς οἴκους, πού τό χρησιμοποίησαν, ὁ ἕνας μέ τόν Μέττερνιχ, ὁ ἄλλος μέ τόν Βίσμαρκ.

Δέν μᾶς ἔλλειψε ὁ πατριωτισμός. Μᾶς ἔλλειψε ἕνα ὀργανωμένο Κράτος. Ἕνα αὐθεντικό γαλλικό Κράτος θά ἐγνώριζε, πῶς νά ἀστυνομεύση τόν Τύπο του καί νά τόν θέση στήν κατάλληλη κατεύθυνσι. Ὅμως, ὑπό τήν ἰδιότητά της ὡς κράτους δημοψη-

φισμάτων, ἡ Αὐτοκρατορία ἐξηρτᾶτο ἀπό αὐτόν ἕως κάποιον βαθμό. Δέν μποροῦσε οὔτε νά τόν ἐπιβλέπη, οὔτε νά τόν μετριάζη πραγματικά. Ὁ Τύπος εἶχε γίνει βιομηχανική δύναμις, μηχανή πού κερδίζει λεφτά καί πού τά καταβροχθίζει, μηχανισμός δίχως ἠθική, δίχως πατρίδα, δίχως καρδιά. Οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐμπλεγμένοι σ' ἕναν τέτοιο ὀργανισμό εἶναι μισθωτοί (δηλαδή δοῦλοι) ἤ χρηματιστές (δηλαδή κοσμοπολῖτες). Ὅμως, οἱ δοῦλοι εἶναι πάντοτε ἀρκετά ἱκανοί, ὥστε νά βαυκαλίζωνται καί νά καθησυχάζουν τήν συνείδησί τους, μόλις τούς μιλήσει τό συμφέρον· οἱ δέ χρηματιστές δέν ἔχουν λόγο νά συζητοῦν γιά ἠθικές ἀναστολές, τίς ὁποῖες δέν διαθέτουν πλέον. Δέν εἶμαι ἐγώ, εἶναι ὁ κ. Μπερζερέ, πού κάνει τήν ἀκόλουθη παρατήρησι: «οἱ συναλλασσόμενοι τοῦ ἄλλοτε» διέφεραν σέ ἕνα σημεῖο ἀπό τούς σημερινούς· «ἐκεῖνοι οἱ ἀναίσχυντοι ἅρπαγες ἔκλεβαν τήν πατρίδα καί τόν ἡγεμόνα τους δίχως τοὐλάχιστον νά βρίσκωνται σέ συνεννόησι μέ τούς ἐχθρούς τοῦ βασιλείου»· «ἀντιθέτως», οἱ διάδοχοί τους πωλοῦν τήν Γαλλία σέ «μία ξένη δύναμι»· «διότι εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἡ Γαλλία εἶναι σήμερα μία δύναμις, καί μποροῦμε νά ποῦμε γι' αὐτήν ἐκεῖνο, πού ἐλέγετο ἄλλοτε γιά τήν Ἐκκλησία: ὅτι ἀποτελεῖ μεταξύ τῶν ἐθνῶν μία ἐπιφανῆ ξένη»[1].

XXII. ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Δύναμις τυφλή καί ἀσταθής, ἀδιάφορη ἐξουσία, ἐξ ἴσου ἱκανή νά καταστρέψη τό Κράτος, ὅσο καί νά τό ὑπηρετήση, *ἡ ἐθνική Διανόησις*, περί τά μέσα τοῦ αἰῶνος, *μποροῦσε νά στραφῆ κατά τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, ὅποτε τό ἐπιθυμοῦσε ὁ ξένος χρυσός.*

Τό ἴδιο δέν θά ἦταν δυνατόν σέ μία χώρα, ὅπου ἡ Κοινή Γνώμη δέν διαθέτει ἀπεριόριστη δύναμι. Οἱ στρατιωτικές κυβερνήσεις, πού ὀνομάζονται βασίλεια ἤ αὐτοκρατορίες καί ἀνανεοῦνται διά μόνης τῆς κληρονομικότητος, ἀποφεύγουν στό κεντρικό τους σημεῖο τίς ἐπιβουλές τοῦ Χρυσοῦ. Στήν Γερμανία ἤ τήν Ἀγγλία, ὁ Χρυσός δέν μπορεῖ νά ἐγκαταστήση τόν ἀρχηγό τοῦ Κράτους,

---

1. Ἀνατόλ Φράνς: *Le mannequin d' osier.*

ἀφοῦ αὐτόν τόν καθορίζει ἡ γέννησίς του, καί ὄχι ἡ Κοινή Γνώμη. Ὅποιες κι ἄν εἶναι οἱ χρηματιστικές ἐπιρροές, ἰδού ἕνας στενός καί ἰσχυρός κύκλος, τόν ὁποῖον δέν μποροῦν νά διαπεράσουν. Ὁ κύκλος αὐτός ἔχει τόν δικό του νόμο, ἀναλλοίωτο ἀπό τίς δυνάμεις τοῦ Χρυσοῦ, ἀπρόσβλητο ἀπό τίς μεταβολές τῆς Κοινῆς Γνώμης: τόν φυσικό νόμο τοῦ Αἵματος. Ἡ διαφορά τῆς προελεύσεως εἶναι ριζική: οἱ *ἐκ γενετῆς* ἐξουσίες τοῦ εἴδους αὐτοῦ λειτουργοῦν παραλλήλως πρός τίς ἐξουσίες τοῦ Χρήματος. Μποροῦν νά διαπραγματεύωνται καί νά συμπράττουν μαζί τους, ἀλλά μποροῦν καί νά τούς ἀντιστέκωνται. Μποροῦν καί αὐτές ἐπίσης νά κατευθύνουν τήν Κοινή Γνώμη, νά ἐξασφαλίζουν τήν συνεργασία τῆς Διανοήσεως καί νά τήν ἀποσποῦν ἀπό τήν ἕλξι τοῦ Χρήματος.

Ἄς ἀλλάξωμε στό σημεῖο αὐτό ὀπτική γωνία. Ἄς κοιτάξωμε τά τοῦ οἴκου μας ἀπ᾽ ἔξω, μέ τά μάτια τοῦ Γερμανοῦ ἤ τοῦ Ἄγγλου: ἄν ἡ Γαλλία τῆς Β΄ Αὐτοκρατορίας, καθεστώς κοινῆς γνώμης, υἱοθέτησε παθητική στάσι ἔναντι τοῦ Χρήματος καί ἀφέθηκε νά ἀπατηθῇ ἀπό αὐτό, ἡ Ἀγγλία καί ἡ Γερμανία, καθεστῶτα κληρονομικά, ἐξήσκησαν ἀπέναντί του μία δραστήρια πολιτική καί τό ἐστράτευσαν στήν ἐξυπηρέτησι τῆς πολιτικῆς τους. Ὑπηρετήθηκαν ἀπό αὐτό, δέν τό ὑπηρέτησαν. Ἀναγκάζοντας τό Χρῆμα νά ρίξη τό βάρος του ἐπί τῆς γαλλικῆς Διανοήσεως, πού μέ τήν σειρά της ἔρριξε τό δικό της βάρος ἐπί τῆς γαλλικῆς Κοινῆς Γνώμης, τό κατέστησαν ἐμπροσθοφυλακή τῆς διπλωματίας τους καί τῆς στρατιωτικῆς τους δυνάμεως. Ἐμπροσθοφυλακή καμουφλαρισμένη, πού δέν προκαλεῖ συναγερμό, ἀλλά εἶναι πολύ πιό ἐπίφοβη.

Ἀκόμη καί στό ἐσωτερικό τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Γερμανίας, τό Χρῆμα, ὁδηγούμενο ἀπό τήν κληρονομική ἐξουσία, ἀσκεῖ τήν ἴδια εὐτυχῆ ἐπιρροή ἐπί τῆς Κοινῆς Γνώμης. Ὁ Βίσμαρκ εἶχε τούς δικούς του δημοσιογράφους, χωρίς τήν συνδρομή τῶν ὁποίων εἶναι ἀμφίβολο, ἄν θά ἐπετύγχανε στά πιό ὁρμητικά του πολιτικά κτυπήματα. Τό τέχνασμα τοῦ τηλεγραφήματος τῆς Ἔμς* προϋ-

---

* Πόλις τῆς Γερμανίας, ἀπ᾽ ὅπου στίς 13 Ἰουλίου 1870 ὁ Γουλιέλμος Α΄ τῆς Πρωσσίας ἀπέστειλε τηλεγράφημα πρός τόν Βίσμαρκ, ἀναφερόμενος στό ζήτημα τοῦ ἱσπανικοῦ θρόνου. Τό τηλεγράφημα ἀπετέλεσε τήν ἀφορμή γιά τήν ἔκρηξι τοῦ γαλλοπρωσσικοῦ πολέμου (Σ.μ.).

ποθέτει τήν ἐνθουσιώδη συνεργασία ἑνός ὑπάκοου τύπου εὐρείας κυκλοφορίας: ἔδωσε ἔτσι ἕνα πρότυπο ὑψηλοῦ κρατικοῦ τεχνάσματος, ἐξαπολυομένου τήν κατάλληλη στιγμή καί προσεκτικά μελετημένου, οὕτως ὥστε νά ἀγγίξη τίς εὐαίσθητες χορδές τοῦ κοινοῦ καί νά τό κάνη νά ἐκμανῆ.

Οἱ δημοκράτες δημοσιογράφοι, πού ἐπαναλαμβάνουν θριαμβευτικά, ὅτι ἡ Κοινή Γνώμη δέν ἐξαγοράζεται, θά ἔπρεπε νά διδαχθοῦν ἀπό τόν Βίσμαρκ, πῶς μπορεῖ κανείς νά τήν ἐξαπατήση.

XXIII. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΚΛΑΒΟΣ, ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΤΥΡΑΝΝΟΣ

Εὐτυχεῖς, λοιπόν, ὅσοι σύγχρονοι λαοί διαθέτουν πολιτική ἡγεσία ἀνεξάρτητη ἀπό τόν Χρυσό καί τήν Κοινή Γνώμη! Ἀλλοῦ, τό πρόβλημα δέν εἶναι, παρά πῶς νά βρεθῆ κάτι ἀνάλογο. Αὐτό, ὅμως, δέν εἶναι τόσο εὔκολο στήν Γαλλία, καί ἀντιλαμβανόμεθα εὔκολα τό γιατί.

Προτοῦ τό Κράτος μας γίνει συλλογικό καί ἀνώνυμο, δίχως ἄλλους ἄρχοντες ἀπό τό Χρῆμα καί τήν Κοινή Γνώμη, πού καί οἱ δύο ἐνεδύθησαν τόν μανδύα τῆς Διανοήσεως, διέθετε ἤδη εὐρύτατες ἐξουσίες ἐπί τῆς μάζας τῶν πολιτῶν. Αὐτές, ὅμως, τίς παλαιές ἐξουσίες τό νέο Κράτος δέν τίς κατέθεσε· ἀντιθέτως, μάλιστα. Οἱ ἀόρατοι ἄρχοντες εἶχαν κάθε συμφέρον νά ἐκτείνουν καί νά διπλασιάσουν τίς ἐξουσίες, οἱ ὁποῖες πράγματι ἐπεξετάθησαν καί ἐδιπλασιάσθησαν. Ὅσο περισσότερο τό Κράτος διωγκοῦτο εἰς βάρος τῶν ἰδιωτῶν, τόσο περισσότερο τό Χρῆμα, κύριος τοῦ Κράτους, ἔβλεπε νά ἐπεκτείνεται ἡ δική του ἐπιρροή. Αὐτός ὁ μεγάλος κεντρικός μηχανισμός τοῦ ἐχρησίμευε ὡς μεσάζων: μέσω αὐτοῦ κυβερνοῦσε, κατηύθυνε, ἐπηρέαζε ἕναν μεγάλο ἀριθμό δραστηριοτήτων, τῶν ὁποίων ἡ ἐλευθερία ἤ ἡ ἐξαιρετική λεπτότης ἦταν ἀδύνατον νά χειραγωγηθοῦν ἀπό τό Χρῆμα, ὄχι ὅμως καί ἀπό τό Κράτος. Παράδειγμα: ἀφ' ἧς στιγμῆς ἔγινε κύριος τοῦ Κράτους, καί ἀφοῦ τό Κράτος εἶχε «βάλει χέρι» στό προσωπικό καί τά ὑλικά ἀγαθά τῆς Ἐκκλησίας, τό Χρῆμα μποροῦσε πλέον νά ἐπιδρᾶ μέσω τοῦ Κράτους στήν συνείδησι τῶν λειτουργῶν τῆς θρησκείας, κι ἔτσι νά ἀποφεύγη τρομερές ἐπικρίσεις. Ἡ θρησκεία

εἶναι, πράγματι, ἡ πρώτη ἀπό τίς ἐξουσίες, πού μπορεῖ νά ἀντιταχθῆ στήν πλουτοκρατία, καί μάλιστα μία τόσο ὀργανωμένη θρησκεία ὅπως ὁ καθολικισμός: μεταποιημένη σέ κρατική λειτουργία, χάνει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἀνεξαρτησίας της καί, ἐφ᾽ ὅσον ὁ Χρυσός εἶναι κύριος τοῦ Κράτους, χάνει καί τήν ἐλευθερία τοῦ λόγου της ἐναντίον τοῦ Χρυσοῦ. Ἡ ὑλική ἐξουσία θριαμβεύει ἀνεξέλεγκτα ἐπί τοῦ κυριωτέρου πνευματικοῦ της ἀνταγωνιστῆ.

Ἀφοῦ τό Κράτος τά καταφέρνει μέ μία μᾶζα πολλῶν ἑκατοντάδων χιλιάδων ἱερέων, καλογήρων, θρησκευομένων καί ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν δυνάμεων, τί νά κάνουν ἀπέναντι στό κράτος τά μικρά, ἄστατα σωματεῖα τῆς δῆθεν ἐλεύθερης καί αὐτόνομης σκέψεως; Ὁ ἀριθμός καί ἡ σημασία τους ἔχουν ἤδη ἐξασθενήσει πολύ, χάρις στά Πανεπιστήμια, πού ἀνήκουν στό Κράτος. Μέ τά μέσα πού διαθέτει τό Κράτος, ἕνας τεράστιος μηχανισμός παρακωλύσεως τοῦ διαλόγου δημιουργεῖται στό ἐπιστημονικό, φιλοσοφικό καί φιλολογικό πεδίο. Τό Πανεπιστήμιό μας ἐννοεῖ νά μονοπωλήση τήν φιλολογία, τήν φιλοσοφία, τήν ἐπιστήμη. Καλά ἤ κακά, τά διοικητικά του παράγωγα καταπνίγουν στήν πρᾶξι ὅλες τίς ἄλλες ἀπόψεις, καλές καί κακές: νέο ἔμμεσο μονοπώλιο πρός ὄφελος τοῦ Κράτους. Μέ τίς ἐπιχορηγήσεις του, τό Κράτος διευθύνει, ἤ τοὐλάχιστον ἐπιβλέπει, τίς διάφορες καλλιτεχνικές ἤ λογοτεχνικές ἑταιρεῖες μας καί τά σωματεῖα. Τίς ἐξαρτᾶ, ἔτσι, ἀπό τόν δικό του ἄρχοντα, τό Χρῆμα. Ἐλέγχει κατά τόν ἴδιο τρόπο πολλούς ἀπό τούς μηχανισμούς, μέσω τῶν ὁποίων τυπώνεται, δημοσιεύεται καί διαδίδεται κάθε σκέψις. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἀποστολές του, οἱ διακρίσεις του, τά παράσημά του, τοῦ ἐπιτρέπουν νά διανέμη ἐξ ἴσου βραβεῖα στά λόγια καί στήν σιωπή, στίς παρασχεθεῖσες ὑπηρεσίες καί στά συγκρατημένα κτυπήματα. Οἱ τυχόν ἀντιφρονοῦντες, ὅσο λίγο εἰλικρινεῖς καί ἄν εἶναι, μένουν μόνοι ἔξω ἀπό αὐτήν τήν συστηματική καί συνεχῆ ἄρδευσι. Ὅμως, εἶναι ὀλιγάριθμοι, ἤ ἰδιαιτέρως μετριοπαθεῖς, διακριτικοί, διπλωμάτες: πρόκειται γιά ἀντιπάλους, πού ἔχουν λόγους νά φοβοῦνται, ὅτι θά βλάψουν ἑαυτούς, ἄν προκαλέσουν κάποια σοβαρή βλάβη στήν ἐξουσία. Τό γαλλικό Κράτος εἶναι ὁμοιογενές καί συγκεντρωτικό: ἡ γραφειοκρατία του φθάνει μέχρι τά τελευταῖα συρτάρια τοῦ σχολείου τοῦ τελευταίου μικροῦ χωριοῦ, ἔτσι ὥστε τό Κράτος

αὐτό νά εἶναι θαυμάσια ἐξοπλισμένο γιά νά ἐμποδίζη τήν ἐμφάνισι ὁποιουδήποτε σοβαροῦ ἀντιπάλου, ἀκόμη κι ἄν αὐτός δέν στρέφεται ἐναντίον του, ἀλλά ἐναντίον τῆς πλουτοκρατίας, τῆς ὁποίας τό ἴδιο ἀποτελεῖ τόν ἐκφραστή.

Τό Κράτος-Χρῆμα διοικεῖ, χρυσώνει ἤ παρασημοφορεῖ τήν Διανόησι. Παραλλήλως, ὅμως, τήν νανουρίζει καί τήν κοιμίζει. Μπορεῖ, ἄν θέλη, νά τήν ἐμποδίση νά μάθη κάποια πολιτική ἀλήθεια, κι ἄν τυχόν μάθη αὐτήν τήν ἀλήθεια, νά τήν πῆ, κι ἄν τήν πῆ, νά γίνη ἀκουστή καί πιστευτή. Πῶς νά γνωρίση μία χώρα τίς ἀνάγκες της, ἄν ἐκεῖνοι, πού τίς γνωρίζουν, εἶναι δυνατόν νά ἐξαναγκασθοῦν στήν σιωπή, στό ψέμμα ἤ στήν ἀπομόνωσι;

XXIV. ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΗΜΑ

Γνωρίζω τήν ἀπάντησι τῶν ἀναρχικῶν:

—Ἔ, λοιπόν, ἡ ἀλήθεια θά γίνη γνωστή, θά εἰπωθῆ. Ἡ ἐλεύθερη Κοινή Γνώμη θά παράσχη τά ὅπλα κατά τῆς ἐξαγορασμένης. Ἡ Διανόησις θά ἀναλάβη δυνάμεις. Θά καταγγείλη αὐτό τό Χρῆμα, τό ὁποῖο τώρα ὑφίσταται. Δέν ἦλθε ἀκόμη ἡ ἡμέρα, πού ἡ πλουτοκρατία θά τρέμη μπροστά στούς δικαστές της.

Νέα πλάνη, στήν ὁποία μπορεῖ κανείς εὔκολα νά ὑποπέση! Ἄν καί οἱ πνευματικοί ἄνθρωποι δέν διαβλέπουν κανένα ἄλλο ἀντίμετρο κατά τοῦ Χρήματος, παρά μόνον τά κηρύγματα κάποιου λαϊκοῦ Σαβοναρόλα, οἱ ἐπιχειρηματίες ἔχουν προαισθανθῆ τήν ἔλευσί του καί ἔχουν λάβει τά μέτρα τους. Ἔχουν ἐξασφαλίσει τήν ἐπαναστατική συνενοχή. Ἀνοίγοντας τήν πλειονότητα τῶν σοσιαλιστικῶν ἤ ἀναρχικῶν φύλλων καί πληροφορούμενοι τά ὀνόματα τῶν χρηματοδοτῶν τους, ἐπαληθεύομε, ὅτι οἱ πλέον βίαιες ὁμιλίες κατά τῶν πλουσίων ἐνισχύονται οἰκονομικῶς ἀπό τήν πλουτοκρατία τῶν δύο κόσμων. Στήν ἐπίσημη φιλολογία, τήν ἐπικυρωμένη ἀπό τά χαρτόσημα καί τίς σφραγῖδες ἑνός Κράτους, πού ἀποτελεῖ τήν βιτρῖνα τοῦ Χρήματος, ἀπαντᾶ μία ἄλλη φιλολογία, ἡμιεπίσημη ἀκόμη, τήν ὁποία διατάζει καί θέτει σέ κυκλοφορία τό ἴδιο ἀκριβῶς Χρῆμα. Προεξάρχει ἔτσι στίς ἐπιθέσεις

καί μπορεῖ νά τίς κατευθύνη. Τίς κατευθύνει, πράγματι, ἐναντίον ἐκείνων τῶν μορφῶν τοῦ πλούτου, οἱ ὁποῖες, καθώς παραμένουν συνδεδεμένες μέ τήν γῆ ἤ μέ μία καθωρισμένη βιομηχανία, διατηροῦν κάτι τό προσωπικό, τό ἐθνικό, καί δέν συγκαταλέγονται διόλου στόν καθαρό Χρηματισμό. Ἡ ἔγγειος ἰδιοκτησία, ἡ βιομηχανική ἐργοδοσία, ἔχουν ἕναν χαρακτῆρα εὐκολώτερα ὁρατό καί πιό ἐνοχλητικό γιά τήν προλεταριακή μᾶζα ἀπό τήν ἀόρατη συσσώρευσι ἑκατομμυρίων καί δισεκατομμυρίων σέ χαρτονομίσματα. Οἱ κάτοχοι ἀγαθῶν τοῦ τελευταίου εἴδους ἐπωφελοῦνται ἀπό αὐτό τό γεγονός καί στρέφουν ἐναντίον τῶν πρώτων τίς φλογερές ἀνησυχίες, πού βασανίζουν τόσους ἐγγραμμάτους.

Τό κύριο, ὅμως, πλεονέκτημα, πού ἀποκτᾶ τό Χρῆμα χρηματοδοτῶντας τούς δεδηλωμένους ἐχθρούς του, προέρχεται ἀπό τό ὅτι ἡ ἐπαναστατική Διανόησις ἐξέρχεται ἀπό αὐτές τίς δοσοληψίες ἐξευτελισμένη. Χάνει τήν μοναδική πηγή κύρους της, τήν τιμή της: αὐτομάτως, οἱ ἐνάρετες διαμαρτυρίες της πέφτουν στό κενό.

Ὁ Τύπος ἔγινε ἕνα ἐξάρτημα τοῦ Κεφαλαίου. Ἕνας ἐπαναστάτης συγγραφεύς μίλησε κάποτε γιά τήν σωτηρία τῆς *ἀνεξαρτησίας τῆς ἀνθρώπινης Σκέψεως*[1]. Τήν ἔβλεπε, λοιπόν, νά κινδυνεύη. «Ὁ οἰκονομικός ὑπολογισμός ἐσκότωσε τήν ἰδέα, ἡ διαφήμισις ἐσκότωσε τήν κριτική». Ὁ συντάκτης γίνεται ἕνας «μισθωτός», «ὁ ρόλος του εἶναι νά διασκεδάζη τόν ἀναγνώστη, μέχρι νά φθάση ὁ τελευταῖος στίς ἀγγελίες τῆς τετάρτης σελίδος». «Δέν ξέρομε τί, νά κάνωμε τίς πεποιθήσεις μας. Νά τίς παραθέσωμε ἤ νά τίς πετάξωμε; Οἱ περισσότεροι ὅσων ζοῦν ἀπό τήν πέννα, ἐγκαταλείπουν τόν ἀγῶνα, γίνονται λακέδες». Παντοῦ ἐλλοχεύει «ὁ ἐκβιασμός ὑπό ὅλες τίς μορφές του, οἱ πουλημένοι ὕμνοι, ἡ ἐξαγορασμένη σιωπή... Οἱ ἐκδότες διαπραγματεύονται. Τά θέατρα θά κάνουν σύντομα τό ἴδιο. Ἡ θεατρική κριτική θά ὑποκύψη ὅπως ἡ λογοτεχνική κριτική».

Ὁ συγγραφεύς αὐτός δέν πιστεύει στήν ἐλευθερία τοῦ Τύπου, πού δέν ὑπάρχει οὔτε γιά τούς χρηματοδότες τῶν ἐφημερίδων:

---

1. Πώλ Μπρυλά, στήν *Aurore* τῆς 9.1.1903.

«Ὄχι, ἀκόμη καί γι᾽ αὐτούς, πρόκειται γιά μύθευμα. Καθώς ἡ ἐφημερίς δέν ἀποτελεῖ στά χέρια τους παρά μία ἐπιχείρησι, δέν θά μποροῦσε νά ἔχη ἄλλο στόχο ἀπό τό νά ἀρέση στό κοινό, νά διατηρῆ τούς συνδρομητές της». Ὁ Σαίν -Μπαίβ, παρατηρῶντας ἤδη ἀπό τό 1839, ὅτι ἡ βιομηχανική φιλολογία θά ἐσκότωνε τήν κριτική, αἰσθάνθηκε νά βλαστάνη μέσα του ὁ ἴδιος σκεπτικισμός. Ἕνας «φιλελεύθερος» νόμος, ἔλεγε, ὁ νόμος Μαρτινιάκ, ἐλάφρυνε καί διευκόλυνε τόν Τύπο *«ἀπέναντι στήν πολιτική καί τήν ἀστυνομία»*, παραλλήλως ὅμως «ηὔξησε *τόν βιομηχανικό φόρτο* τῶν ἐφημερίδων».

Αὐτή ἡ περίεργη πρόγνωσις φθάνει μακρύτερα ἀπό τήν σκέψι ἐκείνου, πού τήν διετύπωσε. Ἐξηγεῖ τήν θλιβερή ἱστορία τῆς ἀνυποληψίας τοῦ Τύπου σ᾽ αὐτόν τόν αἰῶνα. Μαζί μέ τήν πολιτική ἐλευθερία, πού δέν ἀποτελεῖ παρά ἁπλό ρητορικό σχῆμα, ἐγνώρισε τήν ὑποδούλωσί του στήν σκληρή πραγματικότητα τῆς οἰκονομίας, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας κάθε πίστις στήν ἀνεξαρτησία τοῦ Τύπου ἐξανεμίσθηκε, ἤ θά ἐξανεμισθῆ στό ἄμεσο μέλλον. Τόσο στά δεξιά ὅσο καί στά ἀριστερά... Διηγοῦντο σέ μία σημαντική προσωπικότητα τοῦ συντηρητικοῦ κόσμου, ὅτι ὁ προτεινόμενος ὑποψήφιος γιά τήν διεύθυνσι μιᾶς μεγάλης ἐφημερίδος συνεκέντρωνε τίς φῆμες τοῦ παιδεραστοῦ, τοῦ ἀπατεῶνος καί τοῦ ἀρχιεκβιαστοῦ: «Ὤ!», μουρμούρισε τό πρόσωπο αὐτό, σηκώνοντας τούς ὤμους, «γνωρίζετε καλά, ὅτι δέν πρέπει νά εἴμαστε πολύ ἀπαιτητικοί ἀπό τούς δημοσιογράφους!». Ὁ ἄνθρωπος, πού εἶπε τά λόγια αὐτά, δέν εἶναι οὔτε δούκας οὔτε εὐγενής. Ἁπλῶς διεπίστωνε τήν πραγματικότητα. Ἀμφισβητήθηκε κατά τό παρελθόν ἡ σταθερότης τῶν ἰδεῶν καί ἡ τιμιότης ὡρισμένων διευθυντῶν ἐφημερίδων. Ἀμφισβητήθηκε τό καλό τους ὄνομα, ἡ ἐντιμότης καί ἡ ἀξιοπιστία τους. Μία μόνον ἐνεργητική πραγματικότης ἐνδιαφέρει στήν δημοσιογραφία: τό Χρῆμα, μαζί μέ ὅλα τά στυγνά συμφέροντα, πού ἐκφράζει. Μᾶς φαίνεται, ὅτι ἔρχεται καί πάλι μία ἐποχή, κατά τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος θά ἀποτελῆ ἕρμαιο τῆς καθαρῆς Δυνάμεως· καί ἀκριβῶς στήν χώρα, ὅπου ἡ Δύναμις αὐτή ἐχαλιναγωγήθη νωρίτερα καί ἐπί μακρότερον, ἀποκαθίσταται ταχύτερα καί πιό ἀπότομα ἡ κυριαρχία της.

XXV. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

Ἡ ζωή ἀποκτᾶ ἕναν κάπως ἀγροῖκο χαρακτῆρα. Ἡ ἠθική κατάστασις τοῦ Γάλλου λογίου τό 1905 δέν εἶναι πλέον ἐκείνη τοῦ λογίου τοῦ 1850. Ἡ ὑπόληψις τοῦ συγγραφέως ἐχάθη. Τό νά γράφη παντοῦ, τό νά ὑπογράφη τά πάντα, τό νά μήν ἀναλαμβάνη τήν εὐθύνη παρά αὐτῶν, πού ὑπογράφει, τό νά ἀφοσιώνεται στό πῶς θά δώση τήν ἐντύπωσι, ὅτι δέν εἶναι ὄργανο τῆς ἐφημερίδος του, ἀλλά τῆς ἰδίας του τῆς σκέψεως, ὅλα αὐτά λίγο τόν προστατεύουν ἀπό τήν γενική δυσπιστία. Ἄν καί δέν ἔπαψαν νά τιμῶνται ἰδιαιτέρως ὡρισμένα πρόσωπα, τό ἐπάγγελμα τοῦ δημοσιογράφου ἐν γένει εἶναι ἀναξιόπιστο. Δημοσιογράφοι, ποιητές, μυθιστοριογράφοι, ἄνθρωποι τοῦ θεάτρου, συγκροτοῦν ἕναν κόσμο, ὅπου ζοῦν μεταξύ τους. Ἀλλά πρόκειται γιά μία κόλασι. Οἱ ὑψηλές τάξεις, πολύ λιγώτερο κλειστές ἀπ᾽ ὅ,τι ἦσαν ἄλλοτε, πολύ λιγώτερο δύσκολες ἀπό κάθε ἄποψι, ἀνοικτές ἰδιαιτέρως στούς ἀδιστάκτους καί τούς νεοπλούτους, δείχνονται ψυχρές ἀπέναντι στήν πνευματική ἀνωτερότητα. Τίποτε δέν ὑποκύπτει σέ μία ἐπιρροή, τῆς ὁποίας ἡ εἰλικρίνεια καί ἡ σοβαρότης γίνονται δεκτές μέ σοβαρές ἐπιφυλάξεις, πού συντελοῦν στήν κακή της φήμη.

Ὅμως, ὁ συγγραφεύς δυσφημίζεται περισσότερο ἀπό τήν πραγματική του κατάστασι παρά ἀπό τά λόγια, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἀντικείμενο. Εἴτε βρίσκεται πολύ ψηλά εἴτε πολύ χαμηλά, εἶναι τό πλέον ἀλλοτριωμένο ἀπό ὅλα τά ὄντα: οἱ καλύτεροι ἀνάμεσά μας διερωτῶνται, μήπως ἡ σωτηρία θά ἦταν νά θυμηθοῦμε τήν προέλευσί μας καί τήν φυσική σειρά μας, δίχως νά ἐρχώμαστε σέ προστριβές μέ συναδέλφους, οὔτε νά νοιαζώμαστε γιά τά γήϊνα. Τό ὠφέλιμο δέν εἶναι πάντοτε πρακτικό. Ὁ Ρενάν ἔλεγε, ὅτι οἱ σύγχρονες γυναῖκες, ἀντί νά ζητοῦν ἀπό τούς ἄνδρες «μεγάλες πράξεις, τολμηρά ἐγχειρήματα, ἡρωικά ἔργα», τούς ζητοῦν «πλούτη, γιά νά ἱκανοποιήσουν μία χυδαία πολυτέλεια». Μία χυδαία πολυτέλεια ἤ, ἀκόμη χειρότερα, τήν ἐπιθυμία κοινωνικῶν σχέσεων.

Ἡ παλαιά εὐνοϊκή γιά τούς μανδαρίνους τῆς Διανοήσεως προκατάληψις διατηρεῖ τήν δύναμί της στήν σκοτεινή κι ἀκατανόητη μᾶζα τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Δέν μπορεῖ, ὅμως, νά ἐπιζήση γιά πολύ. Ἡ ἀστική τάξις, ὅπου ὁ ἐρασιτέχνης εὐδοκιμεῖ

ὅσο περίπου καί στήν ἀριστοκρατία, ἀπελευθερώνεται ἀπό κάθε εὐμενῆ ψευδαίσθησι καί κάθε προκαταβολικό σεβασμό. Τό θετικό της πνεῦμα παρατηρεῖ, ὅτι ὑπάρχουν τέσσερις ἤ πέντε χιλιάδες καλλιτέχνες ἤ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων, πού γεμίζουν τά πεζοδρόμια τῶν Παρισίων πεθαίνοντας στήν πεῖνα. Ὑπολογίζει ὅτι, ἀπό τίς δύο μεγάλες δημοσιογραφικές ἑνώσεις τῶν Παρισίων, τό 1896 πάνω ἀπό τό ἕν τέταρτον τῶν μελῶν τῆς μιᾶς καί πάνω ἀπό τό ἕν τρίτον τῶν μελῶν τῆς ἄλλης ἦσαν ἄνεργα. Προβλέπει μία φύρα δύο ἤ τριῶν χιλιάδων δυστυχισμένων, πού εἶναι καταδικασμένοι νά ζοῦν σέ τρῶγλες ἤ στά πτωχοκομεῖα. Οἱ ὡραῖοι ἐνθουσιασμοί τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ Οὐγκώ καί τοῦ Βακερί[1] φαίνεται, ὅτι πρέπει ἐπίσης νά ὑποχωρήσουν ἀπέναντι στήν μεσαία τάξι.

Διαιωνίζονται ὑπογείως, σέ ἐκεῖνο τό τμῆμα τοῦ φτωχοῦ λαοῦ, ὅπου ἡ ἀνάγνωσις, ἡ γραφή καί ὅ,τι τούς μοιάζει, φαίνεται ὡς ὑπερφυσικό ὄργανο ἀνόδου καί πλουτισμοῦ. Μέ τά σχολικά μέσα πού τοῦ ἀνήκουν, τό Κράτος διαιωνίζει μία κατάστασι, ὅπου συντηρεῖ τό κῦρος αὐτῆς τῆς Διανοήσεως, πίσω ἀπό τήν ὁποία κρύβεται, γιά νά κρύψη καλύτερα τό Χρῆμα, ἀπό τό ὁποῖο κυβερνᾶται. Προκαλεῖ, ὅμως, τόν ξεπεσμό της, ἀκριβῶς ἐπειδή συνεχίζει νά τήν παρουσιάζη μέ κολακευτικά χρώματα. Μπλοκαρισμένο ἀπό τό διανοητικό του προλεταριάτο, τοῦ ὁποίου τήν αὔξησι δέν μπορεῖ νά σταματήση, τό δημοκρατικό Κράτος εἶναι ἀναγκασμένο νά τήν ὑποκινῆ. Οἱ θέσεις ἐξαντλοῦνται, ἀλλά τό Κράτος συνεχίζει νά χειρίζεται τό ἀντλητικό του μηχάνημα. Τά οἰκονομικά πάσχουν, ὅταν θέλει νά κρατήση τίς ὑποσχέσεις του, καί ἡ οἰκονομική δυσπραγία καταλήγει σέ ἐπαναστάσεις. Ἄν, ὅμως, ἀνακαλέση τήν ὑπόσχεσι, πού ἔδωσε, πάλι σέ ἐπαναστάσεις ὁδηγεῖται: ἡ πλουτοκρατική κοινωνία δέν ἔχει διασφαλισθῆ ἀπολύτως ἐναντίον αὐτῆς τῆς κατάρας. Ἐλπίζει νά τήν κατευθύνη, νά ἀποφύγη νά ἀποτελέση τόν στόχο της. Ὅμως, τό Κράτος φοβᾶται γιά τόν ἑαυτό του, καί οἱ πρῶτες ἀνησυχίες του ἀρχίζουν νά γίνωνται αἰσθητές.

---

1. Αὔγουστος Βακερί (1819-1895). Δημοσιογράφος καί συγγραφεύς. Θαυμαστής τοῦ Οὐγκώ, τοῦ ὁποίου τήν κόρη Λεοπολδίνη πῆρε ὡς σύζυγο ὁ ἀδελφός του, Κάρολος.

XXVI. ΗΤΤΑ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΗΣΕΩΣ

Δέν πρέπει νά πιστεύσωμε, ὅτι αὐτές οἱ ἀναταραχές μποροῦν νά ἀνατρέψουν ἐκ βάθρων τά θεμελιώδη συμφέροντα, τίς ὀργανικές δυνάμεις τοῦ πολιτισμένου βίου. Ἡ Οἰκονομία, ἡ δραστηριότης πού αὐτή συμβολίζει, πρέπει νά νικήση, ἑνώνοντας στόν θρίαμβό της τά καλύτερα ἴσως στοιχεῖα τοῦ χειρωνακτικοῦ προλεταριάτου, τούς ἐργάτες ἐκείνους πού σχηματίζουν μία πραγματική ἀριστοκρατία τῆς ἐργασίας, καθώς ἐπίσης καί ἐκπροσώπους τῆς παλαιᾶς ἀριστοκρατίας, ξεπεσμένης ἤ ἴσως ἀναγεννημένης ἀπό αὐτήν τήν συμμαχία. Τό Αἷμα καί ὁ Χρυσός θά ἀναμειχθοῦν καί πάλι σέ μία ἄγνωστη ἀναλογία. Ὅμως, ἡ Διανόησις θά παραμείνη γιά καιρό ἐξευτελισμένη. Ὁ λόγιος κόσμος μας, πού βρίσκεται στά ὕψη σήμερα, θά γνωρίση τήν ὁλοκληρωτική πτῶσι του· καί μπροστά στήν ἰσχυρή ὀλιγαρχία, πού θά συνενώση τίς ὑλικές δυνάμεις, ἕνα τεράστιο διανοητικό προλεταριᾶτο, μία τάξις λογίων ἐπαιτῶν, ὅπως ἐκείνη τοῦ Μεσαίωνος, θά σέρνη στούς δρόμους τά ἄθλια κουρέλια αὐτοῦ, πού κάποτε ὑπῆρξαν ἡ σκέψις μας, ἡ φιλολογία μας, οἱ τέχνες μας.

Ὁ λαός, γιά τόν ὁποῖον τρέφουν ὡρισμένοι μία παράλογη ἐμπιστοσύνη, θά κρατηθῆ μακριά ἀπ᾽ ὅλα αὐτά, μέ μία εὐκολία, τήν ὁποία δέν μποροῦμε νά ὑπολογίσωμε ἐπακριβῶς, ἀλλά πρέπει νά λάβωμε ὑπ᾽ ὄψιν μας. Ἡ πίστις τοῦ λαοῦ στήν ἀξία τῆς Διανοήσεως στηρίζεται σέ μία ἁπλῆ φημολογία. Αὐτοί πού ἐδημιούργησαν αὐτήν τήν δοξασία, μποροῦν χωρίς δυσκολία νά τήν γκρεμίσουν.

Ὅταν ἔλεγαν στά ἀνθρωπάκια, ὅτι ἕνα ἀνθρωπάκι, ἁπλό καί μέ μέτριο παράστημα, ἔκανε θαύματα μέ τήν πέννα του καί ἀποκτοῦσε ἔτσι αἰωνία δόξα, αὐτό δέν γινόταν κατά λέξι ἀντιληπτό, ὅμως ἡ βαρύτης τῶν χρησιμοποιουμένων λέξεων ἔπειθε γιά τήν ὕπαρξι ἑνός πεπρωμένου ἀξίου σεβασμοῦ, καί αὐτός ὁ σχεδόν ἐνστικτώδης σεβασμός, αὐτό τό σχεδόν θρησκευτικό συναίσθημα, παρείχετο μέ προθυμία. Τά ἐγκώμια πῆραν πιό συγκεκριμένο χαρακτῆρα, ὅταν οἱ ὅροι λογοτεχνία, αἰσθητική ἤ φιλοσοφία ἄρχισαν νά σημαίνουν ἐπιούσιον ἄρτον, ὑψηλές θέσεις, ἐπιρροή, περιουσία. Αὐτό τό εὐκρινές νόημα τῶν ὅρων ἐθεωρήθη ἄξιο

θαυμασμοῦ, καί θαυμάζεται ἀκόμη. Λίγη ὑπομονή, καί φθάνομε στό τέλος. Περιμένετε νά θεωρήσουν κάποια ἡμέρα συμφέρον ὁ Μενιέ κι ὁ Ζερωντέλ νά κάνουν τόν λαό νά καταλάβη, ὅτι τό ἐπινοητικό τους πνεῦμα ξεπερνᾶ ἐκεῖνο τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, ἐπειδή οἱ ἴδιοι γνωρίζουν τήν τέχνη νά ἀντλοῦν ἀπ᾽ αὐτό ἀφθονέστερα ὀφέλη! Ὁ λαός δέν στερεῖται φυσικῆς γενναιοδωρίας. Δέν ἔχει τήν τάσι νά «μετρᾶ τά πάντα σέ χρῆμα». Ἀλλά, ὅταν τοῦ ποῦν νά τό κάνη, μετρᾶ· καί μετρᾶ καλά. Θά δῆτε, πόσο σωστά θά σᾶς κρίνη, θά σᾶς μετρήση. Ὁ καλύτερος, ὁ λιγώτερο καλός καί ὁ χειρότερος τῶν συναδέλφων μας θά καταταγοῦν ἐπακριβῶς, ἀναλόγως πρός τό μέτρο συγκρίσεως. Μέχρι ποῦ μπορεῖ νά ξεπέση γιά νά ξανακερδίση τήν ἐκτίμησι τῆς τελευταίας ὑποστάθμης τοῦ λαοῦ αὐτό, πού μερικοί ἐπιμένουν νά ὀνομάζουν «φιλολογική ἀριστοκρατία», εἶναι εὔκολο νά τό φαντασθοῦμε. Τό κέρδος, παντρεμένο μέ τήν εὐτελῆ φιλοδοξία, θά δώση τούς φυσικούς καρπούς τους.

Ἡ φιλολογία θά καταστῆ συνώνυμη τῆς ἀτιμίας. Ἡ λέξις θά καταλήξη νά σημαίνη ἕνα παιγνίδι, πού ἴσως νά εἶναι εὐχάριστο, στερεῖται ὅμως βάρους, καθώς καί εὐγενείας. Σκληρυμμένος ἀπό τήν προσπάθεια, τήν ζωή στό προσκήνιο καί τόν συνδυασμό μηχανικῆς ἐργασίας καί φυσικῶν ἀσκήσεων, ὁ ἄνθρωπος τῆς δράσεως θά βρίσκη σ᾽ αὐτήν τήν κοινή φαυλότητα τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν τήν δικαίωσι τῆς ὑπεροψίας του, τῆς γεννημένης ἀπό τήν ἄγνοια. Ἄν διαθέτη ἀρετήν, θά θεωρήση χωρίς δυσκολία ὡς διαφθορά τήν ἐκλέπτυνσι τοῦ γούστου καί τῆς σκέψεως. Θά καταλήξη στήν σκαιότητα καί τήν ἀγένεια, ὑπό τό πρόσχημα τῆς αὐστηρότητος. Θά ἔχη πλέον ἐπέλθη τό τέλος τῆς λεπτῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος, τῶν συναισθηματικῶν ἀναζητήσεων, τῶν σοβαρῶν φροντίδων τῆς λογικῆς καί τῆς πολυμαθείας. Μία ἠλιθία ἠθικολογία θά κρίνη τά πάντα. Ἡ παράταξις τοῦ καλοῦ θά ἔχη τούς Βαλλέ της, τούς Μιρμπώ της, ὑπνωτισμένους ἀπό μία ἰδέα τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ δίχως ἀποχρώσεις, ἐφαρμοζομένη μέ φανατισμό. Κεφάλια εἰκονοκλαστῶν τύπου Τολστόϊ προβάλλουν σ᾽ αὐτό τό φρικτό ἐνδεχόμενο, πού ἔχει ἤδη πραγματοποιηθῆ κατά τό ἥμισυ καί πλέον γύρω μας... Ὅμως, ἄν ὁ ἄνθρωπος τῆς ὠμῆς δράσεως, γιά τόν ὁποῖο πρέπει νά προνοήσωμε, δέν εἶναι

καθόλου ἐνάρετος, θά φανῇ ἀκόμη περισσότερο ἀγροῖκος· ἡ τέχνη, οἱ καλλιτέχνες, θά ὑποκύψουν στίς πλέον χυδαῖες διασκεδάσεις του, τῶν ὁποίων ἡ εὐτελής φιλολογία τῶν τελευταίων τριάντα ἤ σαράντα ἐτῶν, μέ τούς δίχως γοῦστο καί πάθος πριαπισμούς της, δίνει τήν ἀκριβῆ εἰκόνα. Αὐτός ὁ ἄνθρωπος θά ἐξευτελίση ὅλα τά ὄντα, πού ὁ προηγούμενος δέν θά ἔχη ἀποβλακώσει.

Οἱ πατρίκιοι στό πεδίο τῆς ὕλης, ἀλλά μία αὐθεντικά δημοκρατική βαρβαρότης στόν χῶρο τῆς σκέψεως: ἰδού ὁ κλῆρος τῶν ἐπερχομένων καιρῶν· ὁ ὀνειροπόλος, ὁ στοχαστικός, μποροῦν νά ἐπιζήσουν σ' αὐτούς ἀπεμπολῶντας τήν ἀξιοπρέπεια ἤ τήν εὐημερία τους. Οἱ θέσεις, ἡ ἐπιτυχία ἤ ἡ δόξα θά ἀνταμείψουν τήν εὐελιξία τοῦ ἀγύρτη: περισσότερο ἀπό ποτέ, σέ ἕνα μέτρο ἄγνωστο στίς ἐποχές τοῦ σιδήρου, ἡ φτώχεια, ἡ μοναξιά, θά ἐξαγνίσουν τήν ὑπερηφάνεια τοῦ ἥρωος καί τοῦ ἁγίου: θά νηστεύουν μέ σταυρωμένα τά χέρια πάνω ἀπό τό συμπόσιο, ἤ, ἄν θέλουν νά ἁρπάξουν κανένα κόκκαλο, θά κυλιοῦνται στό ἐπίπεδο τῶν σκύλων.

Η ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ

᾿Εκτός ἐάν...

Δέν θά ἤθελα νά κλείσω αὐτές τίς ἀναλύσεις, κάπως κουραστικές, ἀλλά, καθώς μοῦ φαίνεται, ἀνταποκρινόμενες στήν πραγματικότητα καί χρήσιμες, μέ ἕναν αἰσιόδοξο μῦθο. ᾿Εν τούτοις, δέν εἶναι ἀδύνατον νά διαβλέψωμε μία ἄλλη ἐξέλιξι στίς κινήσεις τῆς μέλλουσας ἱστορίας. Θά ἀρκοῦσε νά ὑποθέσωμε, ὅτι ἡ διαυγής συνειδητοποίησις τοῦ κινδύνου, μαζί μέ μερικές πράξεις πραγματικῆς θελήσεως, θά ἐπιβάλη τώρα στήν γαλλική Διανόησι, ἡ ὁποία ἐδῶ κι ἑνάμισυ αἰῶνα προκάλεσε πολλές καταστροφές, νά προσφέρη τίς ἐνδεδειγμένες ὑπηρεσίες, πού θά ἔσωζαν τά πάντα.

῾Η Διανόησις γνώρισε τήν ἐσωτερική ἐξορία, διεστράφη, ὑπεστήριξε ὅλους τούς βαρβάρους τοῦ σύμπαντος: ἄς ὑποθέσωμε, ὅτι προσπαθεῖ νά ξαναβρῆ τήν τάξι της, τήν πατρίδα της, τούς φυσικούς θεούς της.

Διέδωσε τήν ᾿Επανάστασι: ἄς ὑποθέσωμε, ὅτι τώρα διδάσκει, ἀντιστρόφως, τήν Δημοσία Σωτηρία.

Φαντασθεῖτε, ὅτι μία ἐπιτυχής χρησιμοποίησις αὐτῆς τῆς νέας τάσεως τῆς χαρίζει καί πάλι τήν συμπάθεια καί τήν ἐκτίμησι, ὄχι βεβαίως τῶν ἐπισήμων, οὔτε ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου, ἀλλά ὡρισμένων σεβαστῶν καί ἀκόμη ἰσχυρῶν κύκλων.

Φαντασθεῖτε, ἀκόμη, ὅτι ἡ γαλλική Διανόησις κατανοεῖ καλῶς δύο ἀλήθειες: οὔτε εἶναι, οὔτε μπορεῖ νά εἶναι ἡ πρώτη ἐθνική Δύναμις· καί ὀνειρευομένη αὐτό τό ἀδύνατον, παραδίδεται οὐσιαστικῶς σέ σκληρότερους ἄρχοντες, στό Χρῆμα. Ἄν θέλη νά ἀποφύγη αὐτόν τόν κύριο, πρέπει νά συνάψη συμμαχία μέ κάποιον ἄλλο παράγοντα ὑλικῆς ἰσχύος, μέ ἄλλες Δυνάμεις, κι αὐτές ὅμως

προσωπικές, ἐπώνυμες καί ὑπεύθυνες, στίς ὁποῖες τά φῶτα, πού ἡ ἴδια κατέχει, θά παρεῖχαν τόν τρόπο γιά νά ἀπελευθερωθοῦν μαζί της ἀπό τήν τυραννία τοῦ Χρήματος.

Φαντασθεῖτε, λέω, τήν σταθερή καί δημοσία συμπαράταξι τῶν καλυτέρων στοιχείων τῆς Διανοήσεως μέ τά ἀρχαιότερα στοιχεῖα τοῦ ἔθνους. Ἡ Διανόησις θά προσπαθοῦσε νά σεβασθῆ καί νά ἐφαρμόση τίς παλαιές φιλοσοφικές καί θρησκευτικές μας παραδόσεις, νά ὑπηρετήση ὡρισμένους θεσμούς, ὅπως ὁ κλῆρος καί ὁ στρατός, νά ὑπερασπίση ὡρισμένες τάξεις, νά ἐνισχύση ὡρισμένα ἀγροτικά, βιομηχανικά, ἀκόμη καί χρηματιστηριακά συμφέροντα, ὅσα δηλαδή διαφοροποιοῦνται ἀπό τά συμφέροντα τοῦ Χρήματος καθ᾽ ἑαυτοῦ κατά τό ὅτι ἀνταποκρίνονται σέ συγκεκριμένες καταστάσεις, σέ ἠθικές λειτουργίες. Ἡ ἐπιλογή μιᾶς τέτοιας στάσεως θά προσέδιδε στήν γαλλική Διανόησι ἕνα κάποιο κῦρος. Οἱ πόροι θά συνέρρεαν, καθώς καί οἱ ἐθελοντικές ὑπηρεσίες, γιά μία προσπάθεια πρός αὐτήν τήν κατεύθυνσι. Ἴσως, γιά ἄλλη μία φορά, νά μᾶς προσεφέρετο ἡ χρυσή κορώνα, ὅπως στόν Καίσαρα.

᾽Αλλά θά ἔπρεπε νά τήν ἀρνηθοῦμε. Καί ἔτσι, ἀρνούμενοι αὐτήν τήν δικτατορία, θά ἔπρεπε νά τήν ἀσκήσωμε προσωρινῶς. Ὄχι, βεβαίως, γιά νά ἀναστήσωμε μία αὐτοκρατορία, πού ὅλοι θεωροῦν πλέον ὡς ἀνέφικτη καί καταγέλαστη, ἀλλά, σύμφωνα πρός τήν πραγματική ἀποστολή τῆς Διανοήσεως, γιά νά *δοῦμε* καί νά *κάνωμε νά φανῆ*, ποιό καθεστώς θά ἦταν καλύτερο, γιά νά τό ἐπιλέξωμε μέ κῦρος, κι ἐπίσης, γιά νά ὁδηγήσωμε καί τίς ἄλλες Δυνάμεις πρός αὐτήν τήν κατεύθυνσι. ᾽Αφοῦ ἐπιτευχθῆ τό θαυμάσιο αὐτό κατόρθωμα, ἡ θέσις, πού θά καταλάβη ἡ Διανόησις ἐκ τῶν ὑστέρων μέσα στήν φυσική ἱεραρχία τοῦ ἔθνους, λίγο θά ἐνδιαφέρη, γιατί θά ἔχη μοιραῖα ἀνυψωθῆ πάρα πολύ στήν κλίμακα τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Ἡ Διανόησις θά μποροῦσε νά πῆ, ὅπως ὁ Ρωμαῖος ντε Βιλλνέβ στόν *Παράδεισο:*

> *«e ciô gli fece Romeo,*
> *personna umile e peregrina»,*

«ὁ Ρωμαῖος τό ἔκανε αὐτό, πρόσωπο ταπεινό καί διαβατάρικο».

Πράγματι, ἄλλωστε, ἀφοῦ θά εἶχε προσφέρει τόσο πολύτιμες ὑπηρεσίες, ὁ ὑψηλός συμβουλευτικός ρόλος, πού τῆς προσιδιάζει,

θά ἀντετίθετο πάλι μοιραῖα σ' αὐτήν, καί μέ τό παραπάνω.

Τίς δυσκολίες, τίς βλέπομε. Θά ἔπρεπε ἡ Διανόησις νά πραγματώση τό τιτάνειο ἔργο τοῦ νά ὑποχρεώση τήν Κοινή Γνώμη νά αἰσθανθῆ τήν οὐσιαστική ἀνυπαρξία τῶν ἐξουσιῶν της καί νά ὑπογράψη τήν παραίτησί της ἀπό μία κατά φαντασίαν κυριαρχία: θά ἔπρεπε, δηλαδή, νά ζητήσωμε ἀπό ἕναν ἄφρονα νά προβῆ σέ μία πρᾶξι φρονήσεως. Μήπως, ὅμως, δέν εἶναι πάντοτε δυνατόν νά βρίσκωμε ἀνορθολογικά κίνητρα γιά μία πρᾶξι διόλου ἀνορθολογική;

Θά ἔπρεπε νά προσβάλωμε καί νά κερδίσωμε μερικά ἀπό τά προπύργια τοῦ Χρήματος καί νά τά χρησιμοποιήσωμε παρά τήν θέλησί τους, ἀλλά ἀκόμη καί αὐτή ἡ ἐλπίδα δέν εἶναι διόλου γελοία, διότι τό χρῆμα, πού διαιρεῖ καί διαιρεῖται ἐπ' ἄπειρον, μπορεῖ νά παίξη γιά *μία φορά* τόν πρῶτο ἀπ' αὐτούς τούς ρόλους ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του.

Θά ἔπρεπε νά συγκεντρώσωμε ἰσχυρά ὑλικά μέσα δημοσιότητος, γιά νά γίνωμε ἀκουστοί, κατανοητοί, παρά τήν βούλησι καί τά συμφέροντα ἑνός Κράτους ἀποφασισμένου νά μήν ἀφήση νά ἀνδρωθῆ τίποτε τό ἐχθρικό ἀπέναντί του. Ὅμως, αὐτό τό Κράτος, ἄν καί διαθέτη ἕνα κέντρο, στερεῖται κεφαλῆς. Ἡ ἀσυναρτησία του καί ἡ ἀνοησία του ἀποδεικνύονται κάθε στιγμή: αὐτό τό ἴδιο, μέ τήν ἐκπαιδευτική του πολιτική, διετήρησε γιά τήν Διανόησι ἕνα ὑπόλειμμα κύρους στόν λαό. Μέ τίς δηλώσεις πίστεως του στήν ἐπιστήμη καί τήν λογική, μᾶς προσφέρει μερικές ἀπό τίς βέργες, μέ τίς ὁποῖες τό μαστιγώνομε.

Οἱ δυσκολίες αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος, ἀκόμη κι ἄν ἦσαν μεγαλύτερες, θά ἦσαν ὁπωσδήποτε μικρότερες ἀπό τήν δυσκολία τοῦ νά διατηρήσωμε τήν ἀξιοπρέπεια καί τήν τιμή μας ὑπό τήν κυριαρχία τῆς πλουτοκρατίας, πού διαφαίνεται. Τό τελευταῖο δέν εἶναι ἁπλῶς δύσκολο: εἶναι ἀδύνατον. Ἔτσι, κινδυνεύοντας νά πέση θῦμα τοῦ θριάμβου τῶν ἀριθμῶν, ἡ διανοητική ποιότης δέν διακινδυνεύει ἀπολύτως τίποτε μέ τό νά ἀναλάβη τό δύσκολο ἐγχείρημα. Ἐάν ἀγαπᾶ τόν ἑαυτό της, ἐάν ἀγαπᾶ τά τελευταῖα ἀπομεινάρια τῆς ἐπιρροῆς καί τῆς ἐλευθερίας μας, ἐάν ἔχη κάποια ὁράματα γιά τό μέλλον καί κάποιες φιλοδοξίες γιά τήν Γαλλία, ἐναπόκειται σ' αὐτήν νά ὁδηγήση τήν ἀντίδρασι τῆς ἀπελπισίας.

Μπροστά σ' αὐτόν τόν σκοτεινό ὁρίζοντα, ἡ ἐθνική Διανόησις πρέπει νά ἑνωθῆ μέ ὅσους προσπαθοῦν νά πραγματοποιήσουν κάτι τό ὄμορφο, προτοῦ βυθισθοῦν. Ἐν ὀνόματι τῆς λογικῆς καί τῆς φύσεως, σύμφωνα μέ τούς ἀρχαίους νόμους τοῦ σύμπαντος, γιά τήν σωτηρία τῆς τάξεως, γιά τήν ἐπιβίωσι καί τήν πρόοδο ἑνός ἀπειλουμένου πολιτισμοῦ, ὅλες μας οἱ ἐλπίδες πλέουν πάνω στό σκάφος μιᾶς *Ἀντεπαναστάσεως.*

Οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων παράγουν ἕνα σύνολο πνευματικοῦ ἔργου, σύμφωνα μέ τίς ἰδέες τους, τά αἰσθήματά τους, τίς ψυχικές τους ἐμπνεύσεις καί ἐξάρσεις. Κάπου ἀνακαλύπτουν τήν ἀνάγκη νά διαβαστοῦν ἀπό τόν λαό. Παράλληλα, ἡ ὑλική ἀνάπτυξις φέρει νέα ἤθη καί στό βιβλίο. «Ἡ μᾶζα διαβάζει, γιατί ἔχει ἀνάγκη νά διαβάση, κατά κύριο λόγο ἐξ αἰτίας τῶν νέων συνθηκῶν τῆς ζωῆς, πού τήν ὑποχρέωσαν νά μάθη νά διαβάζη». Οἱ διανοούμενοι ἀρχίζουν νά καταλαβαίνουν τή δύναμι πού κρατοῦν στά χέρια τους. Γεννιοῦνται οἱ πρῶτες τους ἐπιθυμίες νά τήν ἐξαργυρώσουν σέ χρῆμα ἤ σέ ἐξουσία πολιτική. Ἐδῶ, γίνεται ἡ συνάντησή τους μέ τήν ἄλλη κατεστημένη τάξι τοῦ φιλελευθερισμοῦ· τόν πλοῦτο. Ὁ πλοῦτος βλέπει κι αὐτός πρός τήν ἐξουσία. Ἔχει στά χέρια του τήν κινητήρια δύναμι, τό χρῆμα. Θέλει καί τόν λαό. Καί ἐξαγοράζει αὐτούς πού τόν ἐπηρεάζουν. Ἕνα ἰσχυρό πλέγμα δημιουργεῖται, μεταξύ Ἐξουσίας - Πλούτου - Διανοήσεως. Ἕνα πραγματικό τρίγωνο τῆς διαφθορᾶς, πού ἀποφασίζει, κινεῖται καί ἐνεργεῖ ἐρήμην τοῦ λαοῦ. Ἕνα ἰσχυρό τράστ πού διαφεντεύει τίς πολιτικές διαδικασίες καί πού βγαίνει πάντοτε περισσότερο συμπαγές καί ἰσχυροποιημένο, μετά ἀπό κάθε σύγκρουσι καί ἀναταραχή, κάθε πόλεμο καί ἐξέγερσι.